

**АКАДЕМИЯИ МИЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА ВА СИЁСАТШИНОСИИ БА
НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВ**

ТДУ:341.76 (576) +32(576.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

МАҲМАДОВА ФАРЗОНА АБДУРАҲМОНОВНА

**МУЗОКИРОТИ СИЁСӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ
БЕВОСИТАИ ОН ДАР ҲАЛЛИ НИЗОӢҲОИ
МИНТАҚАВӢ**

(ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ)

Ихтисос: 5.6.4. – Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ:
инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ

ДИССЕРТАТСИЯ
барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои сиёсӣ

Роҳбари илмӣ:

Раҷабов Саитумбар Адинаевич -
доктор илмҳои ҳуқуқ, профессор

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

Номгӯи ихтисораҳо.....	2
Муқаддима	3
Тавсифи умумии таҳқиқот	8

БОБИ I. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ МАСЪАЛАИ МУЗОКИРОТИ СИЁСӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

1.1. Равишҳои муосири илмӣ дар таҳқиқи мушкилоти музокироти сиёсӣ.....	16
1.2. Музокироти сиёсӣю дипломатӣ ҳамчун навъи махсуси ҳалли низоъҳои сиёсӣ.....	43

БОБИ II. МАҚОМИ МУЗОРИКИРОТИ СИЁСӢ ДАР РАВАНДИ ТАНЗИМИ НИЗОЪҲОИ МАҲАЛЛӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚИ ОН

2.1. Раванди музокирот ҳамчун масири ҳалли низоъҳо дар кишварҳои Осиёи Марказӣ	68
2.2. Нақши музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои маҳаллӣ дар Осиёи Марказӣ	98
2.3. Дурнамои татбиқи музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои эҳтимолии маҳаллӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ.....	113

БОБИ III. НАҚШИ ОМИЛИ ИНСОНӢ ДАР РАВАНДИ МУЗОКИРОТИ СИЁСӢ

3.1. Мақоми омили инсонӣ ва раванди музокироти сиёсӣ.....	138
3.2. Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Сарвари сиёсӣ дар раванди музокироти сиёсӣ.....	153

ХУЛОСА	171
---------------------	------------

РӮЙҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	179-198
---	----------------

Номгӯи ихтисораҳо

СММ - Созмони Милали Муттаҳид
САҲА- Созмони амнияти ҳамкорию Аврупо
ИДМ - Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил
ИҶШС-Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Советӣ
КОМ - Комиссияи оштии миллӣ
ҲНИ - Ҳизби наҳзати исломи
ИМА- Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот аз он иборат аст, ки мушкилоти музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ дар мадди аввал гузошта шудааст. Омӯзиши ин падида ҳамчун василаи ҳалли низоъҳои сиёсӣ дар ҳаёти сиёсии ин минтақа беш аз пеш аҳамият пайдо кардааст. Бар асоси ин, омӯзиши мушкилоти музокироти сиёсӣ ҳамчун роҳи пешгирӣ ва ҳалли низоъҳои минтақавӣ имрӯз дар кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти хоса дорад.

Мавриди зикр аст, ки баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ масъалаи навъҳои гуногуни низоъҳо шиддат гирифт, ки ба муносибатҳои байнидавлатии чунин давлатҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, Узбекистон ва Қирғизистон таъсири ҷиддӣ расонид. Бояд гуфт, ки низоъ дар минтақа замоне ба миён меояд, ки як давлат ва ё гуруҳи кишварҳо манфиатҳои миллии дигаронро ба инобат нагиранд. Ин, пеш аз ҳама, бевосита сиёсатро дар соҳаи амният, сарҳади давлатӣ, масъалаҳои иқтисодиёт, муносибатҳои миллий, дин ва идеология фаро мегирад. Дар баробари ин, оғози низоъҳои байнидавлатӣ аз шакл ва механизмҳои пайдоиши онҳо вобаста аст. Аз ин рӯ, коршиносон, сарварони сиёсӣ ва миёнаравҳо бояд роҳҳои ҳалли онҳоро тавассути баҳс ва дигар шаклҳои музокироти байнидавлатӣ – дипломатия ва амалҳои ғайрианъанавӣ пайдо кунанд.

Айни замон, таҳримҳои иқтисодиву сиёсии ҷомеаи ҷаҳонӣ низ барои пешгирӣ ва ҳалли низоъҳои минтақавӣ истифода бурда мешаванд. Дар баробари ин қувваҳои байналмилалӣ ризоияти тарафҳои ба ҳам муқобилро барои ҳалли низои хушунатомез тақозо намеkunанд. Ин масъала ба салоҳияти Созмони Милали Муттаҳид барои нигоҳ доштани сулҳу оромӣ дар ҷаҳон дахл дорад. Бояд гуфт, ки воситаҳои пешгирӣ ва

ҳалли низоъҳои сиёсӣ, пеш аз ҳама, ба навъҳои гуногуни онҳо вобаста аст. Муайян кардан ва эътироф кардани сабаби пайдоиши низоъ яке аз роҳҳои пешгирӣ ва ҳалли он ба ҳисоб меравад. Масалан, пеш аз ба имзо расидани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» раванди тулонии сулҳомез сурат гирифт, ки дар он асосҳои муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистон бо СММ, САҲА, Россия, дигар кишварҳои узви ИДМ, Афғонистон, Эрон ва Покистон ташаккул ёфтанд. Воқеан, аввалин шартномаву созишномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар шароити ҷанги шаҳрвандӣ ба имзо расида буданд ва пеш аз ҳама, қатъу пешгирии ҷанг ва рафъи оқибатҳои онро ҳадафи худ қарор доданд»[47, с.29].

Ҳамин тавр, муҳимияти мавзӯи рисолаи илмӣ дар он аст, ки музокироти сиёсӣ ҳамеша ба такмили минбаъда ва коркарди усулҳои нави таҳқиқот вобаста ба таҳлилу омӯзиши объективии ин масъала ниёз дорад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Таҳқиқи мушкilotи музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои зуҳури онҳо дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ дар мисоли давлатҳои Осиёи Марказӣ имрӯз хеле кам мавриди омӯзиш қарор дорад ва шарҳи ҳамаҷонибаи концептуалиро тақозо мекунад. Мавзӯи мазкур вобаста ба ҳалли низоъҳои минтақавӣ дар асоси таҳқиқоти назариявӣ методологии муҳаққиқони ватанию хориҷӣ мураттаб шудааст.

Баррасии дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмиро ба гуруҳҳои зерин ҷудо кардан лозим меояд.

Гуруҳи якуми муллифони ғарбӣ - Л. Козер [171; 172], Р. Дарендорф [173], К. Боулдинг[174], А. Раппопорт[179], И. Галтунг[180], Ч. П. Ледерак [188] ва дигарон ақидаҳо оид ба назарияи низоъ ва ҳолатҳои низоангезро коркард намудаанд.

Гуруҳи дуюмро олимони рус ба монанди Василенко И.А. [21; 22], Ансупова А.Я., Шипилова А.И. [15], Соколова С.В. [73], Боришполец

К.П. [20], Кулагин В.М. [39], Игнатова А.В. [32] ташкил медиҳанд, ки масоили низоъҳо ва музокироти байналмилалро мавриди омӯзиш қарор доданд. Музокироти сиёсӣ ва миёнаравӣ ҳамчун василаи ҳалли низоъ дар нашрияҳои дигар аз ҷониби олимони рус ба таври муфассал баррасӣ шуда, миёнаравиро ҳамчун роҳи алтернативии ҳалли низоъ таҳлил намудаанд.

Гуруҳи сеюмро муҳаққиқони ватании зерин ташкил медиҳад: Маҳмадов А.Н., Хопёрская Л.Л., [47; 48; 49; 50; 51; 52; 53], Раҷабов С.А. [64; 65; 66; 111], Саизода З.Ш. [151; 152; 153], Фаттоев С. [74], Раҳматуллаев Э. [69; 70; 87], Хидирова М.У. [78], Зокиров Г.Н. [31], Муҳаммадзода П.А. [104; 105; 106; 107], Ҳакимов Р.М. [91], Имомов А. [93], ки дар қорҳои илмии онҳо ба сарчашмаи пайдоиш ва амиқ шудани низоъҳо ва ҳолатҳои низоангез дар минтақаи Осиёи Марказӣ, инчунин истифодаи раванди музокирот барои ҳалли онҳо таъкид карда шудааст.

Ба гурӯҳи чорум пажӯҳишҳои сиёсатшиносони Тоҷикистон ба мисли С.Расулов[17], С.Маҳмадов[49], С.Зоидов[85] ва С.Муродов[86] дохил мешаванд, ки бевосита масъалаҳои муоширати сиёсӣ, муколамаи сиёсӣ, муколама ҳамун падидаи ҷамъиятию сиёсӣ ва ғайра таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Бояд қайд намуд, ки масоили музокирот дар монография ва рисолаҳои илмии муаллифони номбурда ҳамчун муколама, муошират ва муоширати сиёсӣ баррасӣ шудаанд. Ба андешаи мо, ин равиш бештар ба фаҳмиши иҷтимоӣ-фалсафии мушкилот марбут аст, зеро дар илмҳои сиёсӣ музокирот, бахусус дигаргунсозии сиёсии онҳо ҷузъи муҳими раванди муколама доништа мешавад. Дар ин рост, рисолаи илмии Расулов С.Х. тавачҷӯҳи зиёдро ба худ ҷалб менамояд, ки дар он қайд мегардад, ки «муоширати сиёсӣ ҳамчун муоширати расмӣ, ҷамъиятӣ, институтсионалӣ байни мақомот ва мардум, сиёсатмадорон дар байни худ, ки хусусиятҳои гуногун доранд, рӯйдодҳои сиёсӣ буда, аз нуқтаи назари намудҳои муошират ва ҳолатҳои мушаххаси иртиботӣ таҳқиқро

тақозо мекунад»[88]. Аммо таҳлили дигар масъалаҳои сиёсӣ нишон медиҳад, ки татбиқи моделҳои музокирот оид ба ҳалли низоъ бештар ба ҳамкориҳои субъектҳои сиёсӣ вобастагӣ дошта, ба ҳалли низои воқеии бавуқпайваста нигаронида шудааст.

Бешубҳа, музокироти сиёсӣ барои ҳамкориҳои мутақобила чи дар дохили кишвар ва чи миёни давлатҳо роҳ мекушояд. Дар асоси ин, вайрон кардани сарҳади давлатӣ, бад шудани муносибатҳои гуногуни байналмилалӣ ва ба вучуд омадани низоъҳои нав, ҳама навъҳои дигари низоъҳои минтақавӣ ба музокироти сиёсӣ дипломатӣ ниёз доранд.

Дар робита ба ин тасдиқоти комилан асоснок мавҷуд аст, ки «истифодаи миёнаравӣ дар сатҳҳои иҷтимоӣ ва байналмилалӣ хусусиятҳои худро дорад, ки ба он вобаста аст, масъалан бисёр ҷонибҳо одатан дар равандҳои сиёсии байналмилалӣ иштирок мекунанд: давлатҳо ва намояндагҳои онҳо, созмонҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ, аз ҷумла шахсон ё гурӯҳи шахсон, ки ягон давлатро намояндагӣ намекунанд ва албатта, намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошанд. Дар объектҳои баҳс, дараҷаи хавфи худӣ раванди оштишавӣ, муҳлати он, муносибати тарафҳо нисбат ба ҳамдигар ва миёнарав, шиддати вазъият ва ғайра фарқ доштанд»[86].

Мавриди қайд аст, ки дар раванди миёнаравӣ, навъи низоъҳои, ки бо кумаки миёнарав ва музокироти сиёсӣ ҳал мешаванд, аҳамияти бузург дорад.

Бояд гуфт, ки дар қорҳои таҳқиқоти муҳаққиқони Осиёи Марказӣ аз қабилӣ: Раҷабов С.А.[65], Чекшенкулов А.Д.[29], Олимов М., Камолиддинов А. [109], Майтдинова Г.М. [96], Суюнбоев М., Мамитова А. [13], Усубалиев Т.У. [114], Мингбоев Н. [113], Бобохонов Р. [119], Масадикова Т. [136] проблемаҳои мушаххаси низоъҳои сиёсии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ баррасӣ ва таҳлил гардидаанд. Масалан, зимни таҳлили ин падида профессор Раҷабов С.А. қайд мекунад, ки “ҳоло қорҳои фаъл барои имзо расонидани созишномаҳо миёни СММ

ва созмонҳои минтақавӣ ҷиҳати фароҳам овардани заминаи мустаҳками ҳуқуқӣ барои ҳамкории миёни онҳо идома доранд. Ба андешаи муаллиф, ба имзо расонидани чунин созишномаҳо байни созмонҳои минтақавӣ метавонад самаранокии кори онҳоро дар самти ҳалли мусолимотомези низоъҳои байналмилалӣ ба таври қобили мулоҳиза афзоиш диҳад»[65, с.56].

Аз ин рӯ, ба назар мерасад, ки таҳқиқи нокифояи масоили моҳият ва нақши музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ ва ҳолатҳои ҷангӣ дар Осиёи Марказӣ дар илми ҷомеашиносии ватанӣ, ба андешаи мо бо натиҷаҳои бадастомадаи рисолаи илмӣ мо пурра менамояд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи муносибатҳои байналмилалии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон вобаста ба “Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар институтҳои ҳамгироии минтақавӣ ҳамчун омилҳои рушди устувор ва амнияти Тоҷикистон” иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқотро таҳлили музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ ташкил медиҳад.

Бо назардошти ҳадафи зикршуда зарур мешуморем, ки **вазифаҳои зерини таҳқиқотӣ** ҳал карда шаванд:

— таҳқиқу таҳлили равишҳои илмӣ муосир дар кушода додани моҳияти музокироти сиёсӣ;

— тавсифи музокироти сиёсӣ дипломатӣ ҳамчун навъи махсуси ҳалли низоъҳои минтақавӣ;

— дида баромадани хусусиятҳои бевоситаи музокироти сиёсӣ ва заминаҳои ба вучуд омадани низоъҳои минтақавӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ;

— асоснок намудани мақом ва нақши музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ;

— муайян намудани дурнамои татбиқи музокирот дар ҳалли низоъҳои эҳтимоли дар минтақаи Осиёи Марказӣ.

— таҳлил намудани мақоми омили инсонӣ дар раванди музокироти сиёсӣ;

— нишон додани нақши Эмомалӣ Раҳмонӣ ҳамчун Сарвари сиёсӣ дар раванди музокироти сиёсӣ;

Объекти таҳқиқот музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ мебошад.

Предмети таҳқиқот муайян кардани моҳияти падидаи музокироти сиёсӣ, марҳилаҳои рушди он, нақш ва мақоми омили инсонӣ дар раванди музокирот, инчунин роҳҳо ва дурнамои ҳалли эҳтимолии низоъҳои сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Дар шароити номуайянии ҷаҳонӣ низоъҳои мусаллаҳона дар минтақаҳои гуногунии олам идома доранд, ки ба низоми муосири амнияти байналмилалӣ таҳдид менамоянд. Бинобар ин, музокирот ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои гуногун, аз ҷумла дар раванди низоъҳои мусаллаҳона метавонад мусоидат намояд. Вале дар баъзан ҳолатҳо музокирот бо назардошти омилҳои гуногун эҳтимол ба мушкилот дучор гардад, ки раванди музокирот метавонад тулонӣ гардида, марилаҳои зиёдро дар бар гирад. Гумон меравад, ки музокирот сиёсӣ навъҳо ва роҳҳои гуногуни танзим ва ҳалли низоъҳоро фаро гирифта, самтҳои мухталифи назариявӣ методологиро дар бар мегиранд. Аз ин рӯ, татбиқи музокироти сиёсӣ дипломатӣ

ҳамчун навъи махсуси танзим ва ҳалли низоъҳои минтақавӣ муҳим ба ҳисоб рафта, дар амал татбиқ шудани он нақши муассир дорад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро идеяҳои сиёсатшиносони шинохта, инчунин дигар коркардҳои илмии муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ дар соҳаи назария ва амалияи музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ қабулшуда, дар танзим ва ҳалли низоъҳои сиёсӣ ташкил медиҳанд.

Илова бар ин, асосҳои назариявии таҳқиқотро парадигмаи низоъшиносӣ ташкил медиҳад, ки ба концепсияи низои мусбӣ-функционалии Л.Козер, модели низоангези ҷомеа аз ҷониби Р.Дарендорф ва назарияи умумии низоъшиносии М.А. Штанко ва дигарон ташкил медиҳад.

Дар таҳқиқоти мо барои таҳлили музокироти сиёсӣ ва ҳалли низоъҳои минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ концепсияҳои таҳиякардаи С.Расулов, С.А.Махмадов, С.Н. Зоидов, С. Муродов, Г.М. Майтдинова, А.Камолитдинов, М.Суюнбоев, А.Мамитова Т.У. Усубалиев, Н. Мингбоев марвиди истифода қарор гирифтанд. Истифодаи онҳо имкон дод, ки музокирот ва заминаҳои ба вуҷуд омадани низоъҳои минтақавӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳқиқ ва роҳҳои ҳалли онҳо дарк карда шавад.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Барои ҳалли вазифаҳои, ки дар раванди таҳлили мавзӯи гузошта шудаанд, усулҳои умумии илмӣ, аз ҷумла системавӣ, мантиқӣ, функционалӣ, муқоисавӣ, сиёсатшиносӣ ва ғайра истифода шудаанд. Дар рисола равиши байнисоҳавӣ вобаста ба хусусиятҳои бевоситаи музокироти сиёсӣ истифода шудааст, ки дар сиёсатшиносӣ, низоъшиносӣ ва дипломатия истифода гардидаанд.

Ба сифати сарчашмаи асосӣ концепсияҳои алоҳидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба масоили музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ истифода шудаанд.

Пойгоҳи иттилоотии таҳқиқот аз санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ; маълумоти воқеие, ки дар таҳқиқоти монографӣ оид ба проблемаҳои музокироти сиёсӣ ва ҳалли низоъҳои сиёсӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ, инчунин усулҳои танзим ва ҳалли онҳо мавҷуданд; натиҷаҳои тадқиқот, ки шахсан муаллиф гузаронидааст, иборат мебошад.

Навогонии илмӣ таҳқиқот аз мураттаб ва асосноксозии равишҳои назариявӣ ва методологӣ ба мазмуни масоили таҳлили музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар танзим ва ҳалли низоъҳои минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ иборат аст.

Дар раванди таҳқиқот як қатор масъалаҳои илмӣ баррасӣ мегардад, ки онҳоро метавон ба таври зерин пешниҳод кард:

- равишҳои илмӣ муосир дар таҳқиқи моҳияти музокироти сиёсӣ кушода дода шудааст;
- аҳамияти истифодаи музокироти сиёсӣ дипломатӣ ҳамчун навъи махсуси ҳалли низоъҳои сиёсӣ дида барома шудааст;
- хусусиятҳои бевоситаи музокироти сиёсӣ ва заминаҳои ба миён омадани низоъҳои минтақавӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ муайян ва асоснок карда шудааст;
- мақоми омили инсонӣ дар раванди музокироти сиёсӣ таҳлил гардидааст;
- нақши нақши Эмомалӣ Раҳмонӣ ҳамчун Сарвари сиёсӣ дар раванди музокироти сиёсӣ нишон дода шудааст;
- мақом ва нақши музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ дар кишварҳои пасошӯравии Осиёи Марказӣ муайян карда шудааст;
- дурнамои татбиқи музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои эҳтимолии байнидавлатӣ дар Осиёи Марказӣ баррасӣ карда шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар ҷаҳони муосир музокироти сиёсӣ дипломатӣ барои ҳалли низоъҳои сиёсӣ, ки дар минтақаҳои алоҳида ба вуҷуд меоянд, хеле васеъ истифода мешаванд. Онҳо ҳамчун як навъи махсуси ҳалли низоъҳои байнидавлатӣ самаранокии худро дар «нуқтаҳои даргир»-и ҷаҳон, аз ҷумла дар минтақаи Осиё Марказӣ нишон доданд. Аз ин рӯ, музокироти сиёсӣ барои таҳкими муносибатҳои байнидавлатӣ яке аз усулҳои муҳими муътадил гардонидани вазъи иҷтимоӣ сиёсӣ ба шумор меравад, ки бояд аз мадди назари миёнаравҳо ва мутахассисони касбӣ дур намонад.

2. Музокироти сиёсӣ дар ҳалли мушкилоти мавҷудаи байни кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши муҳим мебозад. Баъд аз фурӯпошии Иттифоқи Советӣ масъалаҳои ҳалношудаи марбут ба аломатгузориҳои марзҳои (демаркатсияи ва демилитатсия) кишварҳои Осиёи Марказӣ тадриҷан сабаби низоъҳои байнидавлатӣ гардид. Махсусан, ин масъала то охири солҳои 2021 дар равобити Қирғизистону Тоҷикистон равшан мушоҳида мешавад. Низоъҳои марзӣ миёни ду кишвари ҳамсоияи Осиёи Марказӣ, ки бар асари даъвоҳои ҳудудии Қирғизистон ба баъзе қитъаҳои замин дар шимоли Тоҷикистон ба вуқӯъ пайваست, ба талафоти зиёди инсонӣ аз ҳарду ҷониб оварда расонид.

Барои пешгирии вусъат наёфтани низоъҳои марзии маҳаллӣ байни ҷумҳуриҳои соҳибистиқлоли Осиёи Марказӣ ба низоъҳои мусаллаҳона, роҳандозии раванди музокироти сиёсӣ дар мавриди аломатгузориҳои марзҳои давлатии онҳо ягона роҳи ҳалли дуруст мебошад.

3. Нақши музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои ба вуқӯъ пайвастаи байни кишварҳои Осиёи Марказӣ, чуноне ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, хеле калон аст. Қобилият ва тавони бо роҳи музокирот ва созишҳо ҳал кардани низоъҳо қисми ҷудонашавандаи фарҳанг ва ғайолияти мардумони сокини ин минтақа мебошад.

Аз ин рӯ, дар сатҳи байнидавлатӣ гузаронидани музокироти сиёсӣ бо мақсади ҳалли низоъҳои ба вуҷудомада бешубҳа ба ҳамин анъанаҳои мусбати қавмҳои шарқии Осиёи Марказӣ асос ёфтааст. Масъалаи мазкур

на танҳо ба ҳалли мусоиди ихтилофҳои мавҷуда мусоидат карда метавонад, балки як навъ ибтидои раванди боз ҳам наздик шудани мардумони кишварҳои минтақа ва ба вуҷуд овардани фазои таҳаммулпазирӣ ва ҳамдигарфаҳмии миёни онҳо гардад.

4. Дурнамои истифодаи музокироти сиёсӣ барои ҳалли низоъҳои эҳтимоли байни давлатҳои Осиёи Марказӣ комилан воқеӣ аст ва барои ин тамоми шароити заминаҳои зарурӣ мавҷуд аст. Аз ин лиҳоз, муносибатҳои неки ҳамсоҳгии байни ҷумҳуриҳои минтақаро ҳамачониба инкишоф дода, равандҳои ҳамгириро дар доираи созмонҳои минтақавӣ ва дигар қолабҳо, аз ҷумла дар қолаби Машварати сарони давлатҳои Осиёи Марказиро бо роҳҳои гуногун таҳким ва тавсеа бахшидан зарур аст.

Аҳмияти назаривӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки татбиқи хулосаҳо, тавсияҳо ва пешниҳодҳои дар онҳо овардашуда ба тавсеаи назарияи музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои сиёсӣ мусоидат намуда, онҳоро метавон дар танзим ва ҳаллу фасли низоъҳои сиёсии байни давлатҳои гуногун истифода бурд, то ки ба ин раванд хусусиятҳои прагматикӣ дода шавад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти ба даст овардаи муаллифро дар таҳлили музокироти сиёсӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ, низоъҳои байналмилалӣ ва дигар низоъҳои маҳаллӣ истифода бурдан мумкин аст.

Хулоса ва пешниҳодҳои асосии рисолаи диссертатсияро инчунин метавон ба кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки бо масъалаҳои музокироти сиёсӣ, ҳалли низоъҳо, инчунин проблемаҳои ҳудудӣ ва сарҳади давлатӣ сарукордоранд, тавсия кард.

Маводҳои дар таҳқиқоти диссертатсионӣ пешниҳодшуда метавонанд дар дарсҳои сиёсатшиносӣ, дипломатия, муносибатҳои байналмилалӣ ва масъалаҳои низоъҳои сиёсӣ истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот аз дурусту дақиқ будани маълумоти истифодашудаи муаллиф ва ҳаҷми мавҷудаи маводи

илмӣ-таҳқиқотии диссертатсия, инчунин коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва интишороти илмии довтолаб бармеояд. Хулосаҳои илмӣ ва тавсияҳои амалии натиҷаҳо бар асоси таҳлили илмию натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод мешаванд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия «Музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ (дар асоси маводҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои сиёсӣ ба шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 5.6.4. – Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глоблӣ ва минтақавӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довтолаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Муайян намудани мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, санҷиши манбаҳои иттилоот, муайян кардани объект ва предмети таҳқиқот, муқаррар намудани масъалаҳои асосии таҳқиқот, коркард ва тафсири маълумоти бадастомада, муқаррароти назариявӣ ва методолгӣ, тавсияҳо ва хулосаҳои дар диссертатсия овардашуда натиҷаи таҳқиқоти мустақилонаи довтолаб мебошанд. Муаллиф дар ҳамаи марҳилаҳои таҳқиқот иштироки бевосита намуда, натиҷаи онро мустақилона натиҷагирӣ намудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар ҷалаисаи васеи шуъбаи масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалии Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон санаи 06 март соли 2026 (суратмаҷлиси №3), муҳокима гардида, ҳамчун кори илмии аслии баҳогузурӣ ёфта, барои дифоъ дар Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-079 тавсия гардидааст.

Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳо ва мизҳои муддавари илмии ҷумҳуриявӣ дар шакли маъруза ироа ва ба нашр расид.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷа ва дастовардҳои таҳқиқот ин 10 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсии. Диссертатсия аз муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, се боб, ҳафт зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 195 саҳифаи компютерио ташкил мекунад.

БОБИ I. ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ МАСЪАЛАИ МУЗОКИРОТИ СИЁСӢ ВА ХУСУСИЯТҶОИ ОН

1.1. РашишҶои муосири илмӢ дар таҲқиқи мушкилоти музокироти сиёсӢ

Музокироти сиёсӢ Ҷамчун зуҳуроти мураккаби замони муосир сазовори диққати ҷиддии таҳқиқотчиён ва мутахассисони соҳа мебошад. Музокирот ё муколамаи сиёсӢ яке аз роҳҳои асосӣ ва усулҳои хеле мураккаби ҳалли низоъҳои дохилидавлатӣ ва байнидавлатӣ дар ҷаҳони муосир мебошад. Албатта, инсон худро дар ҷомеа бе муносибат ва робита бидуни одамони дигар тасаввур карда наметавонад. Аз ин ру, дар раванди музокироти сиёсӢ масоили равобити тарафҳо, давлатҳо ва халкҳои ба Ҷам муқобил Ҷамчун нуқтаи ба Ҷам омадан (баҳамой) муҳокима карда мешаванд ва ин дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ низ истифода мешавад. Чунин комёбии созиши байни одамон, пеш аз Ҷама, ба ҳалли масъалаҳои нигаронида шудааст, ки барои муътадил гардондани вазъият, ҳолтаи саршавии ҷанг ё низоъ истифода бурда мешаванд.

Мафҳуми «музокирот» аз истилоҳи “nigotium”- и латинӣ сарчашма гирифта, ni — «не» ва otium — «фароғат, истироҳат», ки аз наздикии аслии ин мафҳум бо тиҷорат ва фаъолияти тоҷирон шаҳодат медиҳад. Баъдтар ин мафҳум асосан бо мақсади ба роҳ мондани равобити тарафҳо барои ҳалли масъалаҳои гуногун истифода мешуд. Бешубҳа, Ҷангоми ҳалли ихтилофҳои дохилию берунӣ ва низоъҳо, инсоният ба ҷуз музокирот, дигар усул ва ё роҳи боэътимоди пешгирӣ ё бартараф кардани онҳоро надорад.

Ба андешаи аксари муҳаққиқон ва коршиносон, музокирот ин раванди «мубодилаи иттилоот байни тарафҳо дар давраҳои муайяни вақт мебошад. Бо гирифтани маълумоти бештар дар бораи Ҷамдигар, онҳо усулҳои стратегӣ ва тактикий худро муайян мекунанд,

интизориҳояшонро ба донишҳои нав мувофиқ менамоянд, талаботи онҳоро муайян месозанд ва ғайра. Мубодилаи иттилоот тавассути паёмҳои мустақим ва баръакс раванди даврии иттилоотиرو ба вучуд меорад»[182].

Бояд қайд кард, ки музокирот бештар ба рафтори сиёсии инсонҳо алоқамандӣ доранд. Аз ин рӯ, барои танзими низоъҳои гуногун, масалан, низоъҳои сиёсӣ, музокироти сиёсӣ ва дипломатияи сиёсӣ яке аз роҳҳои ҳалли он баррасӣ карда мешаванд.

Вобаста ба ин, мафҳуми «музокироти сиёсӣ» махсусан дар соҳаи дипломатия тасдиқ гардидааст, зеро маҳз музокирот қариб тамоми соҳаи фаъолияти дипломатияи муосирро фаро мегиранд. Зиёда аз он, онҳо на танҳо маънои мавҷудияти гуногун дипломатӣ ҳамчун роҳбари намоёндагӣ мебошанд, балки тамоми дипломатия дар маҷмӯъ ба ҳисоб мераванд ва шакли намудҳои дигари фаъолияти дипломатӣ нисбат ба он мавқеи зертобеъро ишғол менамоянд.

Албатта, музокироти сиёсӣ ин илм ва санъати ба даст овардани созишномаҳои сиёсӣ дар шароитҳои мухталиф — дар шароити муҳорибаҳои ҷангии тарафҳо ва дар замони осоишта буда, назариячиёни мактабҳои гуногун роҳҳои ҳалли ин масъаларо басо зиддиятнок пешниҳод мекунанд. Аммо ҳамаи онҳо бар он андешаанд, ки музокироти сиёсӣ ин як навъ хоси муносибатҳои сиёсии байни одамон мебошад, ки онро омӯختан мумкин аст ва бояд омӯхт» [21]. Ба ҳар ҳол, агар сухан дар бораи гуфтушунид ҳамчун санъат сухан равад, пас дар навбати аввал, онро бояд ҳамчун "санъати имконпазир" муайян намуд [34, с.59].

Ба андешаи мо, музокироти сиёсӣ ин амали мустақил, бидуни зӯроварӣ ва ҳаракати шаҳрвандони дохилию хориҷӣ мебошад, ки дар он мутахассисони ҳукумат, муҳолифон ва миёнаравҳои дигар бо мақсади тағйир додани муносибатҳо байни гурӯҳҳои муҳолиф ё даргир фаъолият мекунанд.

Аз ин рӯ, музокироти сиёсӣ як шакли фаъолияти мушкилест, ки дар он иштирокчиёни онҳо дар раванди мубоҳисаҳо ҳамдигарро рад карда, умуман хислати созишномаи сиёсиро муайян мекунанд. Дар ин раванд маҳорат ва таҷрибаи баланди музокиротчӣ, ки бо эҳтимоли муайян кардани вазъият, низои сиёсиро танзим карда метавонад, аҳамияти муҳим дорад. Дар баробари ин дигар намудҳои музокирот низ мавҷуданд.

Масалан, И. Мавлонов, тавсифи музокироти байналмилалии иқтисодиро тавсиф намуда, изҳори андеша менамояд, ки «ин як баҳси расмӣ намояндагони давлатҳо оид ба муносибатҳои иқтисодии дуҷониба ва бисёрҷониба бо мақсади ҳамоҳангсозии стратегияи иқтисодии хоричӣ, тактика ва амалҳои дахлдори дипломатӣ, табодули афкор, табодули иттилоот, омодагӣ ба имзои шартномаҳо, ҳалли масъалаҳои баҳсноки сулҳ ва ғайра мебошад. Музокироти байналмилалии иқтисодӣ - усули асосии бо роҳи осоишта ҳал намудани баҳсу низоъҳо дар равобити иқтисодии байналмилалӣ, ки байни давлатҳо ба вуҷуд меояд, яке аз усулҳои маъмултарини ҳуқуқи байналмилалии инкишоф додан ва таҳкими ҳамкории иқтисодии байни давлатҳо мебошад» [42, с.7-8].

Аммо дар илмҳои сиёсӣ муҳаққиқон музокироти сиёсиро ҳамчун муошират, раванди муколама [49, с. 42], гуфтушунидҳои сиёсӣ [67, с. 25] ва ғайра муайян менамоянд. Як қатор муаллифон қайд менамоянд, ки «музокироти сиёсӣ - як навъи хоси равобити байнишахсии сиёсии тарафҳо ва фаъолияти муштаракест, ки ба ҳалли низоъҳои сиёсӣ ё ташкили ҳамкорӣ нигаронида шудааст ва қабули қарорҳои муштарак бо созишномаҳо ва шартномаҳои хаттӣ дар назар дошта мешавад.

Идоракунии музокирот оид ба низоъҳои сиёсӣ ин фаъолияти субъектҳои сиёсӣ барои пешгирӣ ё ҳаллу фасли он, ё мувофиқ кардани роҳи он барои самарнаок ноил шудан ба ҳадафҳои раванди кунунии сиёсӣ мебошад» [37, с.179]

Муҳаққиқи рус Василенко И. А. зухуроти мазкурро таҳлил намуда, мафҳуми “музокироти сиёсӣ”-ро чунин пешниҳод менамояд: «Ин як навъи мушаххаси ҳамкориҳои сиёсӣ ва байнишахсии миёни тарафҳо ва фаъолияти мушатаркест, ки ба ҳалли низоъҳои сиёсӣ ё ташкили ҳамкориҳо нигаронида шудааст ва қабули қарорҳои якҷояро пешбинӣ менамояд, ки бо созишнома ё шартномаи хаттӣ ба расмӣ дароварда мешавад»[22].

Муаллифи дигар А.Навасардян менависад, ки «музокироти сиёсӣ дар дохили кишвар ва байни кишварҳо аз руи бисёр масъалаҳо, аз соддатарин (масалан, вайрон кардани сарҳади маҳаллӣ) то масъалаҳои мураккабу хавфнок (масалан, чаро давлати ҳамсоя қушунҳои худро дар наздикии сарҳади давлати дигар ҷойгир мекунад), байни ҳизбҳо ва ташкилотҳо, корпоратсияҳо ва ғайра сурат мегирад»[108].

Муҳаққиқони муосир дар таърифҳои худ ҷанбаҳои гуногуни музокироти сиёсиро қайд менамоянд. Масалан, сиёсатшиносони америкой Р.Фишер ва В.Юрӣ дар музокирот, пеш аз ҳама майлу хошиш ба созишро мебинанд. Барои онҳо - ин маҷмуи амалияҳои мебошад, ки бо роҳи осоишта ба ҳам пайвастании манфиатҳои антагонистӣ, «усули дар асоси дустӣ, бе мағлуб кардани тарафҳо ба даст овардани созиш мебошад»[164]. Тадқиқотчиҳои рус Лебедева Марина Михайловна музокиротро парадигмаи низоъ шуморида, дар ин маврид, ба андешаи ӯ музокирот ба ҷуз низои рафъшудаи тарафҳо чизе дигаре нест [95].

Сиёсатшиноси фаронсавӣ Л.Белланже музокиротро аз нуқтаи назари экзистенсиалӣ баррасӣ намуда, ба хулосае меояд, ки онҳо имкон медиҳанд, ки барои ҳифзи ё густариши озодии худ, «ман» ё одамоне дигар, қоидаҳо, ҳадафҳо, пеш аз рушди ҷаҳон ва сохторҳои он роҳи ҳалли қобили қабул пайдо шавад. “Барои ҳамин, ӯ дар музокирот, пеш аз ҳама, нишонаи азму иродаи дастҷамъиро барои тағйир додан мебинад,

ки ба иштироки торафт фаъолонаи ҳама дар ҳамаи қарорҳои асосии ҳаёти харрӯза нигаронида шудааст “[22].

Албатта, дар илми муосир муносибатҳои мухталиф ба музокироти сиёсӣ барои ҳалли низоъҳо истифода мешаванд, ки дар маҷмӯъ ҳамдигарро ғанӣ ва тақвият мебахшанд. Аммо дар тамоми ҳолат пешбурди музокироти сиёсӣ, сарфи назар аз гуногунии андешаҳо, бояд ба якдигарфаҳмӣ ва эҳтироми тарафҳо ба ҳамдигар вобаста бошад.

Дар баробар ин, қобили зикр аст, ки музокироти сиёсӣ як ҷузъи муколамаи сиёсӣ дар шакли амалҳои мушаххаси музокиракунандагон оид ба танзим ё ҳалли низоъҳои байнидавлатӣ ва дигар навъи низоъҳо мебошанд.

Маҳмадов С.А., дар ин робита қайд менамояд, ки "муколамаи сиёсӣ шартӣ муайянкунандаи рушди низоми сиёсии демократӣ мебошад, зеро он низоми бисёрҳизбӣ дар ҷомеаҳо инъикос мекунад. Ба андешаи ӯ, муҳаққиқони муосир шаклҳои асосии муколамаи сиёсиро чунин муайян мекунанд:

1) баҳс (полемика) – муборизаи тезу равшани афкори муҳолиф оид ба ҳама гуна масъалаҳои сиёсӣ;

2) муҳокима (дискуссия) – мубодилаи афкор оид ба масъалаҳои сиёсӣ, дар раванди муҳокима ҷустуҷӯи асосҳо барои ба имзо расонидани созишномаи сиёсӣ ё созиш.

Дар раванди муколамаи сиёсӣ коршиносон усулҳои содиқ ва носодиқӣ баргузорию онро фарқ мекунанд. Усулҳои содиқ инҳоянд:

- концентратсияи усулҳо ба манфиати худ; далелҳо бояд аз рӯи объективӣ ва фактҳо ба низом дароварда шаванд;

- ҷустуҷӯи далелҳои заиф дар мавқеи сиёсии субъекти муколамаи сиёсӣ.

Ба усулҳои носодиқ инҳо дохил мешаванд:

- канорагирӣ аз мавзӯи муҳокимаи муколамаи сиёсӣ; ба хислатҳои шахсии тарафҳои баҳс диққат додан;

- ҷалби шунавандагон барои дастгирии мавқеи сиёсии худ; таҳдиди истифодаи қувва:

- маҳдуд кардани муколамаи сиёсӣ аз таҳдид то ба зӯроварии ҷисмонӣ алайҳи рақибҳои сиёсӣ"[49, с.28-29].

Дар баробари ин, чунин тасдиқот, ки «муоширати сиёсиро дар ниҳояти кор асосҳои моддӣ — эҳтиёҷот, истеҳсолот, манфиатҳои моддӣ ва ғайра муайян мекунад, комилан асоснок аст [110, с.232]. Аммо муоширати сиёсӣ ҳамчун равобити субъектҳои ҳаёти моддии онҳо метавонад комилан ба мавҷудияти дигари онҳо дар системаи сиёсӣ — шуур ва иродаи роҳбари мамлакат вобаста бошад.

Табиист, ки музокироти сиёсӣ аз дигар навъҳои муоширати сиёсӣ бо он фарқ мекунад, ки дар байни тарафҳои музокиратчиён масъалаи умумии мушаххасе мавҷуд аст, ки бояд бо таъсири муштарак ҳал карда шавад. Барои танзим ва ё ҳал намудани низоъ, ҳалли муштарак масъала вазифаи асосии музокироти сиёсӣ мебошад, ки иҷрои он аз манфиати иштирокчиён вобастагӣ дорад.

Дар асоси таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии масоили музокирот ҳамчун воситаи ҳалли низоъҳо, барои таснифоти музокирот роҳҳои гуногун мавҷуданд.” Ба андешаи аксари муҳаққиқон:

1. Музокирот оид ба тамдиди муҳлати шартномаҳои мавҷуда.
2. Музокирот дар бораи ба эътидол овардан.
3. Музокирот дар бораи аз нав тақсим кардан.
4. Музокирот дар бораи ба вучуд овардани шароити нав.
5. Музокирот оид ба ноил шудан ба таъсири манфӣ” [58, с.89].

Аз нигоҳи илмӣ, агар яке аз ҷонибҳо аз музокироти сиёсӣ даст кашад, ин маънои онро дорад, ки идома додани низоъ ба манфиаташ аст ва аз ин рӯ талош менамояд, ки раванди музокиротро тулонӣ намояд. Дар ин маврид он ба ҷамъ кардани фактҳои мавҷудияти беадолатӣ,

худсафедкунӣ ва амалиёти бевоситаи ба вучуд овардани ҳолати ҷангӣ нигаронида шудааст. Масалан, дар шароити низоъҳои муосир чунин муносабат ва мавқеъгириро дар рафтори тарафҳои даргир ва дигар кишварҳои миёнарав дар раванди музокироти байналмилалӣ ҷиҳати ҳалли низои Россия ва Украина дидан мумкин аст.

Дар айни замон қудратҳо се намуди стратегияи танзими низоъро дар ихтиёр доранд, аз ҷумла:

1. Стратегияи рад кардан ё иваз кардан. Пеш аз сар шудани ҷанги ошкоро онҳо аксар вақт ҷангро инкор карда, ҳамин тариқ кӯшиш мекунанд, ки шиддати онро паст карда, аз як мавқеъ ба мавқеи дигар мегузаранд. Масъалаи мазкур дар он аст, ки сиёсатмадорон баъзан вақт концепсияро тағйир дода, мавқеи шаклҳои нави бодикқати музокиротро мустаҳкам карда метавонанд.

2. Стратегияи музокироти сиёсӣ барои худдорӣ аз зӯрварӣ зарур аст ва вақте ки дар байни тарафҳо ҳадди аққал як мувофиқати ҳадди ақали манфиатҳо ба вучуд меояд, аз он бояд бо ҳар роҳ истифода шавад. Музокироти байналмилалӣ шакли махсусест, ки дар он давлатҳо ба ҳамдигар итоат намекунанд. Аммо тамоми рафти музокироти сиёсӣ ба дуруст баҳо додан ба манфиатҳои тарафҳои даргир баҳри ҳифзи музокирот аз афзалиятҳо ва авлавитяҳои онҳо нигаронида шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки музокироти сиёсӣ таносуби кувваҳоро дар муносибатҳои байни мамлакатҳо инъикос карда метавонад. Натиҷаҳои музокирот – ин қонунӣ гардондани тартиботи нав дар музокироти байналмилалӣ сиёсӣ барои расидан ба мақсади асосӣ мебошад ва ин масъаларо музокирачиён ё миёнаравҳо муайян мекунанд.

3. Стратегияи муқобилгузорӣ – ин риоя накардани созиш аз ҷониби тарафҳои даргир ва пешниҳоди масъалаи душманӣ ё низои ҳалнашудаи байни онҳост. Аз чунин бухрони ҳалношудани байни онҳо вайроншавии низоми мавҷуда оғоз меёбад, ки он ба харобӣ оварда мерасонад ва он

марҳилаи нави тезу тунд шудани низоъ ва ба муқовимати сиёсии тарафҳо гузаштани он мебошад.

Барои рафъи низоъ ё паст кардани шиддати он, дар раванди музокироти сиёсӣ муҳити низоъ ё рафтори яке аз тарафҳои ба ҳам муқобилро тағйир додан зарур аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тағйир додани муҳити низоъ ва ба таври мусбӣ танзим кардани рафтори иштирокчиён боиси ҳалли он мегардад. Чунин амал метавонад аз ҷониби иштирокчиёни низоъ ё ҷониби сеюм низ анҷом дода шавад.

Дар баробари ин, вобаста ба сатҳи музокироти сиёсӣ вазифаҳои асосии онҳоро баррасӣ намудан зарур аст. Инҳо, пеш аз ҳама, робита бо ҷомеа, ҳалли масъалаҳои дохилию берунии сиёсӣ, инчунин найрангҳои сиёсӣ мебошанд. Масъалаи то чӣ андоза бояд музокироти сиёсӣ ошкоро бошад, ки ба хусусиятҳои музокирот дар мавриди мушаххас вобаста бошад. Ғайр аз ин, музокироти сиёсӣ дар доираи муносибатҳои дохилӣ ва байналмилалӣ вазифаҳои зеринро дарбар мегирад:

Вазифаи аввал ин паст кардани шиддати байни мухолифони оштинопазир аст, ки дар он бояд нақши миёнарав ё ҷониби сеюм равшан эҳсос карда шавад. Дар ин хусус Л.Козер менависад: «Бе имкони баромадан аз вазъияти кинаю адоват нисбат ба ҳамдигар аъзоёни гурӯҳ худро афсурда ҳис мекунанд. Низоъ, ки роҳи озод аз ҳисси душманона халос шуданро таъмин менамояд, барои барқарор ва нигоҳ доштани муносибатҳо хизмат мекунад» [59, с.48].

Вазифаи дуюм - музокироти сиёсӣ вазифаи иттилоотии муносибатҳоро иҷро мекунад. Дар задухурдҳои байни давлатҳо субъектҳои сиёсӣ ҳамдигарро хубтар мешиносанд, масъулият ҳис мекунанд ва дар доираи як идеологияе ба ҳам наздик мешаванд. Амалиёти пештараи душманона баъзан боиси дустӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ шуда метавонад.

Вазифаи сеюм он аст, ки дар музокироти сиёсӣ вазифаи созиш ва эҳиёи ҷомеаро дар бар мегирад. Саъю кӯшиш ва муборизаи доимии сиёсӣ бо душманони дохилӣ ва берунӣ баъзан ба муттаҳид шудани гуруҳҳо мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, ҷанги тӯлонӣ ба иғвогариҳои доимӣ маҳкум аст, зеро «нест кардани душманони аввал боиси ҷустуҷӯи душманони нав мегардад, то ки гурӯҳ ҳамеша дар ҳолати ҷанг бошад. Ҳамин тариқ, тартиботи иҷтимоӣ ҳамеша ҳифз мешавад, ки гуё душмани дигар набошад, ҷомеа зери хавф мемонад» [59, с.50].

Нақши муттаҳидшавиро мубориза ба муқобили душманони дохилӣ, хиёнаткорон ва ғайра низ мебозад, зеро ин ба аъзоёни гурӯҳ имконият медиҳад, ки манфиатҳои умумии худро дуруст фаҳманд ва дар амалиёти худмудофия қувваи муттаҳидкунандаи худро беҳтар истифода намоянд.

Вазифаи чоруми музокироти сиёсӣ ҳамчунин арзёбии равобити дуҷониба ва бисёрҷонибаи кишварҳои минтақаро дар бар мегирад. Агар ба муносибатҳои сиёсӣ, пеш аз низоъ баҳои объективӣ диҳем, он гоҳ манфиатҳои тарафҳоро бо роҳи осоишта танзим кардан мумкин аст. Бешубҳа, низоъҳои сиёсӣ дар маҷмӯъ натоиҷ ва шартҳои низоми сиёсӣ, инчунин омилҳои алоҳидаи муносибатҳои байни онҳо мебошад.

Низоъҳои сиёсӣ метавонанд дар шакли конструктивӣ ва харобиовар ба амал оянд, онҳо вазифаҳои мушаххаси мусбат доранд, аммо дар вазъияти харобиовар оқибатҳои манфӣ доранд. Низоъҳо инчунин як ҳамсафари табиӣи рушд ва тағйироти иҷтимоӣ ва фардӣ мебошанд. Бинобар ин, низоъҳои сиёсӣ дар раванди тағйироти дар ҷомеа ба вуҷуд омада, барои пайдо кардани танзим ва бомуваффақият анҷом додани он пажӯҳиш ва омӯзиши мушаххасро тақозо менамояд.

Бархе аз коршиносон бар ин назаранд, ки "ҳал кардани низоъ ҳатмист, яъне бо назардошти он чӣ дар хатар аст ва зиёне, ки тарафҳо

қасди ба ҳамдигар расондан доранд ва наметавонанд дар ин низоъ бархӯрд кунанд"[14].

Аксари низоъҳои маҳаллӣ, ки дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба вуҷуд меоянд, аз ҷумла низои байни тоҷикон, аз рӯи принципи доираи баста, яъне дар шакли: «баҳс – таҳдид – ҷанг – давраи баъдиҷангӣ – танзим» амал мекунанд. « Дар ин гуна маврид беҳтарин фурсат ин аст, ки ба амалиёти низомии қаблӣ зудтар хотима дода шавад. Ҳамин тарик, низоъ ба давраи баъдиҷангӣ оварда мешавад ва баъд боз давраи «баҳс», «таҳдид» ё «ҷанг» ва ниҳоят, «танзим» мерасад »[55, с. 19].

Бешубҳа, вазифаҳо ва сохтори раванди музокирот дар ҳалли низоъҳои сиёсии байнидавлатӣ мушкилотеро ба вуҷуд меорад, ки боиси баҳси дарозмуддат мегардад. Масалан, дар раванди баҳсҳо кӯшиши тағйир додани хосиятҳои сохторӣ, мавқеи гирифташуда, қобилияти амал кардан ва ғайра тарафи муқобилро нест кардан лозим аст, то ки рафтор ва майли он ба низоъ тағйир ёбад. Дар ин ҳолат кӯшиши боздоштани низоъҳо - ин ташкили таҳдиди нав мебошад, ки метавонад аз ҷониби яке аз иштирокчиёни музокироти сиёсӣ ё ҷониби сеюм ба вуҷуд ояд. Амалияи музокироти сиёсӣ нишон медиҳад, ки чунин таҳдид дар сурати риоя шудани шартҳои зерин самарабахш аст:

- тарафе, ки таҳдид мекунад, бояд бидонад, ки арзиши интиқом аз пирӯзии эҳтимолӣ дар оғози низоъ болотар аст;

- тарафи дигар бояд боварӣ дошта бошад, ки воситаи боз доштан дар ҳолате истифода бурда мешавад, ки агар он ба низоъ дучор шавад. Агар ин ҷониб донад, ки боздоштанро дар ҳама ҳолатҳо истифода бурдан мумкин аст, пас интиқоби низоъ мантиқист.

Ин далелро рад кардан ғайриимкон аст, ки давлате, ки воситаҳои бисёри боздоранда дорад, дигаронро ҳамеша бовар кунанда наметавонад, ки ин воситаҳоро бар хилофи мақсади онҳо истифода бурда намешаванд. Воситаҳои боздоранда тарафҳоро аз низоъ боздошта

наметавонанд, онҳо танҳо ба вусъати низоъ монеъ мешаванд, вале душмани онҳоро бартараф карда наметавонанд.

Натиҷаҳои музокироти сиёсӣ аз ташкил, муҳит ва мавҷудияти ҷониби сеюм – миёнараве, ки иштирокчиҳои низоъ нест, инчунин аз хизматрасонии техникӣ ва мавҷуд будани миёнарави сеюм, ки ба низоъ манфиатдор нест, вобаста аст. Миёнарав (аз ҷумла давлат) бояд аз ҷониби ҳарду тараф ҳамчун ҷониби бетараф эҳтиром карда шавад. Ҳангоми низоъҳои байнидавлатӣ ҷониби сеюм метавонад як ҳукумати дунявӣ бошад, ки ба сифати судя амал мекунад. Судя шахси алоҳида ё гурӯҳест, ки низоъро ҳал мекунад ва ҷонибдори он нест ва ё паҳншавии онро пешгирӣ мекунад. Хавфи паҳншавии низоъ вақте ба миён меояд, ки яке аз тарафҳо эҳсос мекунад, ки аз он истисмор карда мешавад. Аз ин рӯ, музокирот ва доварӣ ба рафъи паҳншавии низоъ нигаронида шудааст, на ба қатъи низоъ.

Маълум аст, ки фурӯпошии Иттифоқи Советӣ ҳамчун як низоми ягонаи сиёсӣ, канда шудани робитаҳои иқтисодӣ ва хоҷагидорӣ кишварҳои Осиёи Марказиро ба гирдоби бӯҳрони таҳдидкунанда тела дод, ки боиси паст шудани сифати зиндагии аҳоли, шиддати сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар дохили давлатҳои нави соҳибхитӣ гардид. Дахлати беасоси нирӯҳои хориҷӣ ва кӯшиши ба даст овардани қудрат аз ҷониби раҳбарони марказӣ ва маҳаллии бунёдгароёни исломӣ бархе аз кишварҳои минтақаро ба гирдоби ҷанги бемаънии шаҳрвандӣ кашид.

Вазъиятро бӯҳрони иқтисодии ҳолти кишварҳои минтақа, ки ба таъсири манфии мероси шӯравӣ ва фаъолияти пасти сармоягузорӣ алоқаманд аст, боз ҳам бадтар кард. Сатҳи бекорӣ низ афзуда, тақсимоли моликияти ҷамъиятӣ ва шумораи одамони гирифтори камбизоатӣ низ пайваста меафзуд. Ҷинояткорӣ дар ҷоёмеа ба қувваи таҳдидкунанда расида буд ва усулҳои нави ҳамоҳангиро интизор доштанд. Таназзули маънавӣ, вазъи демографӣ ва ноустувори ҳолати

экологӣ, офатҳо ва ҳолатҳои фавқулоддаи дорои хусусияти табию технологӣ нигарони қидди корхоро зиёд кардаанд.

Аз ин рӯ, таҳлили раванди музокирот ва вижагиҳои он дар танзими низоъҳои сиёсӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба назари мо, хеле муҳим ва зарур аст, зеро дар ин ҷо на танҳо таҷрибаи ҳузури инфиродӣ, балки барои иштироки дастаҷамъона дар сиёсати муосир низ зарур аст. Чунин заруратро ба назар гирифта, мо ба мақсад мувофиқ мешуморем, ки аввал масъалаҳои асосӣ тадқиқоти назариявӣ ва методологии раванди музокироти сиёсиро баррасӣ намоем.

Дар шароити тезу тунд шудани шиддати вазъияти байналмилалӣ ва дохили ҷамъиятӣ нақш ва усулҳои раванди музокирот оид ба ҷамоҳангсозии низоъҳо ва имкониятҳои ин муносибатҳо меафзояд. Барои он ки низоъҳои дохилидавлатӣ пас аз соҳибистиқлолии кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҷониби раҳбарони сиёсии ин ҷумҳуриҳо танзим карда шаванд, корҳои зиёдеро анҷом додан лозим буд. Ҳамаи онҳое, ки мехостанд дар муборизаи сиёсӣ ширкат варзанд, метавонистанд ҳизбу ҳаракатҳои худро сабти ном кунанд ва бо истифода аз усулҳои сиёсӣ, аз ҷумла эътирофшуда мубориза баранд.

Ин бешубҳа ягона роҳи ҳалли низои дохилии баамаломата буд. Масалан, дар моҳи декабри соли 1995 дар раванди музокироти байни тоҷикон дар Ишқобод муҳолифин пешниҳод карданд, ки дар давраи гузариш ҳама сохторҳои мавҷудаи давлатӣ, ба ҷуз президент, барҳам дода шаванд. Аммо ин варианти амалро тамоми мақомоти давлатӣ напазируфтанд. Онҳо изҳор доштанд, ки Конститутсияи феълӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин амалро пешбинӣ накардааст. Хотирнишон мекунем, ки парламенти кишвар бояд қарори асоснок қабул мекард. Равшан аст, ки дар канор мондан мумкин набуд ва тарафҳои низоъ комилан истифода бурдани усулҳои гуногунро барои ҳалли он зарур мешумориданд.

Яке аз чунин усулҳо раванди гуфтушунид мебошад, ки пеш аз ҳама дар илмҳои сиёсӣ, ҷомеашиносӣ ва психология истифода мешавад. Мақсади асосии он дар марҳалаи аввал ба даст овардани созиш дар гуфтушунид аст, на муваффақияти комил. Музокирот ҳамкорино талаб мекунад, ки ин ба намояндагони тарафҳои гуногун вобаста аст. Музокиркунандагон медонанд, ки ҳангоми пешниҳоди талаботҳо кай манфиатҳои худро ба назар гиранд. Дар музокирот чунин «нуқтаи душвор» вучуд дорад, ки метавонад амали душманро харобиовар ва идоранашаванда гардонад.

Илова ба усулҳои анъанавии ҳалли низоъҳои сиёсӣ, раванди сулҳофарии ҷамъиятӣ низ вучуд дорад, ки метавонад берун аз доираи даҳолати ҳукумат сурат гирад. Ин раванди сулҳофарии ҷамъиятӣ бори аввал дар соли 1960 бо ташаббуси президенти ИМА Эйзенхауэр ва бо ризоияти Хрушов дар конференсияи Дартмут ташкил карда шуда буд. Ҳамин тариқ музокирот барои гузоштани асос бо мақсади иртиботи марҳилавӣ ҳангоми шиддат гирифтани равобити байникишварӣ оғоз гардид.

Соли 1996, пас аз фурӯпошии ИҶШС, аъзои Комиссияи вижа оид ба низоъҳои минтақавӣ бо саволи чигуна ба фаъолияти худ дар шароити идома нав идома медиҳанд, рӯбарӯ шуданд. « Онҳо тасмим гирифтанд, ки ду амали муҳимро иҷро намоянд:

1) Онҳо дар бораи панҷ давраи музокирот мақолаи муштарак навиштанд, ки мақсад аз он тағйир додани хислати равобит байни тарафҳои даргир буд. Усули онро омӯхта, барои 10 соли оянда нақшаи чорабиниҳоро тартиб доданд. Мақола дар Иёлоти Муттаҳида дар маҷаллаи «Negotiation Journal», ки он баҳори соли 1993 дар доираи Барномаи Донишгоҳи Ҳарвард оид ба омӯзиши раванди музокирот ба нашр расид.

2) Онҳо ба қароре омаданд, ки усули пешбурди музокироти коркардшударо дар яке аз низоъҳо дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шуравӣ татбиқ карда шавад ва онҳо Тоҷикистонро интихоб карданд» [1, с.3].

Ҳамраисони гурӯҳҳои махсуси кории минтақавии конфронси Дартмут дар таҳқиқоти худ “Амалия: раванди сулҳофарии ҷамъиятӣ” қайд менамоянд, ки “раванди сулҳофарии ҷамъиятӣ ин ҳаракати шаҳрвандон дар берун аз майдони ҳукумат барои тағйир додани муносибатҳои байни гурӯҳҳои даргир мебошад. Ин гурӯҳҳо гуногун буданд – аз шаҳрвандони амрикоӣ ва шӯравии дар солҳои ҷанги сард то гурӯҳҳои даргири имрӯза дар Тоҷикистон ва ё гурӯҳҳо дар Амрико мебошанд. « Раванди дар ин мақола тавсифшуда барои муттаҳид кардани афроди ҷонибҳои муҳолиф барои мубоҳисаи доимӣ (на музокирот), таҳқиқи динамикаи муносибатҳои низоӣ, омӯхтани роҳҳои муштаракӣ рафъи монеаҳо ва таҳияи нақшаи чораҳои доимии тарафҳо барои бартараф кардани ин монеаҳо мебошад. Гарчанде ки ин раванд бо шаҳрвандони берун аз доираи ҳукумат, бо назардошти он ки ҷомеа ва ҳукумат ҳамдигарро пурра намуда, метавонанд фаъолият намоянд, таҳқиқ карда шуд” [83, с. 2].

Нахустин ҷаласаи Комиссияи махсуси Конфронси Дартмут оид ба низоъҳои минтақавӣ дар ҷаҳорҷӯби музокироти Тоҷикистон моҳи март соли 1993 дар Москва баргузор шуд. Мулоқотҳо дар асоси музокироти доимии идомадошта сурат гирифтанд. Ин гуфтушунидҳо ба суҳбатҳои оддӣ монанд буда, чун гуфтушуниди расмӣ бо миёнаравон онҳо иштирокчиёнро ба як дигар музаф накарданд. Ба онҳо шаҳрвандоне ҷалб карда шуданд, ки намояндагони доираҳои ҳукумати набуданд ва салоҳияти пешбурди расмии гуфтушунидро надоштанд. Вале онҳо қувваҳои ҳаракатдиҳандаеро, ки низоъро ба вучуд меоваранд, таҳқиқ намуда, тавонистанд роҳҳои тағйир додани муносибатҳои тарафҳоро ба таври мусбат инкишоф диҳанд. Дар рӯзнома дар як вақт ҳамеша ба ду

масъала диққат меоданд: якум, иштирокчиён масоили мушаххасе, ки онҳоро баррасӣ менамоянд, муҳокима мекарданд; дуюм, манбаъҳои ин масъалаҳоро таҳлил намуда, кушиш мекарданд, ки хислати қувваҳоеро, ки дар муносибатҳои байни ҳамдигар мушкilot ба вуҷуд меоваранд, дарк намоянд. Мақсади ниҳой тамаркуз ба тағйироти эҳтимолии муносибатҳои тарафҳои даргир буд, на ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли амалии кӯтоҳмуддати мушкilotи мушаххас.

Музокироти байни тоҷикон аз моҳи март соли 1993 дар ду то се моҳ як маротиба баргузор мешуд. Моҳи март соли 1993 то оғози музокироти байни тоҷикон бо миёнаравии СММ иштирокчиён дар конфронси Дартмут оид ба ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ду санад қабул карданд ва гузоришҳо аз ҷаласаҳои Тоҷикистон низ ба СММ манзур гардиданд. Марҳилаи 13-уми музокироти байни тоҷикон дар шаҳри Пушкин (вилояти Ленингради Россия) низ 11-14 сентябри соли 1995 баргузор шуд. Иштирокчиён масъалаи таъсиси Форуми машваратии халқҳои Тоҷикистонро баррасӣ карданд, ки ҳадафи он татбиқи раванди ризоияти миллӣ дар ҷумҳурӣ буд.

Иштирокчиёни музокирот дар кори худ муқаррароти протоколи «Принсипҳои асосии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон»-ро, ки 17 августи соли 1995 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов ва роҳбари Иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.А. Нури ба имзо расида буд, ба инбат гирифтанд. Зимни омодагии роҳҳои иҷроӣ қарор дар бораи таъсиси Форум (Конгресс) музокиракунандагон ҳамчунин пешниҳод карданд, ки тадбирҳои фароҳам овардани шароит барои ноил шудан ба сулҳу ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон баррасӣ шаванд.

Дар даври 14-уми музокироти байни тоҷикон дар ҷаҳорҷӯби Конфронси Дартмут дар моҳи ноябри соли 1995 аз ҷониби ширкаткунандагон ба президент Эмомалӣ Раҳмонов, раҳбари

мухолифини тоҷик С. Нурӣ, роҳбарони созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои нозир, роҳбарони ҳайатҳои расмӣ дар музокироти байни тоҷикон дар шаҳри Ашқобод (Туркманистон) мууроҷиатнома қабул карда шуд. Пешниҳод шуд, ки ба манфиати ваҳдати миллӣ ин Форум ҳарчи зудтар даъват карда шавад. Ба андешаи мо, усулҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавии ҳалли низоҳои дохилимиллӣ дар Тоҷикистон бояд пеш аз ҳама ба концепсияи миллии бунёди сулҳ асос ёбад. Концепсияи мазкур пешниҳод менамояд, ки низоҳои минтақавӣ ва таҳкими умумимиллии сулҳу оромӣ дар Тоҷикистон бояд тавассути гуфтушунид, муҳокимаҳои дохилии миллӣ дар Дартмут, сиёсати созиши тарафайн ва таҳияи созишномаҳои барои ҳарду ҷониб қобили қабул ҷиҳати ҳалли масъалаҳои мубрами сиёсӣ ҳал карда шаванд.

Раванди соҳибистиқлолии кишварҳои минтақа дар шароити фурӯпошии низоми тоталитарӣ ба мисли ИҶСШ ниҳоят душвор буд. Дар ин ҷо вазъиятҳои мавҷудбуда нақши муҳим бозиданд: бад шудани бӯҳрони иҷтимоию иқтисодӣ, ноумедӣ аз арзишҳои рӯҳӣ ва идеологии қаблӣ, густариши озодии рӯҳонӣ ва озодии рӯҳонӣ. Аз тарафи дигар, дар кишварҳо низоҳои дохилӣ, бахусус ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки беш аз панҷ сол давом кард, сар зад.

Дар ин раванд, албатта, зарурати ҳалли низоҳои дигари минтақа низ ба миён омад. Пеш аз ҳама раванди музокирот, муколамаҳои гуногун, музокироти лидерони сиёсӣ, қумандонҳои саҳроӣ ва миёнаравон тадриҷан фаъол гардонида шуданд.

Иқтидори низобарангез, ки дар он замон дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар ҳолати шахшуда ё нофаъол буд, озод гардид ва ба дараҷае расид, ки метавон тахмин кард, ки ҳувияти миллӣ дар ҷомеаҳои ҷудоғона, ки доштани як зухуроти миллии маҳаллӣ ва минтақавӣ заъиф шудааст. Аммо бо ба даст омадани истиқлолияти сиёсӣ равобити Тоҷикистону Узбакистон ва Қирғизистон боз ҳам тезу тундтар шуда буд.

Низоъҳои сарҳадӣ, масъалаҳои анклавӣ ва дигар муносибатҳои иқтисодӣ барои ҳар гуна гуфтушуниди байни ин кишварҳои мустақил монеа эҷод мекарданд. Вале ин се кишвар дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ ҳамаи масъалаҳои аз таърих боқӣ мондари ҳал намуда, минтақаро ба сарҳади дустии абадӣ, ба минтақаи ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ табдил доданд, нақши музокироти сиёсӣ дипломатии роҳбарони кишварҳои Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон хеле муҳим аст. Муҳимияти дастоварди музокироти сиёсӣ дипломатии ин кишварҳо дар он аст, ки бидуни миёнарии ҷониби сеюм ба даст омада, аз худ намунаи беназири музокиротро дар равоҷоти муносибатҳои байналмилалӣ нишон доданд.

Бо назардошти вазифа ва сохтори раванди музокирот бояд таъкид кард, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ дар мавҷудияти низоъҳо аз ҳамдигар фарқ намекунанд. Онҳо аз рӯи муносибати ҳукуматҳо ва раҳбарони сиёсӣ ба пайдоиши низоъҳои дохилӣ фарқ мекунанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тавассути раванди гуфтушунид ва санҷати идоракунии низоъҳои сиёсиро метавон аз омилҳои харобиовар ба омилҳои танзимкунанда табдил дод. Ҳамин тариқ, гуфтушунид, муколама ва дигар усулҳо ва равишҳои ҳалли низоъҳои сиёсӣ барои рушд ва густариши ҳамроҳии байни кишварҳои минтақа аҳамияти махсуси илмӣ доранд.

Табиист, ки онҳое, ки ҳалли низоъро тавассути гуфтушунид мусбат мепазиранд, метавонанд ин равандро зерин назорати худ гиранд. Аммо онҳое, ки кушиши ноҳақиқатҳои муколамаи сиёсиро доранд, бетафовутона рафтор менамояд ва ин имкониятро ба дастии рақибон вогузор мекунанд, дар ҳалли низоъ саҳм гузошта наметавонанд. Инчунин, бояд қайд кард, ки муносибат ба низоъ дар кишварҳо хеле гуногун аст. Масалан, “дар заминаи фарҳанги сиёсии Амрико ғояи низои иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҳамчун як меъёри табиӣ ва баъзан ҳатто барои мавқеи иҷтимоӣ зарур аст. Дар ин ҷо низоъ на ҳамчун марҳалаи ниҳонӣ

ташаккули ихтилофот, ки баъд аз он бояд харобиҳо бошад, фаҳмида намешавад; ин ҳам як шакли муқовимат ба низоъ аст. Манфиатҳои муайян шуданд, нисбат ба манфиатҳои, ки “махфӣ” шудаанд, бештар ҳали худро меёбанд” [98].

Дар ҷаҳони муосир бисёр кишварҳо ҳаёти одамон бо хатарҳо ва таҳдидҳои нави глобалӣ рӯбарӯ шудаанд, ки барои ҳалли низоъҳо усулу равишҳои наву муассирро тақозо мекунанд. Маҳз дар асоси он ихтилофҳо ва низоъҳои имрӯза ва дерина таҳлил намуда, таъсиси платформаи пешгирӣ ва роҳ надодан ба хушунат зарурат дорад. Гузашта аз ин, бисёре аз кишварҳои, ки аз ҷангҳои дохилӣ баромадаанд, роҳҳо, воситаҳо ва стратегияҳои бунёди ҷомеа ва рафъи зиддиятҳои амиқи иҷтимоиро ҷустуҷӯ менамоянд. Дар ин гуна мавридҳо ногузир зарурати васеъ намудани равишҳои стратегию тактикро дар роҳи рафъи норозигӣ ва тақвият сулҳу оромӣ, инчунин сулҳ ва адолати иҷтимоӣ ба миён меояд.

Низоъҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, пеш аз ҳама, ин шакли равобити мутақобилаи субъектҳо дар ҳалли зиддиятҳои тезу тунд, ки дар натиҷаи равобити муштарақ ба вуҷуд меоянд. Барои дуруст дарк кардани ин мушкилот ва вобаста ба объекти таҳқиқот муҳаққиқон мафҳуми «низоъ»-ро дар шаклҳои гуногун муайян мекунанд.

Баъзе аз онҳо “низоро ҳамчун падидаи психологӣ ва иҷтимоӣ мешуморанд, ки дар дохили созмонҳо ба вуҷуд меояд. Ин созмонҳо бо ихтилоф ва бархӯрди манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ тавсиф мешаванд, ки дар натиҷа майл ба бархӯрд доранд” [45 с.121]. Гурӯҳи дигар бар ин назаранд, ки «мубориза барои арзишҳо ва даъвоҳо барои муайян кардани мақом, қудрат ва манобеи худ сурат мегирад, ки ҳадафи онҳо безаргардонӣ, расонидани зиёну зарар ё аз байн бурдани рақиб ва ғайра аст» [25, с. 6-7].

Дар ҳоле, ки як намуди муносибатҳои байни одамон ҳамоҳангии дуҷониба, ҳамбастагӣ ва мавҷуд набудани ихтилоф, пеш аз ҳама, вобаста ба тақсими захираҳои моддию маънавӣ, иҷрои талабот ва майлу хоҳиш ба ҳамкориро пешбинӣ намояд, навъи гуруҳи дигар муносибатҳои байни шахсонро, ки бо низоъ хос аст, пешбинӣ мекунад. Он дар шароити мавҷудияти шумораи маҳдуди захираҳо ва норасоии онҳо ба миён меояд ва ба ин муносибат қонеъ гардондани талабот, хоҳиш аз майлу кӯшиши шахсиятҳо ба шиддатнокӣ, рақобат ва ихтилофот вобастагӣ дорад.

Мо қайд кардани ин нуктаро зарур мешуморем, ки дар адабиёти замони шӯравӣ ҷомеашиносӣ низоъ ҳамчун натиҷаи шиддати зиддиятҳо, ҳамчун рақобати бошууронаи қувваҳои ҷамъиятӣ, шахсони алоҳида ва гуруҳҳо дар роҳи ҳал кардан ё нигоҳ доштани зиддиятҳои муайяни мавҷуда баррасӣ карда мешавад.

Дар табиат низоъ вучуд надошта, ба тарви объективӣ зухур намуда, мубориза барои мавҷудият, барои ҳаёт, интихоби табиӣ ва ғайра мебошад. Низоъ ҳамчун бархӯрд дар ҷомеа ба хотири ҳифзи ҳадафҳо ва манфиатҳо хос аст. Низоъ дар худ ҳамеша омили субъектро дарбар мегирад ва он « ҳамчун марҳилаи зиддият маҳз ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки тарафҳо ҳамчун омил баромад кунанд. Дар он ҷое, ки омил нест, низоъ ҳам вучуд надорад» [81, с.26].

Тарафҳои даргир ин манфиату мақсадҳои муҳолифат мекардари барои иштирокчиёни низоъ номувофик мешуморанд. Албатта, на ҳар як ихтилофи ҷамъиятӣ ба низоъ табдил меёбад, зеро мубориза, баҳсу мунозира, худсафедкунӣ ва дигар омилҳо низ вучуд доранд. Низоъҳо бо ташаббусҳо, усулҳо ва воситаҳои ниҳоят қатъии бартараф намудани зиддиятҳо тулонӣ буда, мақсади самти асосии ҳамлаи стратегии онҳо ин торумор намудани душман мебошад.

Аз ин нуқтаи назар, низоъ авҷи муқовимати иҷтимоӣ ҳисобида мешавад. Оҳиста-оҳиста зухур мекунад, ногаҳон аланга мезанад,

босуръат инкишоф меёбад ва баъзан боиси талафоти инсонӣ ва фочиа мегардад. Таниши иҷтимоӣ норозигиро ба вучуд меорад ва ҳатто як баҳонаи ночиз барои сар задани низоъ кифоя аст, ки набояд бо сабаб омехта шавад.

Таҳия ва ташаккули назарияи низоъ дар ҷомеаи ғарбӣ анъанаи тулонӣ дорад, ки дар концепсияи «Сотсиологияи низоъ» инъикос ёфтааст. Истилоҳи «сотсиологияи низоъ» - ро файласуф ва ҷомеашиноси олмонӣ Г. Зиммел дар илм ворид намуда, яке аз таҳқиқоти худро бо ин унвон номгузӣ намудааст. Таҳқиқоти ӯ дар соҳаи низошиносиро коршиносон сирф классикӣ меҳисобанд. Ӯ якчанд шаклҳои устувори ҳамкориро муайян мекунад, ки асоси воқеаҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳанд (рақобат, ихтилофот, созиш, авторитет, таслим, ҳамкорӣ ва ғайра). Низоъ ҳамчун падидаи доимии умумиҷтимоӣ ба сифати ҷараёнҳои ангезанда ва омили такмили муносибатҳои ҷамъиятӣ амал мекунад.

Олимони муосири Ғарб табиати низоъ, шароит ва сабабҳои пайдоиши онро омӯхта, ба пешгӯии он (дурнамо), коркарди усулҳои пешгирӣ, танзими он машғул буда, вазифаҳо, оқибатҳои иҷтимоӣ ва нақши онҳоро дар ҳаёт ва рушди ҷомеа қайд менамоянд.

Ҷомеашиносони ғарбӣ низоъро ҳамчун падидаи умумии иҷтимоӣ, манбаи фочиаи инсонӣ муайян кардаанд, ки бидуни он зиндагӣ якранг мешавад. Дар сурати мавҷуд набудани зиддиятҳои табиӣ одамон шаклҳои сунъии онҳоро (бозиҳо, варзиш) ташкил ва месозанд. Низои ҷамъиятӣ - ин муборизаи мутақобилаи қувваҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки ҷанбаҳои гуногунро инъикос намуда, манфиатҳо ва ҳадафҳои муайяни бархӯрдҳои объективии онҳоро дар доираи ҳаёти муайяни иҷтимоӣ тақсим мекунад.

Низоъ дар шаклҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, идеологӣ, миллӣ, байналмиллалӣ ва дигар шаклҳо зоҳир мешавад, ки сабабҳои пайдоиши онҳо ба тафовути манфиатҳо ва ҳадафҳои ба ҳам номувфиқо онҳо

марбут аст. Дар натиҷа қувваҳо барои муҳофизат ва тағйир додани вазъияти худ мубориза мебаранд. Аз ин рӯ, низоъҳоро на танҳо ҳамчун харобиовар ва «бемории иҷтимоӣ», балки ҳамчун воситаи муттаҳидшавӣ ва мустаҳкам намудани ҷомеа доништан лозим аст. Низои ҷамъиятӣ - ин муборизаест, ки дар он ҳадафи рақибон безарар гардонидан, зарар расонидан ё нобуд кардани рақибҳои худ мебошад.

Яке аз таърифҳои маъмул ва маъруфи низоъ ин нуқтаи назари К.Боулдинг мебошад, ки низоро «вазъияте тавсиф мекунад, ки дар он тарафҳо номусоидӣ ва номувофиқ будани ояндаи эҳтимолии худро дарк мекунанд, ҳар кадоме барои аз худ кардани вазъияте, ки ба душман муҳолиф ва номусоид аст» тавсиф мекунад» [30, с.22].

Назарияи Л.Козер бошад, ин ҷомеаи нобаробарии иҷтимоӣ буда, норозигӣ, зиёд шудани шиддати муносибатҳои байни одамон ва гуруҳҳо, паҳншавӣ ва баъзан коҳиш ёфтани шиддати низоъҳои байни худро пешбинӣ мекунад.

Маркс К. чунин мешуморид, ки дар байни синфҳои антагонистии ҷомеаи буржуазӣ «сулҳ вучуд дошта наметавонад. Манфиатҳо ва талаботи моддии онҳо дар байни онҳо муборизаро на ба ҳаёт балки ба мамот (мурдан) мегузоранд. Яке бояд ғалаба кунад, дигаре мағлуб шавад. Имконияти ягонаи оштишавии онҳо ҳамин аст» [46, с. 269].

Дар низоъшиносӣ назарияи Р.Дарендоф хеле маъмул аст. Ӯ мавҷуд будани низоъро як раванди табиӣ-иҷтимоӣ медонад ва эътирофи он аз ҷониби сохтори ҷомеа ҳатмӣ нест. Чунин баҳогузори ба мафҳуми низоъҳои синфӣ аз нав дида баромадани нуқтаи назари дигарро талаб мекард. Дар концепсияи Р.Дарендоф низои иҷтимоӣ ҳамчун таҷдиди (навсозии) ин ё он унсури ҷамъият баррасӣ карда мешавад.

Дар хотир доштан муҳим аст, ки назарияи низоъ дар илмҳои сиёсӣ дар ду ҷанба рушд кардааст:

1) Дар асоси идеяҳои Маркс низоъ рақобати байни гуруҳҳо ва синфҳои калони иҷтимоӣ мебошад, ки дар он диққати асосӣ бештар ба

дигаргуниҳо ва ихтилофҳои макросотсиалистӣ, инчунин ба ҳам мувофиқ ва баробарии манфиатҳои байни қувваҳои гуногун дода шудааст. Ин раванд ба тағйир додани сохти мавҷудаи ҷомеа кушиш мекунад ва умуман назарияи дигаргунсозии ҷамъиятиро инкишоф медиҳад;

2) назарияи фардикунонӣ ва парокандагии низоъ, ки аз ҷониби пайравони Дюркгейм таҳия шудааст. Бархӯрд ва низоъҳо дар ниҳоят ба тамоюл ва амри омилҳои мушаххас алоқаманданд ва дар ин маврид таносуби манфиатҳоро дар ҳуди субъектҳо ҷустуҷӯ кардан лозим аст.

Бешубҳа, типологияи Боулдинг яке аз таснифоти муваффақтарин дар илмҳои сиёсӣ доништа мешавад. Ӯ се навъи тарафҳои низоъро ҷудо мекунад: шахс, гурӯҳ ва созмон. Гуруҳ ҳамчун коллективи ғайримуташаккил дар дохили коллективи калонтар вуҷуд дорад. Созмон як гурӯҳест, ки сохтори муайян ва нақшаи дақиқ дорад. Дар асоси воситаҳо ва усулҳои, ки дар низоъҳо истифода мешаванд, ду навъи низоъ ҷудо карда мешаванд. Низои ғайрихушунатомез бо истифода аз воситаҳои дипломатӣ ва сулҳомез. Низои хушунатомез - аз чораҳои ҷангӣ ва ҳарбӣ истифода мекунад. Фарқи байни онҳо на дар манфиатҳои асосӣ, балки дар дараҷаи рушди низоъ аст. Низои хушунатомез ҳамеша арзонтар меафтад. Аз ин рӯ, давлатҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ низоъ хушунатомезро истисно ва низои ғайрихушунатомезро ба сифати амали муқаррарии муносибатҳои байналмилалӣ баррасӣ менамоянд.

Маълум аст, ки раванди гуфтушунид дар ҳама давру замон хусусиятҳои хоси худро дорад. Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, музокирот оид ба сарнавишти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар шароити муқовимати ҳарбӣ идома дошт ва ҳалли он танҳо бо қувваи ҳарбӣ ғайриимкон буд. Аз ин рӯ, роҳбарони тарафҳои ба ҳам муқобил, пеш аз ҳама метавонистанд ҳамчун кафили асосии сулҳу ризоияти миллӣ баромад кунанд.

Масалан, бо ба имзо расидани Созишномаи сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «марҳалае оғоз гардид, ки дар он созишномаҳои қаблан ҳосилшуда ва ба ҳам алоқаманд пурра амалӣ гардида, заминаи хотима бахшидан ба ҷанги бародаркуш дар Тоҷикистон гардиданд. Марҳилаи афви муштарак ва ҳамдигарфаҳмӣ, марҳилаи бозгашт ба манзилҳои пештараи доимии онҳо фаро расид. Барои гурезаҳо барои рушди демократӣ шароит фароҳам оварда, иқтисоде, ки дар ҷанги шаҳрвандӣ хароб шуда буд, барқарор мешавад. Созишнома далели волоияти арзишҳои давлат, сулҳ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллии тамоми мардуми тоҷик хоҳад буд» [72, с. 5].

Ҳамзамон дар фазои сиёсии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил идеяи ташкили музокироти ҷонибҳои даргир аз ҷониби Россия ва баъзе ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ пешниҳод шуда, тадриҷан амалӣ гардид. Даври аввали музокироти Тоҷикистон дар моҳи апрели соли 1994 дар Маскав таҳти раҳбарии СММ бо иштироки Россия, Қирғизистон, Узбакистон, Эрон, Покистон ва Афғонистон оғоз шуд. Дар музокирот се маҷмӯи масъалаҳо: гурезаҳо, қатъи амалиёти ҷангӣ ва масъалаи тақсими қудрат баррасӣ шуд.

Дар маҷмӯъ, “дар гули 40 моҳе, ки музокирот идома дошт, намояндагони ҷонибҳои музокиротро дар ҳаҷм ва сатҳҳои гуногун анҷом доданд. Табиист, ки самарайи вохуриҳо нобаробар буд. Иштирокчиёни музокирот дар маҷмӯъ 36 санад, аз ҷумла: 12 протокол, 12 изҳороти муштарак, 5 баёния, 3 созишнома, 2 эълумия, 1 ёддошт, 2 эълумия, 1 ёддошт, 2 эълумия, 1 ёддошт, 2 эълумия, 1 баёния, ва 1 муқаррарот дар бораи Комиссияи оштии миллиро қабул намуданд” [84].

Илова бар ин, дар баробари усулҳои анъанавӣ ва расмӣ ҳалли низоъ, инчунин раванди фаъолияти сулҳофарӣ дар доираи конфронси Дартмут берун аз доираҳои ҳукумати вучуд дорад. Дар асоси музокиротҳои давомдор вохуриҳо барпо гардиданд. Мақсади ниҳой

диққат додан ба роҳҳои имконпазири тағйир додани муносибатҳо дар низои тарафайн буд. Дар маҷмӯъ, аз соли 1993 то соли 2001 иштирокчиёни музокирот 30 вохурӣ доир намуданд.

Ҳамин тавр, ҳамаи иштироккунандагони мулоқоти 30-уми байни тоҷикон, ки дар Конфронси Дартмут барпо гардид, як нуктаи назарро баён карданд: музокироти ҳаштсола (солҳои 1993—2001) дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеаи барҷаста хоҳад буд. Онҳо дар раванди ба эътидол овардани вазъи иҷтимоиву сиёсии кишвар ва ба ин васила дар ҳалли ҷанги шаҳрвандӣ ва ё низои таҳмилшуда дар Тоҷикистон, кишварҳои дуру наздик, аз қабилҳои Россия, Қазоқистон, Қирғизистон, Афғонистон, Туркменистон нақши назаррас доранд.

Ҳалли низоҳо бештар ба сохтори системаи сиёсӣ, хусусияти фаъолияти он ва фарҳанги сиёсии ҷомеа алоқаманд аст. Барои ҷомеаи Тоҷикистон як усули қобили қабул ин буд, ки дар он низо тавассути гуфтушунидҳои ошкор баррасӣ мешуд, яъне иштирокчиёни низо тавонистанд мавқеи худро, ки баёнкунандаи манфиатҳо ва арзишҳои онҳоро фаро мегирифт, ошкоро манзур намоянд.

Ба андешаи пажӯҳишгари ватанӣ, «Таҳқиқи таҷрибаи низо дар Тоҷикистон барои таҳлил, ҷилавгирӣ ва ба эътидол овардани низоҳои мухталифи иҷтимоӣ-сиёсӣ дар саросари ҷаҳон намунаи ибрат аст. Дар ин ҷо бархе вижагиҳои хос ва паҳлӯҳои мухталифи омӯзиш ва коркарди низошиносӣ, бо зарфиятҳои воқеии онҳо то ҳол ба таври комил таҳқиқ нашудааст» [99, с.24].

Маълум аст, ки имрӯз ниҳодҳои масъули давлатии кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷиҳати ҷилавгирӣ аз фаъолияти гурӯҳҳои мутаассиб, ифротгаро ва дигар гуруҳҳои радикалӣ, ки ба сиёсати дохилию хориҷии кишвар зиён мерасонанд, корҳои зиёдеро анҷом додаанд. Аммо вазъи геополитикӣ ва байналмилали баамаломата, зиддиятҳои байни созмонҳои динӣ ва низоҳои қабилавӣ, ифротгароии сиёсӣ, таҳаввулоти

манфии иқтисодӣ ва вазъи фазои иттилоотӣ имрӯз низ ба амнияти миллии ин кишварҳо таҳдиди мустақим доранд.

Аз ин рӯ, дар назди муҳаққиқон вазифае меистад, ки асосҳои методологии ин масъаларо коркард намуда, ба ҷомеа пешкаш намоянд, то ин ки намояндагон ё шарикони терроризми сиёсӣ дар баробари дигар падидаҳои манфии ҷомеа ягон шакл ё навъи гуфтушунидро қабул намоянд. Инчунин, санъати ташкили муносибатҳои гуногуни байнидавлатиро омӯхтан лозим аст, ки дар онҳо сохторҳои давлатӣ ва усулҳои анъанавӣ номувофиқ нестанд. Барои он ки имрӯз дар ҷаҳон ба вучуд омадани ҳаракатҳои сершумори мазҳабӣ мушоҳида мешавад, ки ба пайдоиши низоъҳои нави дохилӣ ва байналмилалӣ мусоидат мекунанд. Ин қувваҳо на танҳо ба музокироти сиёсӣ омода нестанд, балки аз бесаводӣ ва хашму ғазаб чизеро қабул карда наметавонанд. Аз ин рӯ, тарзу усулҳои музокироти сиёсиеро бояд кор кард намуд, ки дар дурнамо ба кишварҳо ва мардумони минтақа хизмат карда тавонанд.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки музокироти тоҷикон то андозае тавонист анъанаҳо ва тамоюлҳои муқарраршударо ба ҷустуҷӯи ошӣ ва созиш дар вазъияти нооромиҳо тағйир дода, ба ҳалли мусолимамомези низоъ мусоидат кунад. Албатта, ба пешравии музокирот оид ба ҳалли низоъ миёни тоҷикон бештар бо иштироки ҷониби сеюм мусоидат кард. Миёнаравҳо (СММ, САҲА, Россия, Эрон ва як қатор кишварҳои ҳамсояи мо) тавонистанд мавқеъҳои ҷонибҳои даргирро ба самти созанда равона созанд.

Воқеан, мусолиҳаи миллӣ дар моҳи апрели соли 1994, замоне оғоз шуд, ки бо миёнҷигарии Созмони Милали Муттаҳид ва Вазорати корҳои хориҷии Россия мулоқоти мақомоти Тоҷикистон ва намояндагони муҳолифини тоҷик дар Москва баргузор шуд.

Устувории танзим ва пешгирии низоъҳои дохилӣ тавассути созишҳо ва гузаштҳои мутақобилаи тарафҳои даргир аз он вобаста буд,

ки тарафҳо то чӣ андоза омода буданд, ки натиҷаҳои муборизаи худро ҳамчун дастоварди бузург шарҳ диҳанд. Аҳамияти бевоситаи таҷрибаи тоҷикон дар ҳалли низоъҳои дохилӣ дар он аст, ки миёни гуруҳҳои муҳолиф, ки ҷаҳонбинии дунявӣ ва мазҳабӣ доранд, созиш ҳосил шуд.

Равиши дигаре, ки дар натиҷаи музокирот таҳия шудааст, роҳи ҳамдигарфаҳмии тадриҷан ва ихтиёрии тарафҳои даргир дар мавриди созиш дар асоси манфиатҳои ҳаётан муҳими миллӣ мебошад. Ҳарду ҷониб бо арзёбии вазъи муташанниҷ дар Афғонистони ҳамсоя ба хулосае омаданд, ки бидуни пуштибонӣ аз раванди сулҳ на танҳо Тоҷикистон, балки кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ низ ба майдони ҷанг табдил хоҳанд ёфт. Аз ин рӯ, кишварҳои дигари минтақа – Қазоқистон, Қирғизистон ва Туркменистон дар ҳалли низоъ дар дохили Тоҷикистон фаъолнокии бештар нишон доданд.

Дар Тоҷикистон ба тавофуқ расидан, аз як сӯ, дар пайи эътирофи фоҷиабор будани мавқеъгирии муҳолифон ва аз сӯи дигар, бо иродаи оҳанини президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва пуштибонии байниҳукумати кишварҳои дуру наздик имконпазир шуд. Ӯ ибрози ақида кард, ки "мо ҷомеаро ба сӯйи бунёди давлати демократӣ ба таври қатъӣ ва ҳамаҷониба тағйир медиҳем, аммо агар натиҷаҳои хуб на зуд, балки бо мурури замон ба даст ояд, сулҳ муҳимтарин арзиши мост»[68, с. 24-25].

Муҳим аст, ки баъд аз гуфтушунид аломатҳои ҳалли низоъ зуд аён гардиданд, чунон ки А. Зайферт онҳоро чунин шарҳ медиҳад: «Гарчанде ки ин музокироти сиёсӣ бошиддат идома дошт ва натиҷаҳои онҳо на ҳамаро қонё мекард, онҳо ба мо имкон доданд, ки ду хулоса барорем:

Аввалан, онҳо нишон доданд, ки ҳам намояндагони исломӣ ва ҳам дунявӣ метавонанд дар мавриди таъсис ва ташкили як ҳукумати муштарак бо муваффақият музокира анҷом диҳанд ва дар он зиндагӣ кунанд. Дар ин маврид далел он аст, ки онҳо ҳатто тавонистаанд дар

бораи мураккабтарин моҳияти “дунявӣ”-и давлати тоҷикон ба мувофиқа расида, ба Конститутсия ислоҳот ворид кунанд.

Сониян, сарфи назар аз ҳама мушкилоту камбудихо ва норозигихое, ки дар раванди мусолиҳа ба миён омадаанд, ҷонибҳо бо риояи тавофуқҳои ҳосилшуда кӯшиш карданд, ки аз истифодаи қувва худдорӣ кунанд ва масъалаҳои баҳсбарангезро бо роҳи осоишта ҳал намоянд»[92, с. 122].

Маълум аст, ки дар байни меъёрҳои ҳуқуқӣ барои ҳалли низоъҳои дохилӣ меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аҳамияти калон доранд. Агар меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳамчун ифодаи иродаи низоми сиёсӣ омӯхта шаванд, онҳо табиӣ ба назар мерасанд. Азбаски қонун ифодаи иродаи қудрати сиёсӣ аст, ин баҳогузори на ҳама вақт нисбати тарафҳои даргир одилона буда, хеле зуд заминаи ба вуҷуд омадани низоъҳои навро фароҳам меоранд.

Бо назардошти ин, ба имзо расидани “Созишномаи умумии сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон”, ки дар даври ниҳоии музокироти байни тоҷикон санаи 27 июни соли 1997 дар Маскав баргузор шуд, шоёни зикр аст. Протокол оид ба масъалаҳои сиёсӣ аз моддаҳо ба мисли қонуни афв ва ислоҳоти ҳукумат, аз ҷумла шомил шудани 30% намояндагони муҳолифинро дар бар мегирад.

Бешубҳа, «музокироти байни тоҷикон аз ҷумлаи амалҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳадафи ниҳоии онҳо на танҳо ба даст овардани сулҳ ва таҳкими сулҳ, балки пешгирии низоъҳои эҳтимолии нав мебошад.... Ҳукумати расмӣ яке аз тарафҳои буд, ки дар бораи таъсиси Комиссияи оштии миллӣ (КОМ) тасмим гирифт. Қарори КОМ танҳо дар сурате эътибор дошт, ки аз ҷониби Президент дастгирӣ ёбад, зеро дар асоси муқарраоти КОМ мақомоти ҳукумати ӯҳдадор буданд қарорҳои қабулнамудаи Президент ва КОМ-ро иҷро намоянд» [115, с.156].

Бо натиҷагирии гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки концепсияҳои муҳаққиқони барҷастаи ҷомеашиносӣ музокироти сиёсиро

ягона воситаи бозътимоди пешгирӣ ва танзими низоъ дар марҳалаи кунунии рушди инсоният муайян мекунанд. Онҳо аз дигар навъҳои музокирот бо он фарқ мекунанд, ки мақсадҳои аввалиндараҷаи онҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ ба ҳисобгирии объективӣ ва татбиқи манфиатҳои тарафҳои даргир мебошад.

Музокироти сиёсӣ аксар вақт дар баробари усули дигари ҳалли низоъ – гуфтушунидҳои дипломатӣ истифода мешаванд, ки хусусияти хоси худро доранд, ки дар қисми навбатии таҳқиқоти мо ба таври муфассал баррасӣ хоҳанд шуд.

1.2. Музокироти сиёсӣ дипломатӣ ҳамчун навъи махсуси ҳалли низоъҳои сиёсӣ

Маълум аст, ки нақш ва мақоми музокироти сиёсӣ дипломатӣ ҳамчун падидаи нав дар рушд ва пешрафти ҳалли низоъҳо сазовори таваҷҷӯҳи ҷиддии пажӯҳишгарон ва коршиносони соҳа мебошад. Музокироти сиёсӣ ва ҳалли низоъҳо дар идораикунӣ фаъолияти давлатӣ шакли махсуси шарикӣ байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Албатта, инсон зиндагиро дар ҷомеа бидуни равобит бо дигарон тасаввур карда наметавонад. Аз ин ру, гуфтушуниди сиёсӣ ӣ дипломатӣ ҳамчун нуктаи ҳамфикрӣ оид ба масоили ҷанг ва сулҳи байни тарафҳои ба ҳам муҳолиф давлатҳо ва халқҳо муттаҳид менамояд. Чунин мулоқотҳо, пеш аз ҳама барои ҳалли масъалаҳои заруранд, ки бевосита ба муътадил гардондани вазъият ӣ ба вазъи кунунии муносибатҳои байнидавлатӣ мусоидат мерасонанд.

Маҳз ба воситаи дипломатия ва фаъолияти касбии дипломатҳо барои пешгирӣ кардани низоъҳо, ҳалли осоиштаи баҳсҳои байналхалқӣ, барқарор намудани муносибатҳои мутақобилан судманди байнидавлатӣ шароит фароҳам овардан мумкин аст. Дар баробари ин, « кишвар метавонад бо истифода аз хидмати дипломатӣ таъриху фарҳанги худро

дар хориҷи кишвар таблиғ кунад ва барои бастанӣ созишномаҳои нави мутақобила шароит фароҳам оварад» [54, с.5-6].

Албатта, раванди музокирот ва дипломатияе, ки давлатҳо дар ҳама давру замон истифода мебаранд, хусусиятҳои хоси худро дорад. Низоҳҳо дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ пас аз фурӯпошии Иттифоқи Советӣ, ки бар асари муқовиматҳои мусаллаҳонаи пайваста ба вучуд омада буданд, танҳо бо қувваи низомӣ натавонистаанд ҳал шаванд. Албатта, яке аз кафилҳои асосии ҳалли низоҳҳои сиёсӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама, ҳуди кишварҳои минтақа ва мардумони он, инчунин дигар кишварҳои миёнарав буд.

Бояд гуфт, ки бо ба имзо расидани “Созишномаи сулҳ ва ризоияти миллӣ” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон “марҳилае оғоз шуд, ки созишномаҳои хаттии қаблан ҳосилшуда, ки ба ҳам алоқаманд буда, пурра амалӣ гардиданд. Онҳо барои хотима бахшидан ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон заминае гардиданд, ки ба фарорасии давраи афви ҳамдигар ва ҳамдигарфаҳмӣ мусоидат намуданд. Ба шарофати ин, гурезаҳо ва паноҳандагон ба макони истиқомати пештараи худ баргаштанд, барои рушди демократӣ ва барқарор намудани иқтисодиёти дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ харобгардида шароит фароҳам оварда шуд. Созишнома афзалияти давлат, сулҳ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллии тамоми мардуми тоҷикро тасдиқ менамояд» [72, с.5].

Ҳамзамон дар фазои сиёсии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил идеяи ташкили музокироти байни тоҷикон дар Россия ва баъзе кишварҳои Осиёи Марказӣ тадриҷан амалӣ гардид. Музокироти сиёсӣ дипломатӣ ҳамчун шакли махсуси ҳалли низоҳҳои дохилӣ ва байнидавлатӣ дар раванди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ барои аксари давлатҳои Осиёи Марказӣ нақши муҳим бозид.

Маълум аст, ки дар шароити кунунӣ бо усулу воситаҳои анъанавӣ ба терроризми сиёсӣ ва ҷабҳиҳои созмонҳои экстремистӣ ва кирдорҳои таҳрибкорӣ онҳо таъсир расонидан душвор аст. Ба онҳо тавассути идеология ва дигар қорҳои фаҳмондадиҳӣ бевосита таъсир расонидан низ душвортар мешавад. Машварату роҳнамоӣ, назму наср, театру намоишномаҳо дигар ба мардум таъсири ҷиддие надоранд, зеро илм, ҷойҳои нави қорӣ, таъмини зиндагии шоиста, истеҳсоли ватанӣ, гардиши молу пул ва умуман иқтисод имрӯзҳо омилҳои аввалиндараҷаи паҳлуҳои мухталифи рӯзгоранд. Аз ин рӯ, тағйир додани психологияи одамонро яке аз ҳадафҳои аввалиндараҷаи чорабиниҳои фаҳмондадиҳӣю профилактикӣ барои пешгирии зухуроти номатлуб доништан лозим меояд.

Албатта, амалисозии самараноки ин масъала бидуни татбиқи сиёсати давлатӣ дар ин самт, инчунин сафарбар намудани захираҳои зеҳнӣ ғайриимкон аст. Аммо проблемаи музокироти сиёсӣ ва дипломатия дар муносибатҳои байни давлатҳо низ бояд бо назардошти шаклу мундараҷаи хоси онҳо ҳал карда шавад. Тасаввур кардан душвор аст, ки музокирақунанда дар раванди музокирот бо ғуруҳи террористон ва ё ифротгароёни динӣ ба чӣ гуна мушкilot дучор мешавад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, дар баъзе мавридҳо роҳҳои ҳалли масъалаҳои ба миён омадаро ёфтани мумкин аст. Дар ин самт механизми ҳуқуқии танзими чунин муносибатҳо ҳанӯз инкишоф наёфтааст ва музокироти сиёсӣ ва дипломатияи байнимиллӣ ҳангоми барангехтани низоъ ва дигар амалҳои ифротгароиву террористӣ натиҷаи мусоид дода наметавонанд.

Аз ин рӯ, вазъи имрӯзаи ҳақон тақозо мекунад, ки ҷанбаҳои методологияи музокирот ва дипломатияи ҷабҳи бо ҳар роҳу восита таҳқиқу таҳлил ва ба ҷомеа муаррифӣ карда шавад, то ин ки намояндагон ва тарафдорони терроризми сиёсӣ дар баробари дигар зухуроти манфии иҷтимоӣ маҷбур шаванд, ки музокиротро дар ягон

шакл ва ё навъ қабул кунанд. Ғайр аз ин, азхуд кардани санъати ташаккули муносибатҳои гуногуни байни миллатҳо, ки дар онҳо дастгоҳи давлатӣ бесамар нест, мавриди баррасии ҷиддӣ қарор гирад. Зеро имрӯз дар ҷаҳон низоъҳои динию мазҳабӣ зиёд шудааст, ки на танҳо майл ба музокира надоранд, балки ба далели бесаводӣ, мазҳабпарастӣ ва миллатгарой ҳеҷ чизиро қобили қабул надоранд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки усул ё унсурҳои муносибатҳои муносиб барои амалияи музокироти сиёсӣ ва дипломатияи анъанавӣ таҳия карда шавад, то онҳо барои ҳал ва идораи низоъҳои мухталифи ояндаи байни кишварҳои ҳамсоя хидмат намоянд.

Бояд гуфт, ки сабабҳои субъективии зуҳури ифротгарой дар минтақа бояд бӯҳрони арзишҳои идеологӣ, махсусан норозигии мардум аз ҳам аз ақидаҳои коммунистӣ ва ҳам баъзе идеяҳои нави демократӣ ва ғайра эътироф карда шавад.

Ногуфта намонад, ки зуҳур ва паҳншавии ифротгарой дар ҳар як кишвари алоҳидаи Осиёи Марказӣ гуногун буда, ба шароити иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангии онҳо иртибототи зич дорад. Ба андешаи коршиносон, ифротгарой махсусан дар минтақае паҳн шудааст, ки дар он дин одатан нақши муҳими иҷтимоӣ-фарҳангӣ дошт. Истифодаи омилҳои динӣ дар ҷомеае, ки дар шуури аксарияти шаҳрвандон бартарӣ дорад, низ душвор нест. "Таблиғгарон" ва "тарафдорони"-и ақидаҳои динию ифротӣ инро хуб дарк карда, бо либоси динӣ ба ҳадафҳои сиёсии худ расидан мехоҳанд. Ин бахусус дар минтақаҳои ҷанубии Осиёи Марказӣ (Ўзбекистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон), минтақаи махсусе, ки дар он суннатҳои исломӣ қавӣ ҳастанд, дуруст аст ва таблиғгарони ифротгароёни динӣ аз ин ба манфиати худ истифода мебаранд.

Махсусан, чунин вазъиятро метавон "дар минтақаҳои ҷанубии Осиёи Марказӣ (Ўзбекистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон) мушоҳида намуд, ки як минтақаи махсусе мебошанд, ки дар он суннатҳои исломӣ

қавианд ва таблиғгарони ифротгароёни динӣ аз ин далел ба манфиати худ истифода мебаранд” . [131].

Аммо як масъалаи муҳимро ба назар гирифтани лозим аст, ки системаҳои ҷамъиятӣ дар ҳама кишварҳо якхела набуда, таъсири гуруҳҳои динии воқунишӣ низ гуногун аст. Бинобар ин, таъсири ақидаҳои ифротӣ, динӣ ва сиёсӣ ба аҳолии кишварҳои Осиёи Марказӣ низ гуногун аст.

Аз ин лиҳоз, масъалаҳои марбут ба вазъи динӣ, бахусус ифротгароии динию сиёсӣ, на танҳо дар ҳудуди як ҷумҳурӣ, балки дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ як хусусияти умумӣ доранд: онҳо барои расидан ба ҳадафҳои ниҳонии худ аз иқтисоди ифротгароии сиёсӣ бештар истифода мебаранд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки водии Фарғона, ки феълан бахше аз ҳудуди аз Қирғизистону Тоҷикистон ва Узбекистонро фаро гирифтааст, бахусус барои густариши тарҳҳои ифротгароӣ ва ташдиди низоъҳои сиёсӣ мувофиқ аст. Зеро ин минтақа маконест, ки дар он миллату халқиятҳои гуногун дар тури асрҳо дар паҳлӯи ба ҳам зиста, як шуури динии муштарак доранд. Гузашта аз ин, аксарияти кулли мардуми ин минтақа пайравони мазҳаби ҳанафӣи ислом мебошанд.

Паҳн шудани ақидаҳои радикалӣ ва ифротгароӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама, бо он имконпазир гардид, ки арзишҳои динӣ дар байни аҳолии нисбат ба дигар манотиқи собиқ Иттифоқи Советӣ бештар паҳн шудаанд. Қисми зиёди аҳолии водии Фарғона дар асоси қонуни шариат ба сар мебаранд ва бар ин боваранд, ки танҳо меъёрҳои исломӣ метавонад мушкилоти иҷтимоии онҳоро ҳал кунад. Аз ин рӯ, онҳо имкони дифоъ аз ҳуқуқҳои сиёсии худро ба таври демократӣ надоранд. Бинобар ин, нақши музокироти сиёсӣ ва дипломатияи фаъол дар идоракунӣ ва ҳалли низоъҳои сиёсии дохилидавлатӣ ва байнидавлатӣ аҳаммияти муҳим дорад.

Дар тадқиқотҳои хусусияти методологӣ ва технологияи сиёсӣ доранд, инчунин созишномаҳои маҷбурӣ ва ихтиёро низ баррасӣ мекунанд, ки аз ҳамдигар кулан фарқ мекунанд. Созишномаи маҷбурӣ дар музокироти сиёсӣ ба ногузирии гирдоби ба амал омада вобаста аст. Ин вазъият метавонад дар натиҷаи якҷониба нишон додани қувва ё таҳдиди истифодаи он ба муқобили тарафи дигар ба вуҷуд ояд. Аммо сулҳе, ки бо ин роҳ ба даст оварда шудааст, на ҳамеша устувор аст ва дар лаҳзаи зарурӣ боиси низои сиёсии харобиовартар шуда метавонад.

Маълум аст, ки дар ин ҳолат тарафҳо на ҳамеша имкони бартараф кардани сабабу омилҳои доранд, ки боиси авҷ гирифтани низо мегарданд. Баракс, онҳо бо нигоҳ доштани мавқеи қаблии худ боз як ҳолати ногузири низоии сиёсиро ба вуҷуд меоранд.

Аммо дар сурати қабули қарори хушунатомез, як тараф бо истифода аз қувва тарафи дигарро маҷбур мекунад, ки шартҳои пешниҳодшударо қабул кунад. Усули дуҷониба ба даст овардани созиш дар равиши музокирот ва дипломатияи фаъол аз нуқтаи назари илмӣ-методологӣ — яъне роҳи ихтиёрии ба даст овардани созиш дар тарафҳо дар асоси ҳифзи манфиатҳои тарафҳои кишварҳо — умуман ба манфиатҳои сиёсии ҳамаи кишварҳои иштирокчи созгор аст.

Маълум аст, ки низои сиёсӣ дар Тоҷикистон асосан тавассути ҳамин усул ҳал шуданд. Тавофуқе, ки дар Тоҷикистон ҳосил шуд, аз як ҷониб дарк кардани муҳолифони тоҷик ба мантиқӣ ва фоҷиабор будани мақъашон ва аз ҷониби дигар бо иродаи қавии раисиҷумҳур Эмомалӣ Раҳмон ва шаҳрвандони кишвар имконпазир шуд.

Дар равиши низои байни тоҷикон бисёре аз сиёсатмадорон ва фармондеҳони саҳроӣ аз ҳарду ҷониб ба усулҳои пешниҳодшудаи расидан ба созиш барои ҳалли низо зид баромаданд. Баҳси ин мавзӯ дар Парлумони онвақтаи Тоҷикистон низ густариш ёфт. Аммо бо вуҷуди ҳама фишорҳои дохилӣ берунӣ раисиҷумҳури кишвар бо нишон

додани иродаи қатъӣ ихтиёран нисбат ба муҳолифин гузашт кард. Ин амал аз нуктаи назари илм ва технологияи сиёсӣ натиҷаи муҳим ноил гардида, дар ҷомеа созиш ба даст омад. Ин нишон дод, ки ноил шудан ба ҳалли низоъҳои сиёсӣ тавассути дипломатияи анъанавӣ бидуни талафоти назаррас дар натиҷаи муносибатҳо, ё ин ки аниқтараш, ҳамоҳангсозии манфиатҳои сиёсӣ дар ҷомеа имконпазир аст.

Ба ибораи дигар, ин амал, дар навбати худ яке аз шартҳои асосии танзим ва ҳали низои сиёсӣ дар кишвар аст.

Музокироти сиёсӣ дар ихтилофи миёни Узбекистон ва Тоҷикистон баъд аз иваз шудани роҳбарияти олии Узбекистон бо сарвари Ислоҳ Каримов оғоз шуд. Дар пайи мулоқоти президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев ва ба барқарор намудани равобити ҷадидаи дӯстона дар ҳама бахшҳои зиндагии ин кишварҳо давраи нави рушд дар равобити байнидавлатӣ ифтитоҳ гардид. Раванди музокироти сиёсии байнидавлатӣ барои барқарории равобити хуб пеш аз ҳама ба сиёсати фарҳангии президентҳои ин кишварҳо бастагӣ дошт. Музокироти сиёсӣ, муколама ва воҳӯриҳои намоёндагони маданияи Тоҷикистон ва Узбекистон низ ба ҳалли масъалаҳои, ки солҳои тулонӣ ҳалношуда буданд, дар як муддати кӯтоҳ таъсири мусбат расонд. Бо истифода аз усули рушди ҳамкорӣ дар самти идоракунӣ, ба низои байнидавлатӣ хотима дода шуд.

Муносибатҳои Тоҷикистону Қирғизистон низ солҳои зиёд баъд аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ чандон хуб набуданд. Воқеан, бештари низоъҳои асосии байни ду кишвар ба минтақаҳои наздисарҳадӣ ва анклавҳо марбутанд. Баъзан дар минтақаҳои наздисарҳадӣ аз ҳарду ҷониб низоъ сар мезаданд ва барои ба эътидол овардани онҳо комиссияҳои махсус ё гурӯҳҳои корӣ таъсис дода мешуданд. Вобаста ба

низои баамаломада, корҳои гуногуни фаҳмондадихӣ, муколама ва музокироти сиёсӣ гузаронида мешуданд.

Аммо барои ба даст овардани созиш дар раванди музокирот тарафҳо бояд манфиатҳоеро, ки поймол кардан ё ба эътибор нагирифтани онҳо боиси низои сиёсӣ гаштааст, дуруст ва равшан дарк намоянд. Дарк ва эҳтиром кардани манфиатҳои ҳамдигар қатъ намудани низоъро осон мегардонад бо ин роҳ метавонад аз талафоти бузург ва низоъҳои сиёсӣ канорагирӣ намуд.

Бояд гуфт, ки анъанаҳои муқарраршудаи ҷустуҷӯи роҳҳои сулҳ ва созиш дар шуури мардумони Осиёи Марказӣ дар вазъияти низоӣ воқеан дар хатти иҷтимоӣ сиёсӣ ба дараҷае тағйир ёфтаанд, ки аксар вақт бо роҳи сулҳомез баромадан аз муқовимати ошкорои дохили кишварҳои минтақа мусоидат мекарданд. Масалан, дар раванди ҳалли низои сиёсии Тоҷикистон, агар ҳуди миллати тоҷик ва иродаи сиёсии роҳбарони он сулҳро намехостанд, ҳеҷ гун сулҳ ба даст намеомад. Яъне ҳалли низои мазкур пеш аз ҳама аз иродаи қавӣ ва хоҳиши томи ҳуди ин миллати сулҳпарвар вобастагӣ дошт.

Илова бар ин, раванди бомуваффақияти музокирот оид ба ҳалли низои тоҷикон асосан тавассути иштироки ҷониби сеюм ба даст омад. Миёнаравҳо (СММ, САҲА, Россия ва Эрон) тавонистанд мавқеи тарафҳои даргирро ба самти муттаҳидӣ равона созанд.

Далели ин гуфтаҳо он аст, ки дар оғози музокироти байни тоҷикон дар соли 1992, ки бидуни ширкати ҷониби сеюм сурат гирифта буд, ҳеҷ тавофуқ ҳосил нашуд. Соли 1992 то оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар (Хоруғ, Сайёд, наздикии Норақ ва Калининобод (Сарбанд)) се маротиба музокирот байни тоҷикон баргузор шуд. Ин гуфтушунидҳо бидуни иштироки созмонҳои байналмилалӣ сурат гирифт. Мутаассифона, созишномаҳои дар Хоруғ, Сайёд, Калининобод ба даст омада вайрон карда шуданд, ки дар натиҷа ҷанги шаҳрвандӣ оғоз гардид, ки боиси талафоти зиёди моддию башарӣ гардид.

Тавре ки маълум аст, миёнаравӣ хусусияти бевосита барои ҳалли низоъҳои дохилӣ ва байналмилалӣ дошта, метавонад дар вазъиятҳои гуногуни низоӣ нақши устуворкунанда бозад. Падидаи миёнаравӣ бо мақсади муътақид сохтани ҷонибҳо чиҳати ба даст овардани созиш тавассути душвориҳо дар музокироти сиёсӣ ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ дар аксари мавридҳо метавонад нақши асосӣ дошта бошад. Яъне тарафҳо тавассути музокироти сиёсӣ хизматрасониҳои нек ва хоҳиши худро барои бо роҳи сулҳомез ҳаллу фасл кардани низоъ нишон медиҳанд. Ин равандро на танҳо дар низои сиёсии таҳмили байни тоҷикон, балки дар раванди ҳалли низоъҳои наздисарҳадии Тоҷикистону Узбекистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон ва Узбекистону Қирғизистон низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Баъди ғурупошии Иттифоқи Советии собиқ ва сар задани низоъҳои мухталиф, дар фазои пасошӯравӣ мушкилоти мухталиф ба миён омад, барои ҳалли ин мушкилот мутахассисони соҳаҳои гуногун ва намояндагони илмҳои ҷамъиятӣ усулҳои илмию анъанавии ҳалли низоъҳои сиёсиро баррасӣ намудаанд.

Музокироти сиёсӣ, муколама ва истифодаи калонсолон дар воҳуриҳои дучонибаи байнидавлатӣ ва мафҳумҳои дигаре пайдо шуданд, ки барои ҳалли онҳо ҷониби сеюм ё миёнаравӣ зарурат дорад. Дар ҳамин ҳол, коршиносони соҳа менависанд, ки «ба назардошти санъати идоракунӣ низоъҳо аз омили бесуботкунанда ба омили эътидолкунанда табдил меёбанд» [100, с.511]. Ҳамаи ин комилан аз миёнаравӣ ва муколама, чӣ дар дохили сарҳад ва чӣ берун аз он вобастагии пурра аст.

Пӯшида нест, ки дар фазои сиёсии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил идеяи ташкили музокироти байни тоҷикон аз ҷониби Россия ва бархе аз ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба миён гузошта шуда буд ва ин идея тадричан амалӣ гардид.

Ғайр аз он, дар баробари усулҳои анъанавӣ ва расмӣ ҳалли низоъҳои сиёсӣ, инчунин раванди сулҳ берун аз доираи ҳукумат вучуд дорад, ки дар конфронси Дартмут пешниҳод карда шуд. Нахустин чаласаи он дар қараёни музокироти Тоҷикистон дар моҳи март соли 1993 дар Маскав баргузор шуд. Воҳӯриҳо дар асоси музокироти идомадошта доир гардиданд. Мақсади ниҳой тамаркуз ба роҳҳои имконпазири тағйир додани муносибатҳо дар раванди ҳалли низоъ буд.

Ҳамин тариқ, аз соли 1993 то соли 2001 иштирокчиёни музокира 30 маротиба мулоқот ва масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳи муштаракро баррасӣ намудаанд. Масалан, ҳамаи иштирокчиёни даври баъдии 30-уми музокироти байни тоҷикон дар чаҳорҷӯби Конфронси Дартмут як дидгоҳ доштанд: музокирот дар тӯли ҳашт сол (1993-2001) воқеаи муҳим дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ ҷамъиятию кишвар нақши муҳим мебозад.

Сарфи назар аз он, ки қабл аз муколамаи асосии ҳукумати Тоҷикистон ва муҳолифини ҳукумат дар доираи Конфронси Дартмут дар Маскав, Пушкин (Санкт-Петербург), Душанбе ва дигар шаҳрҳо пайваста мулоқоту музокираҳо баргузор шуда буд, аз ҷониби иштирокдорони алоҳидаи Муколамаи Дартмут низ пешниҳодҳои гуногун ироа шуданд. Зеро он замон шартҳои бунёдии ҳалли низои дохилии Тоҷикистон таҳлили сабабҳо ва унсурҳои услуби ҳамкории тарафҳои даргири сиёсиро тақозо мекард. Ғайр аз он, ҳалли низоъҳо аз сохтори системаи сиёсӣ, хусусияти фаъолияти он ва фарҳанги сиёсии ҷомеа вобастагӣ дорад. Маҳз ҳамингуна созиш ва ҳамдигарфаҳмӣ ваҳдатро ҳамчун падидае муайян мекунад, ки пирӯзии рӯшноӣ бар зулмот, некӣ бар бадӣ ва махсусан, ақл бар эҳсосро инъикос мекунад. Инро метавон дар мисоли ваҳдати миллии тоҷикон, ҳамчун инъикоси беназири дастбӣ ба ризоияти милли равшан дарк кард» [52, с.128].

Дар баробари ин мардуми Тоҷикистон бар зидди гурӯҳҳои мутаассиб ва ифротгаро муборизаи оштинопазир бурданд. Аммо вазъияти ба вучуд омадани геополитикӣ ва минтақавӣ, низоъҳои байни созмонҳои динӣ ва ихлофи қабилавӣ, таҳаввулоти манфии иқтисодӣ ва вазъи мавҷуда таҳдидҳои нав ба навро ба миён овардааст.

Миёнаравӣ барои пешгирӣ ва ҳалли низоъҳои сиёсӣ имконпазир аст ва музокироти тӯлонии дипломатӣ ягона роҳи ҳадди ақал муваққатан хотима додани ҷанг буд, ки ин усулро дар раванди музокироти сиёсӣ “сулҳи муваққатӣ” меноманд.

Мутахассисони соҳаи низоъшиносӣ низ менависанд, ки «роҳҳои гуногуни таснифоти низоъҳо вучуд доранд. Ҳама навъҳои низоъҳо дар сатҳҳои мухталифи ҷома ва дар ҳолатҳои мушаххаси иҷтимоӣ-таърихӣ мазмуни муҳими воқеии иҷтимоиро фаро мегиранд» [53, с.50].

Махсусан, ҳалли низои сиёсӣ, ки асоси идеологӣ доранд, ҳамеша ба дипломатияи фаъол ва музокироти сиёсӣ зарурат доранд.

“Дипломатияи имрӯза дар ҷаҳон аз даврони «қадима», ки бо оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ хотима ёфта буд, ба таври назаррас фарқ намуда, вобаста ба ошкорбаёнӣ ва махфияти он давра ироаи як чанд суҳанро мувофиқи мақсад мешуморем. Тавозуни байни давлат ва хусусӣ, махфият ин шаклу воситаҳои амалӣ намудани манфиатҳои миллӣ, аз ҷумла манфиатҳои миллии Тоҷикистон мебошад” [48, с.24].

Барои тасдиқи ин суҳанони Г. Глисонро ба хотир овардан бамаврид аст, ки ӯ чунин навишта буд, ки «ин амалияро Ҷанги якуми ҷаҳон бадном карда буд». Вудро Вилсон дар 14 нуктаи худ чунин андешаро баён кардааст, ки дипломатия дар дунёи нав бояд дигаргуна бошад: «Созишномаҳои ошкоро ба таври ошкор ба даст меоянд, ки пас аз он набояд музокироти пасипарда сурат гирад, дипломатия бояд поквичдонона ва дар ҳузури ҷома сурат бигирад» [28, с.202]. Ин ғояҳо маънои онро доштанд, ки фаъолияти дипломатӣ хеле муҳим буда, он танҳо ба дипломатҳо бовар карда шавад. (Тааҷҷубовар аст, ки худи Вилсон ба

дипломатияи махфӣ машғул буд.) Бо рушди воситаҳои коммуникатсия дар асри мо пешбурди дипломатияи махфӣ хеле душвор гашт. Дипломатҳо ба дипломатияи "ошкоро" ва "оммавӣ" рӯ оварданд, то афкори ҷомеаро дар дохил ва хориҷи кишвар хушнуд намоянд. Вақте ки Иттифоқи Советӣ пош хӯрд, ҷойи нишастҳои сатҳи олии даврони ҷанги сардро мулоқотҳои сарони давлатҳои мутараққӣ гирифт. Дар шароити бархӯрди идеологӣ сарони давлатҳо танҳо вохӯриҳои кӯтоҳе баргузор намуда, тавассути тарҷумонҳо робита доштанд. Ҳамаи он чи ки дар сатҳи дипломатӣ ба амал омад, ба таври оммавӣ — дар назди дастгоҳҳои наворбардории телевизион сурат мегирифт. Чунин вохӯриҳо ба ҷуз фазои ҳамкорӣ чизе ба даст оварда наметавонистанд, аммо ҳатто ин ҳам дар он шароит кофӣ буд [26, с.123].

Дар музокироти сиёсӣ бештар ба масъалаҳои асосии муносибатҳои байналхалқӣ ва байнидавлатӣ диққат дода мешавад. Дар байни сарони давлатҳо ва ҳукуматҳо ва вазирони корҳои хориҷӣ музокироти сиёсӣ дар сатҳи баланд сурат мегирад. Аз ин рӯ, иштирокчиёни онҳо ваколатҳои махсусро талаб накарда, масъалаҳоро мустақилона, вобаста ба манфиатҳои миллии кишвари худ ҳал менамоянд.

Хусусиятҳои фарқкунандаи музокироти дипломатие, ки дар сатҳи намояндагиҳои дипломатӣ гузаронида мешаванд, дар он ифода ёфтаанд, ки иштирокчиёни музокирот дар асоси дастурҳои дақиқу мушаххас амал мекунанд ва ҳуқуқи мустақилона баровардани хулосаҳоро надоранд.

Аз ин лиҳоз, ҳамаи навъҳои музокироти сиёсиро метавон ба иқтисодӣ, сиёсӣ, экологӣ, башардӯстона ва ҳарбӣ тасниф намуд. Музокироти сиёсиро вобаста ба сатҳ ва шумораи иштирокчиён ба дучониба ва бисёрчониба ҷудо карда, музокироти сиёсиро яке аз воситаҳои муҳимтарини фаъолияти дипломатӣ медонанд. Дар аксари мавридҳо музокирот ва дипломатия як маъноро ифода мекунанд. Дипломатияро баъзан ҳамчун санъати дипломатии музокирот муайян мекунанд. Музокироти сиёсиро на танҳо мавҷудияти гумоштаи дипломатиро муайян

мекунад, балки умуман, дипломатияро ҳамчун шакл ва намуди фаъолияти расмии дипломат муайян менамоянд.

Муҳаққиқон инчунин раванди музокироти сиёсӣ ва байналмилалиро ба се қисм ҷудо мекунанд: иттилоот, вақт ва қудрат. Ин омилҳо вобаста ба иттилоот, вақт ва ё муколамаи тулонӣ ва бартарии ҳукумат ба ҷараёни музокироти сиёсӣ таъсир гузошта, баъзан музокироти сиёсиро бо дипломатия баробар меҳисобанд.

Азбаски масъалаи баррасишаванда раванди музокиротро дар бар мегирад, мо таснифи низоъҳои байнидавлатиро, ки дар боло зикр гардид, ба ёд меорем. Аммо таъсири онҳо ба муносибатҳои байни кишварҳо бояд омӯхта шавад.

Масалан, ҳукумати Тоҷикистон ҳангоми ҳалли низои байни тоҷикон қотёбона ва устуворона масъала гузошт, ки бо ҳар роҳу воситае ки набошад, унсурҳои методологии усули музокироти сиёсӣ баррасӣ карда шаванд. Ҳукумат инро ба мардум ва ҷонибҳои даргир баён карда, даъват намуд, ки намояндагони ҷонибҳо ва ҳар касе, ки аз эътидол овардани ҷанги шаҳрвандӣ ҷонибдорӣ мекунад, бояд музокиротро бо ягон шакл ё навъ эътироф намояд. Дар ин раванди тағйироти нави ҷаҳонӣ бояд унсурҳои музокироти сиёсӣ ва миёнаравӣ барои нақши муассир бозидан дар низоъҳои дохилӣ ва хоричӣ эҷод карда шаванд ва таъсири миёнаравии ҷониби сеюм бошад, дар низоъҳои минтақавӣ аз натиҷаҳои худ ҳолӣ нест.

Дар ин маврид ҳукумат ва раҳбарони тарафҳои даргир набояд нозири ғайрифавол бошанд, балки дар миёни ҷонибдорон ва тарафдоронашон ҳамчун миёнарав амал намоянд. Ҳимояи манфиатҳои системавӣ дар раванди миёнаравӣ ба раҳбарони ҷонибҳои муҳолиф имкон медиҳад, ки норозигии худро муваққатан ба маҷрои асосии баҳс гузаронанд ва бештар оид ба ҳимояи манфиатҳои миллат, давлат ва ҳалли низоъҳои сиёсӣ таваҷҷӯҳ намоянд.

Бо ин мизони тафриқаи сиёсиро дар ҷомаҳои Осиёи Марказӣ байни “исломиён”, “коммунистҳо” ва “демократҳо” коҳиш медиҳад, ки на танҳо

ба муттаҳидшавии ҷомеа дар атрофи арзишҳо ва ҳадафҳо монеъ мешавад, балки ба муносибатҳои низоӣ байни гурӯҳҳо, ҳизбҳо ва ҳаракатҳои гуногун мусоидат мекунад. Тавассути миёнаравӣ ва усулҳои музокироти сиёсӣ, ноил шудан ба ҳалли низоъҳои сиёсӣ бештари кишварҳои ҳамсоҷро водор менамояд, ки хусусияти фарҳанги сиёсии ҷомеаи худро, ки дар он шаклҳои таҳаммулпазирӣ ва авлавияти бунёди ҷамъиятии дунявӣ ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунанд, аз нав баррасӣ намоянд.

Ба андешаи мо, василаи музокироти сиёсӣ ҳмчун намунаи танзими низои байни тоҷикон ва пешгирии низоъҳои иҷтимоӣ сиёсӣ буда, барои ҳалли низоъҳои дохилӣ, хориҷӣ ва минтақавӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Аммо маълум аст, ки ҳатто дар ҷомеаҳои демократӣ усулҳои сулҳомез на ҳама вақт пас аз ҳалли низоъҳои сиёсӣ самаранок мебошанд. Бо вучуди ин, ин шакли пешгирии низоъ, агар он ба ҳифзи шаҳрвандон ва моликияти онҳо нигаронида шуда бошад, дуруст доништа мешавад.

Албатта, аз нигоҳи назариявӣ ин дуруст аст, аммо ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, низоъ миёни Узбекистону Қирғизистон ва низоъ миёни Тоҷикистону Қирғизистон дар амал нишон доданд, ки ҳатто баъди қатъи ҷангу низоъ дар минтақаи Осиёи Марказӣ баъзан масъалаҳои марбут ба ҳалли низоъҳои дохилӣ ба миён омадаанд. Масалан, дар ин кишварҳо куштор ва таҳдидҳои мазҳабӣ ва сиёсӣ аз ҷониби муҳолифин ва рақибони сиёсӣ ҳамчунон мушоҳида мешуд.

Маълум аст, ки танзими меъёрии низоъҳо бештар хусусияти конструктивӣ дорад, зеро он имкон медиҳад, ки тавассути истифодаи қоидаҳои муайяни ҷалб барои ба даст овардани захираҳои давлатӣ дар ҷомеаҳое, ки ихтилофҳо ба вучуд омадаанд, вобаста ба онҳо созиш ба даст оварда шавад. Гузашта аз ин, ин созишнома дар ҳар як мамлакат хусусиятҳои худро дорад. Ҳангоми таҳлили таъсири миёнаравӣ ба вазъ дар минтақаи Осиёи Марказӣ мо бо саволҳои зиёд рӯ ба рӯ мешавем.

Аммо новобаста аз тафаккури мардум ва фаъолияти сиёсии онҳо миёнаравӣ байни ду тарафи даргир як усули собитшуда мебошад, ки дар бисёр мавридҳо қодир аст натиҷаҳои мусбат диҳад.

Дар аксари мавридҳо низоъҳои сиёсӣ бо сабаби бархӯрди манфиатҳои гуногун, ки назорати онҳо бар уҳдаи онҳост афзоиш ёфтааст, яъне манбаи асосии низоъ мубориза барои ҳокимият аст. Аз ин рӯ, ин баҳси байни гуруҳҳои даргир бояд бо меъёрҳои ҳуқуқии ҳам худи низоъ ва ҳам иштирокчиёни он арзёбӣ гардида, ҳал карда шаванд. Албатта, ин дуруст аст, аммо ҷанг ҷанг аст. Мутаассифона дар аксари мавридҳо сар задани низоъҳои гуногуни иҷтимоӣ-сиёсӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба амалҳои ғайрибашарӣ ва ғайриқонунӣ оварда расонд, ки на танҳо аз ҷониби коршиносону ҳуқуқшиносон, балки раҳбарони сиёсӣ низ дар аввал таҳаммул карда нашуданд.

Бо ин ҳама, ҳукумати Тоҷикистон ҳамеша ҷонибдори музокироти сиёсӣ буд ва дар ҳама сатҳҳо фаъолияти бештаре нишон додааст. Он ҳатто метавонад миёнаравҳо ва дигар шаклҳои ҳамкорӣ барои ҳалли ин масъаларо ҷалб намояд.

Бояд гуфт, ки миёнаравӣ дар низоъҳои дохилӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарин маҳсуб мешавад, ки метавонад дар ҳалли ихтилофҳо нақш бозад ва таъсири он дар зуҳури зиддиятҳои минтақавӣ баҳои баланд дода мешавад. Ҳалли низои байни тоҷикон ҳамчун намунаи гуфтаҳои боло буда, эътибори миёнаравӣ ва дипломатияи анъанавиро дар мувоҳисаҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ баланд мебардорад.

Маҳз он вақт ҷонибҳо дар муносибатҳои дуҷонибаи байни кишварҳо ба фаҳмиш омаданд, ки низои сиёсиро дар сурате бартараф кардан мумкин аст, ки баҳсҳо на аз нуқтаи назари як кишвар ё тамоюли идеологӣ, балки аз ҷониби дигар – тавассути ҷустуҷӯи робитаҳо дар доираи манфиатҳои муштарак сурат гиранд. Ин ҳам ба худшиносии миллӣ мусоидат мекунад, ки дар натиҷаи ба даст овардани чунин

робитаҳои тарафҳои даргир, ки тавассути музокироти сиёсӣ ба ҳадафҳои муштаракӣ стратегӣ оянда асос ёфтаанд, мусоидат мекунад. Ба даст овардани чунин ҳамдигарфаҳмӣ ва рушди ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ ба аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ таъсири мустақим дорад.

Табиист, ки воситаҳои ҳал кардан ва пешгирӣ намудани низоҳои сиёсӣ аз дигар шаклҳои низоъ хеле фарқ мекунанд. Масалан, дар ҳоле ки принципи худдорӣ дар муноқишаҳои байнишахсӣ авлавиятнок ҳисобида мешавад, дар низои сиёсӣ ин гуна рафтор боиси боз ҳам бештар ноустувории ҷомеа, талафоти ҷонӣ ва тағйироти манфии муносибатҳои ҳукумат мегардад. Муҳити сиёсӣ талаб мекунад, ки онҳое, ки дар муносибатҳои низоӣ иштирок мекунанд, аз иштироки худ дар ҳалли мушкилот даст накашанд. Дар ин гуна вазъиятҳо онҳо бояд фаъолона иштирок намуда, зиддиятҳои мавҷударо эътироф намуда, манфиату мақсадҳои якдигарро инкор накунанд. Фаҳмидани сабаби низои сиёсӣ ба тарафҳо имкон медиҳад, ки сарчашмаи низоъро равшан кунанд, ҳудуди эътирози ҳамдигарро муайян созанд, мавқеъи якдигарро мушаххас ва муқоиса намоянд.

Бешубха, устувории танзим ва пешгирӣ кардани низои сиёсӣ бо роҳи созишҳо — гузаштҳои тарафайн аз он вобаста аст, ки тарафҳо то чӣ андоза майлу хоҳиши натиҷаи ҷангро ҳамчун ғалабаи ҳамдигар маънидод кунанд ва натиҷаро ҳамчун ғалабаи наздиктарин баро поёни ёфтани он маънидод намоянд. Дар раванди ҳалли низоҳои сиёсӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷонибҳо пайваستا таваҷҷуҳи ҷомеаро ба он ҷалб мекунанд, ки ҳалли вазъ дар кишварҳои ҳамсоя набояд ҳамчун пирӯзии яке ва шикасти дигаре маънидод карда шавад. Яъне, дар ин маврид ғолибу мағлубро ёфтани душвор аст.

Азбаски низоҳои сиёсӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, дар баробари манофеъи бархӯрд, ҷанбаи арзишӣ низ доранд, ҳалли онҳо на танҳо наздикшавии манофеъ, балки дастёбӣ ба тавофуқ ва созиши

мутақобилаи тарафҳоро тақозо мекунад. Аз ин лиҳоз, аҳамияти хоси таҷрибаи Тоҷикистон дар ҳалли низоъҳои сиёсӣ аз тариқи музокирот дар он аст, ки миёни ҷонибҳои ҷаҳонбинии дунявӣ ва мазҳабии муҳолиф дошта созиш ба даст омад. Созиши бадастомада барои ҳалли арзишҳои муштараки тарафҳо оид ба ҷанбаҳои бунёдии ҷомеаи иҷтимоӣ ва ҳаёти сиёсӣ пешбинӣ шудааст. Яъне ин хусусияти демократии системаи сиёсӣ ва тамоили дунявии онро таъмин мекунад. Ин принципҳоро одамони сулҳдустии дорой андешаву майлҳои гуногун муайян карда, озодӣ ва ҳуқуқро таъмин карданд. Созиши ба даст омадаи тарафҳо бори дигар нишон дод, ки ҳар ду ҷониб майл доранд дар бораи рамзҳои бунёдии ташкилкунандаи давлат ва ҷомеа фаҳмиши якхела арзишӣ дошта бошанд. Бо ин роҳ хатари тамоюлҳои арзишӣ, ки ҷомеаро аз рӯи хатҳои сиёсӣ тақсим мекунанд, бартараф карда, ҷомеаро аз таҳдиди зӯрваронаи таҳмили тарзи зиндагии дигар, бахусус дар минтақаҳое, ки муҳолифони тоҷик дар он ҷо ҳукмрон буданд, раҳо намуд. Дар бораи моҳияти дарёфти шаклҳои ҳамзистии байни принципҳои носозгории дунявии ҷомеа ва принципҳои диди исломии тарзи зиндагӣ дар доираи давлати дунявии демократӣ, таҳлилгари олмонӣ А.К. Зайферт чунин менависад: «Гарчанде ки ин муколама хеле тезу тунд гузашта бошад ҳам ва натиҷаҳои он на ҳамаро қонеъ карда бошад ҳам, он аллакай ба мо имкон медиҳад, ки ду хулосаи мусбат карда бошем:

Аввалан, он нишон дод, ки ҳам намоёндагони исломӣ ва ҳам дунявӣ метавонанд дар мавриди бунёд ва рушди як давлати муштарак, ки ҳарду ҷониб дар он зиндагӣ кунанд, бомуваффақият гуфтушунид кунанд. Далели он ин аст, ки онҳо дар ҳалли мушкилтарин масъалаи "хусусияти дунявӣ"-и давлати тоҷикон ба созиш расида, тағйироту иловаҳои мувофиқашударо ба Конститутсия ворид намоянд.

Сониян, сарфи назар аз тамоми душвориҳо, камбудӣ ва шикоятҳое, ки дар раванди сулҳ ба амал омадаанд, тарафҳо ба аҳду паймони

ҳосилшуда вафо карда, кӯшиш мекарданд, ки аз истифодаи қувва даст кашанд ва баҳсхоро бо роҳи осоишта ҳал мекарданд [92, с.122]. Здесь он справедливо отмечает, что, конечно, мир считался для обеих сторон дорогой ценностью. Дар ин чо ӯ дуруст қайд менамояд, ки албатта сулхро ҳар ду ҷониб арзиши гаронбаҳо арзёбӣ менамуданд.

Ҳарчанд дар он замон барои танзими ҷомеа чунин як тавофуқ воқеан лозим буд, новобаста аз он, аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла ҳамсоғони мо Қазоқистону Узбекистон аз таъсиси як ҳизби мазҳабӣ изҳори норозигӣ мекарданд. Аммо ин кишварҳо нодида гирифтанд, ки дар ҳоле ки дар Тоҷикистон фаъолияти ҳизбҳои мазҳабӣ иҷоза буд, аммо тибқи қонун истифода аз тарафдорони ҷомеаи динӣ дар фаъолиятҳои сиёсии онҳо мамнӯъ буд.

Аз ин рӯ, ҳарчанд дар баъзе кишварҳо фаъолияти ҳизбҳои хусусияти динӣ дошта мамнӯъ аст, аммо фаъолияти иттиҳодияҳо ва созмонҳои динӣ ба таври пинҳонӣ идеологияи онҳоро таҳрик медиҳанд.

Бо назардошти ин, агар дар Тоҷикистон иқтисодии манфиатҳои геополитикӣ барои истисмори дин аз тариқи идеологияи озодихоҳӣ барои нооромии ҷомеа ба ҳадди ақал кам карда шавад, пас ин метавонад нисбат ба кишварҳои низ татбиқ шавад, ки фаъолияти сиёсии гурӯҳҳои диниро манъ мекунанд. Аз ин лиҳоз, ба назар мерасад, ки беҳтарин василаи ташкили назорати ҷамъиятии рафтори сиёсии динӣ дар чаҳорҷӯби қонуни асосии кишвар ин аст, ки онҳо тавони мубориза барои манофеи худро тавассути василаҳои сиёсӣ доранд.

Аксари таҳлилгарон маъмулан қобилияти ҷомеа дар танзим ва ҳалли низоъҳоро бо сифатҳои пешвоён (элитаҳо), инчунин бо ҳамаи гуруҳҳои иҷтимоӣ, ки омодаанд дар ташкили ҳукумат ширкат кунанд, рабт медиҳанд ва ба ин боваранд, ки ин ҳуқуқи қонунии онҳост. Аммо дар ҷомеа ҳамеша гурӯҳҳои ҳастанд, ки барои расидан ба ҳадафҳои худ аз фурсат истифода бурда, аз ташаннуҷи сиёсӣ истифода мекунанд. Дар

чунин вазъият бояд дар дохили ҷомеа як тавофуқ вуҷуд дошта бошад, ки ҳукуматро барои маҳдуд кардани зуҳуроти манфии радикализм, сӯиқасд ва ба ин монанд амалҳои номатлуб ваколатдор намоянд.

Барои баланд бардоштани маданияти сиёсии шаҳрвандон дар ҷумҳури аз ҳокимият дур нигоҳ надоштани ҳизбҳо, интихобот ва рақобати баробарии сиёсӣ табиист. Ҳамаи ин бори дигар шаҳодат медиҳад, ки бо ҷидду ҷаҳди тарафҳо низоъҳои ҳарбии дохилии ҳизбӣ, ки дар ҳаёти сиёсӣ ба амал меоянд, бо роҳи истифодаи усулҳои гуногун, яъне бо роҳи ҷустуҷуи роҳи ҳалли муштарак метавон ба ҳалли осоиштаи масъалаҳо равона карда шаванд.

Гузашта аз ин, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ бо мақсади пешгирии низоъҳо тавассути беҳбудии ҳаёти иҷтимоию иқтисодии шаҳрвандон, ҷанбаҳои сохтори фаъолияти онҳоро барои ҷилавгирӣ аз эҳсосоти манфии онҳо, ғайриқаноатбаш будан аз назари онҳо, тақсимооти ноодилонаи захираҳо дар ҷомеа ро таҳия кардан зарур аст. Камбағал шудани қувваи кории коргар ва фаъол, дар якҷоягӣ бо намоиши худсаронаи роҳбарони бесалоҳият, метавонад низоми ҳукмронро ба ноумедӣ расонад. Ин вазъият дар ҳоли ҳозир ба бисёр кишварҳо, аз ҷумла ба чанд кишвари минтақа таҳдид мекунад. Ҳалли ин мушкилот ба ҷилавгирӣ аз паст шудани сатҳи зиндагӣ, ки боиси норозигӣ мегардад, мусоидат мекунад. Дар акси ҳол, ногузир боиси низоъҳои сиёсӣ мешавад. Бинобар ин, бояд дар назар дошт, ки сарфи назар кардани ниёзҳои аввалиндараҷаи одамон ҳамеша хоҳиши бо роҳи зӯрварӣ ҳал кардани мушкилотро қавӣ мегардонад.

Агар мо чунин андешаро қабул дошта бошем, ки сар задани низоъҳои сиёсӣ ба камбизоат шудани аҳоли алоқаманд аст, пас гумон кардан мумкин нест, ки сабаби асосие, ки дар аввал боиси сар задани низоъ гардида буд, ҳануз бартараф карда нашудааст. Аз ин рӯ, зарурати рафъи манбаи низоъ аз раҳбарони сиёсии кишварҳои Осиёи Марказӣ

тақозо мекунад, ки барои беҳтар кардани сатҳи зиндагии мардум иқдомоти ҳарчи бештар фаъол, устувор ва мақсаднок андешанд.

Вазъияти кунунӣ нишон медиҳад, ки кишварҳои минтақа аз таъсиси заминаи мусоид барои пешгирии сохтори низоъҳои иҷтимоӣ сиёсӣ нигарони ҷиддӣ доранд. Ба ҳама равшан аст, ки барои кишварҳои, ки бӯҳрони амиқро аз сар мегузаронанд, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ нуқтаи ибтидоӣ чунин тағйироти сохторӣ мебошад. Баръакс, набудани чунин беҳбудӣ гузариши баланди рӯҳияи иҷтимоӣ мардумро ба ақидаҳои радикалӣ афзоиш дода, аз ҷониби онҳо барои тамоюлҳои ифротгароӣ нисбат ба ҳукумат вазъияти мусоид фароҳам меорад, назар бар он, ки ҳукумат чунин вазъияти мусоидро фароҳам орад. Аммо то ҳол таъйид кардан мумкин нест, ки ҷомеаҳои миллатҳои ин минтақа ҳануз ба ягон падидаи фаъоли ғайривоҳторӣ майл надоранд. Дар ин кишварҳо тадбирҳои давлатӣ оид ба ташаккули идеологияи ягонаи миллӣ, ки воқеан дастгирии иҷтимоиро таъмин карда метавонанд, нақши муҳим бозиданд.

Ба назари мо, низои сиёсиро танҳо дар сурате ҳал кардан ва ба осонӣ бартараф кардан мумкин аст, ки агар манфиатҳои гуруҳҳои иҷтимоӣ хислати умумӣ дошта бошад ва ба таври кофӣ муҳофизат карда шаванд. Аз ин рӯ, ҷомеашиносон бар ин назаранд, ки низоъҳои сиёсӣ танҳо тавассути ташкил ва идоракунии муассир ба осонӣ ҳал карда мешаванд. Аммо нисбат ба гуруҳҳои иҷтимоӣ тасдиқ кардан ғайриимкон аст, ки онҳо як умумият доранд ва манфиатҳои онҳо ба воситаи ҳизбу ҳаракатҳо, иттиҳодияҳо равшан ифода ёфта метавонанд. Аз ин рӯ, дар бисёр мавридҳо онҳо аз назари ҳукумат ноаён мемонанд ва ҳукумат наметавонад онҳоро дуруст идора карда, ба самти дуруст равона созад.

Тирчаи (стрелка- тири ишораи) манфиатҳои миллӣ то ҳол дар байни ғояҳои муҳофизакор ва либералӣ ҷарх мезанад ва ҳукумат набояд дар ин вазъият ҳамчун як нозири ғайрифавол амал кунад. Баръакс,

манфиатҳои мавҷудаи системавӣ дар сиёсат имкон медиҳанд, ки на танҳо эҳсосот, умеди иҷтимоӣ ва эҳсоси норозигиро ба муҳокимаи қонунҳо беҳтар равона созанд ва ҳуқуқи ҳимояи масъулиятро барои ин манфиатҳо дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тақвият бахшанд ва дар ниҳодҳои давлатӣ ба эътибор гирифта шудани ин манфиатҳо таъмин карда шаванд.

Ин ба созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон медиҳад, ки ҳама гуна раванди музокиротро вусъат дода, бартарияти давлатро бар ҷомеа коҳиш диҳанд. Ин имкон медиҳад, ки аз тақсимоли сиёсии ҷомеа ба «исломгарён», «коммунистҳо» ва «демократҳо», ки на танҳо ба муттаҳидшавии арзишманд ва мақсадноки ҷомеа монеъ мешаванд, балки низоъҳои байни гурӯҳҳо, ҳизбҳо, ҳаракатҳо ва ғайраро боз ҳам шадидтар мекунанд.

Набудани ҳисси эҳтиёҷмандӣ ба дигарон на танҳо ба фано, балки ба пайдоиши манбаъҳои нави ноҳада гирифтани бӯҳрон оварда мерасонад. Эҳсоси ниёз ба шаҳрвандон дар ҷомеа изтироб ва нооромии ботиниро ба вучуд оварда, боиси эҳсоси бегонагии худ дар ҷомеа менамоянд. Чунин тамоюли вазъи равонии иҷтимоии аксари аъзоёни ҷомеа ҷустуҷуи умумияти байни кувваҳои гуногуни сиёсиро душвор мегардонад, низоъҳои иҷтимоию сиёсӣ хусусияти муҳолифро касб менамоянд. Ҳалли ниҳонии низоъ тавассути истифодаи усулҳо ва равишҳои гуногуни меъёрӣ ғайриимкон мегардад.

Дар натиҷа, истифодаи усулҳои демократӣ барои танзими низоъҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ боиси он гардид, ки бисёриҳо ба табиати фарҳанги сиёсии ҷомеа, ки дар он шаклҳои таҳаммулпазирӣ ва авлавияти бунёди дунявии ҷомеа мавқеи асосиро ишғол мекунанд, аз нав арзёбӣ кунанд. Аммо усулҳои сулҳомез на ҳамеша дар ҳал ва бартараф кардани низоъҳои мавҷуда, ҳатто дар ҷомеаҳои демократӣ самаранок мебошанд.

Ҳалли низои сиёсӣ на танҳо тавассути усулҳои сохторӣ имконпазир аст, он метавонад ба дараҷаҳои гуногун бо принципҳои рафтори иҷтимоӣ, ба монанди меъёрҳои ахлоқӣ, динӣ ва ҳуқуқӣ танзим карда шавад. Танзими меъёри низо пеш аз ҳама хусусияти созанда дорад, зеро он имкон медиҳад, ки сохторҳои қудратии ҷомеаи дар низо иштирокдошта тавассути риояи қоидаҳои бозиҳои муайян созиш ба даст оранд. Аз ин рӯ, чунин мешуморанд, ки танзими низоҳои меъёрӣ барои ба даст овардани субот ва татбиқи роҳҳои ҳалли ояндадор фазои мусоид фароҳам меорад. Усулҳои меъёри ҳалли низоҳо дар системаи сиёсӣ ба ноил шудан ба тартиботи дарозмуддати иҷтимоӣ мусоидат мекунанд. Азбаски фаҳмиши умумиэтирофшуда дар бораи меъерият онро бо дарки зарурат ва хоҳиш пайваст мекунад, бо ин роҳ амалан шаклҳои гуногуни рафторро ба вуҷуд меорад.

Дар байни усулҳои меъёри ҳалли низоҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ аҳамияти бештар доранд. Агар меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳамчун ифодаи иродаи сиёсии низом баррасӣ шаванд, пас ин ҳадаф табиист. Азбаски, тавре дар боло зикр кардем, дар аксари мавридҳо низоҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ба далели бархӯрди манфиатҳои мухталиф дар мавриди дастрасӣ ва назорат аз болои манобеи давлатӣ авҷ мегиранд, мубориза барои қудрат манбаи муҳими низо ба шумор меравад.

Дар ин замина, зиддиятҳои байни гурӯҳҳо бояд бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳал карда шаванд, ки ҳам ба низо ва ҳам ба иштирокчиёни он баҳои ҳуқуқӣ медиҳанд. Азбаски қонун ифодаи иродаи қудрати сиёсӣ аст, чунин баҳодиҳӣ на ҳамеша нисбат ба тарафҳои даргир одилона буда, аксар вақт барои пайдоиши низоҳои нави сиёсӣ роҳ мекушояд.

Устувории вазъияти нисбатан ором дар кишварҳои Осиёи Марказӣ бештар ба иродаи қавию сиёсии роҳбалирияти олиии имрӯзаи кишварҳои минтақа бастагӣ дошта, инчунин аз он вобаста аст, ки ин ҷумҳуриҳо созишномаҳои байнидавлатиро то чӣ андоза риоя мекунанд.

Аз ҳукуматҳои расмӣ ин кишварҳо талаб карда мешавад, ки минбаъд низ омодагии худро ба иҷрои дигар шартҳои созишномаҳо нишон диҳанд.

Ҳамдигарфаҳми ба даст овардашуда бештар ба манфиатҳои прагматикӣ асос ёфтааст, на ба нигарониҳои ахлоқӣ, динӣ ва дигар. “Музокироти байни тоҷикон бо чунин равиши ҳуқуқӣ ва сиёсӣ хос буд, ки ҳадафи ниҳии онҳо на танҳо ноил шудан ва таҳкими сулҳ, балки пешгирии низоъҳои эҳтимоли дар минтақа буд. Ҳукумати расмӣ қарори сиёсиро дар бораи ташкил намудани Комиссияи оштии миллиро дастгирӣ кард. Қарори Комиссияи оштии миллӣ танҳо бо дастгирии президент эътибори қонунӣ пайдо кард, зеро дар асоси муқарароти Комиссияи оштии миллӣ, муассисаҳои давлатӣ вазифадор буданд, ки қарорҳои президент ва Комиссияи оштии миллиро иҷро намоянд “.[115, с.156].

Бешубҳа, чунин муносибат дар амалияи татбиқи созишномаи сулҳ бо заминаи меъёрии он барои фаъолияти муайяни қонунгузорӣ замина гузошт. Аз ҷумла, “Созишномаи умумии сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон”, ки дар даври ниҳии музокироти байни тоҷикон 27 июни соли 1997 дар Москва ба имзо расид, қобили тавачҷӯх аст. Протоколи масоили сиёсии ин созишнома аз бахшҳои чун қонуни афв, ислоҳоти ҳукумат, аз ҷумла ҷалби 30 дарсади намояндагони мухолифин ба он бо назардошти манъи фаъолияти Ҳизби наҳзати исломӣ ва ғайра иборат аст.

Аз ин рӯ, роҳнамоии раванди танзим ва пешгирии низоъҳои сиёсӣ дар чаҳорҷӯби ҳуқуқӣ яке аз вазифаҳои мураккабтарин ба шумор меравад, ки бидуни он низоъро ҳалшуда ҳисоб кардан ғайриимкон аст. Зеро маҳз тавассути ин ҳарду ҷониб ўҳдадор мешаванд, ки дар рафтори сиёсии худ қоидаҳои муътадили бозиро риоя кунанд ва кафолатҳои устувор мегиранд, онҳо барои иҷрои ўҳдадориҳои худ омодаанд.

Бесабаб нест, ки агар дар раванди музокироти сиёсӣ созиши байни тарафҳои даргир дар бораи хотима додани низоъ бештар ба нуфузи меъёрҳои ахлоқӣ асос ёфта бошад, пас вайрон кардани он назар ба созишномае, ки ба салоҳияти қонун асос ёфтааст, осонтар аст. Эҳтимолияти вайрон кардани созишномаҳо дар вазъияти низоъӣ дар қомеае бештар аст, ки воқеияти иҷтимоӣ пеш аз ҳама аз рӯи манфиатҳои воқеии ҳаётан муҳим муайян карда мешавад, на аз рӯи нуфузи рӯҳониён. Дар сурати сар задани ҳолати ҷангӣ дар ҷамъиятҳо, ки воқеияти иҷтимоиро манфиатҳои ҳаётии одамон муайян мекунанд, хуб мебуд, ки созишнома оид ба қатъи низоъ дар асоси қонунгузори дунявӣ қарор дода шавад.

Чунин ба назар мерасад, ки яке аз сабабҳои пайдоиши чунин вазъ дар он аст, ки андозагирии иҷтимоии низоъ ва субот дар қомеаи суннатӣ шаклҳои гуногунро гирифтааст. Ҳарчанд низоъ – ин хислати махсуси инсонист, вале падидаи онро вайрон кардани тартиботи табиӣ ҳаёти ҷамъияти шарҳ медиҳанд, ки бояд бартараф карда шавад. Барқарор намудани ин тартибот бояд бо муборизаи оштинопазир, муқовимати одамон ба бадӣ, зиддиятҳо ва монанди инҳо ба даст оварда шавад.

Чунин тамоюли ахлоқӣ дар шуури инсонӣ ба шарофати таълимот ва тавсияҳои зиндагонии хирадмандон ва мардуми одӣ оид ба муносибат ва рафтори байнишахсӣ ва байни гурӯҳҳо барои пешгирии низоъ нигоҳ дошта шудааст. Аммо дараҷаи печидаии муносибатҳои иҷтимоӣ на ҳамеша бо риояи ин таҷриба ва машваратҳо ҳалли худро меёбад ва ба фард имкон медиҳад, ки худро аз ҳузури бешуурона дар маркази ҳолати низоӣ ҳифз намояд.

Ҳамин тариқ, вобаста ба таҳлили масоили музокироти сиёсӣ ва дипломатӣ ҳамчун шакли махсуси танзими низоъҳои сиёсӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки он аксар вақт ҳамчун миёнаравии кишварҳои сеюмро дар раванди ҳалли низои байни ҷонибҳои даргир ба вуҷуд меояд.

Хусусияти фарқкунандаи музокироти бевоситаи дипломатӣ, ки дар сатҳи намояндагиҳои ин сатҳ сураат мегирад, дар он инъикос меёбад, ки иштирокчиёни онҳо дар асоси дастурҳои дақиқ танзимшуда амал мекунанд, вале ҳуқуқи мустақилона баровардани хулосаи ниҳоиро надоранд.

Бо вучуди ин, музокироти сиёсиву дипломатӣ ҳамчун усули асосии ҳалли низоъҳо дар ҳалли низоъҳои маҳаллӣ ҳам дар миқёси ҷаҳонӣ ва ҳам дар минтақаи Осиёи Марказӣ васеъ паҳн гардидаанд. Ба андешаи мо, онҳо барои ҳалли осоиштаи бисёр баҳсҳои байнидавлатӣ аҳамияти якуминдараҷа доранд ва дар оянда метавонанд воситаи асосии (агар ягона ҳам набошад) ҳалли масъалаҳои баҳсталаб дар сатҳи минтақавӣ гарданд.

Мо кӯшиш мекунем, ки ин масъаларо дар боби ояндаи ин рисола таҳқиқ ва баррасӣ намоем.

БОБИ II. МАҚОМИ МУЗОКИРОТИ СИЁСӢ ДАР РАВАНДИ ТАНЗИМИ НИЗОЪҲОИ МАҲАЛӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚИ ОН

2.1. Раванди музокирот ҳамчун масири ҳалли низоъҳо дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Падидаи «музокирот» дар ҷомеа аз замони қадим маълум буд ва он дар тамоми марҳалаҳои рушди таърихии худ як ҷузъи ҷудонашавандаи соҳаи иҷтимоию сиёсии ҳаёти инсон буд. Дар илмҳои муосири сиёсӣ, бахусус сиёсатшиносӣ, муҳаққиқон пешбурди музокиротро ҳамзамон ба якҷанд самтҳои таҳқиқоти амалӣ рабт медиҳанд: технологияҳои идоракунӣ; таҷрибаҳои коммуникатсионӣ, низоъшиносии иҷтимоӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ. Илова бар ин, бояд таъкид кард, ки донишгоҳу донишкадаҳои кишварҳои ғарбӣ беш аз 50 сол боз фанҳои марбут ба музокироти сиёсӣ ва усулҳои ҳалли онҳоро меомӯзанд ва таълим медиҳанд. Дар замони Советӣ курсҳои махсуси музокирот танҳо дар академияҳои дипломатӣ ва Донишкадаи равобити байналмилалии Москва гузаронида мешуданд.

Қобили зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ин курс аллакай ҳамчун як бахши сиёсатшиносӣ ва низоъшиносӣ, инчунин курсҳои махсуси музокироти байни тоҷикон ҷорӣ карда шуда буд. Дар заминаи факултети муносибатҳои байналмилалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон беш аз 15 сол мешавад, ки мавзӯи “Таҷрибаи сулҳи тоҷикон” ва “Санъати музокироти байналмилалӣ” таълим дода мешавад. Дар ин самт дар кишвар китобҳои зиёд низ таҳти унвони “Сулҳнома”, “Оштинома” ва “Асноди музокироти байни тоҷикон”, “Арзиши ваҳдати миллӣ”, “Ваҳдати миллӣ: дурнамои давлати соҳибхитиёри тоҷик” ва дигар китоб ва монографияҳои илмӣ ба нашр расиданд.

Дар Қирғизистон ва Ўзбекистон низ ҳамин гуна курсҳо ҳамчун заминаи академияи дипломатӣ пас аз ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон таъсис дода шуданд. Дар Қазоқистон тайи даҳсолаҳои охир мавзӯи музокирот бо номи “Назария ва амалияи раванди музокирот” ба курси “Муносибатҳои байналмилалӣ” дар Донишгоҳи миллии омӯзгории Қазоқистон ба номи Абай шомил шудааст. Дар ин мавзӯ, китоби дарсии «Мукаддима ба музокироти байналхалқӣ» низ ҷоп гардида буд [80].

Дар луғатҳои сиёсии муосир “мафҳуми «музокирот» бештар ҳамчун муоширати байни тарафҳо барои ба даст овардани созиш дар мавзӯи музокирот фаҳмида мешавад” [145].

Музокирот яке аз роҳҳои муассиртарини ҳалли низоъҳо мебошад. Музокирот равандест, ки дар он ҷонибҳои низоъ кӯшиш мекунанд, ки роҳҳои ҳалли қобили қабули мутақобила ба манфиати худро пайдо намоянд[40].

Музокирот як раванди мураккабест, ки дар он иштирокчиён дар амалҳои мутақобила бо истифода аз усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба ҳамдигар машғуланд. “Шояд мушкилии калонтарин ин ташкили раванди музокирот дар умум бошад ва идора кардани он дар тамоми раванди вохӯрӣ бошад” [156]. Аз ин рӯ, муайян кардани моҳияти музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои дар кишварҳои Осиёи Марказӣ бавучудомада, хусусияти хосро доро мебошад.

Ба андешаи мо, вобаста ба раванди музокироти фаъол дар Осиёи марказӣ, ки солҳои охир ба амал омад, метавон чунин таърифи музокироти минтақавиро дар шакли зерин манзур намуд:

Музокироти минтақавӣ – ин нишасту вохӯриҳо дар сатҳи баланду олӣ ва созишномаҳои дучонибаву бисёрҷониба байни давлатҳо ё созмонҳо дар як минтақаи муайяни ҷуғрофӣ барои ҳалли масъалаҳои умумии ҳарбӣ-сиёсӣ, амниятӣ-сарҳадӣ, обу экология, иқтисодӣ ё

фарҳангӣ мебошанд, ки аксар вақт ба ҳалли низоъҳо, ҳамкорӣ дар соҳаи гуногун ё ҳамгироӣ алоқаманд мебошад.

Масалан, Т.Н. Чумаченко таъкид мекунад, ки музокироти байналмилалӣ дорои вазифаҳои мухталиф буда, дар як вақт иҷрои якчанд вазифаро дарбар мегирад ва умуман “ навъҳои зеринро ҷудо менамояд:

- дарёфти роҳи ҳалли муштараки мушкилот;
- вазифаи иттилоотӣ;
- вазифаи иртиботӣ;
- вазифаи танзимкунанда;
- вазифаи ташфиқотӣ;
- ҳалли вазифаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии худ». [166].

Оид ба таснифоти дигари музокирот ва хусусиятҳои онҳо бояд қайд намуд, ки онҳо умуман бо механизмҳои ҳалли масъалаҳо, давомнокии худ, шумора ва дараҷаи дарк ва дониши иштирокчиён, таъсири тарафҳои сеюм ва иҷрои қатъии масъалаҳои ҳалшуда аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Дар баробари ин, ҳадафҳои сиёсати хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ дорои баъзе хусусиятҳои умумӣ мебошанд, вале дар маҷмӯъ, стратегия ва ҳадафҳои инфиродии онҳо баъзан аз ҳам фарқ мекунанд.

Бояд қайд намуд, ки беш аз се даҳ сола мешавад, ки коршиносон оид ба минтақаи Осиёи Марказӣ андешаҳои гуногун доранд.

Масалан, беш аз даҳ сол қабл чунин андеша вучуд дошт, ки баҳсҳо дар бораи нақши Осиёи Марказӣ дар қорҳои байналмилалӣ аксар вақт аз ду камбудӣ азият мекашанд:

Аввалан, таваҷҷӯҳи асосӣ ба бозигарони беруна, наздик ё дур, равона карда мешавад, дар ҳоле ки худи давлатҳои минтақа ҳамчун қурбониёни ғайрифайзоли бозии геополитикӣ, ки ба онҳо таъсире надорад, ба назар гирифта мешаванд;

Дуюм, тамоми таваҷҷӯҳ ба он равона карда шудааст, ки чӣ гуна давлатҳои Осиёи Марказӣ дар робита бо масъалаҳои калидии

байналмилалӣ рафтор мекунад, дар ҳоле ки мавқеи онҳо ба ҳеҷ ваҷҳ бо он чизе, ки дар дохили ин кишварҳо рӯй медиҳад, алоқаманд нестанд [133].

Шояд ин ғояҳо баъзе арзишҳо дошта бошанд, аммо дар бисёр мавридҳо, ҳалли масъалаҳои дохилии ин кишварҳо дар ҷаҳони тағйирёбанда аз муносибатҳои воқеии байналмилалӣ вобаста аст.

Ё ин ки таҳлилгари ғарбӣ Линн Ч.Ф. беш аз даҳ сол қабл навишта буд, ки «сиёсати хориҷӣ ва ҳувияти Осиёи Марказӣ, боз ҳам дар муқоиса бо дигар минтақаҳо, аз ҷиҳати иқтисодӣ ва стратегӣ хеле заиф муттаҳид шудаанд; ҳувияти умумии стратегӣ - "чорроҳа", "минтақаи буферӣ" ё "асбоби мувозинат" байни қудратҳои бузурги ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ба тамоми минтақа тарҳрезӣ шудааст; ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ хурд, ба баҳр роҳ надоранд ва бо мушкилоти ҷиддии рушд рӯбарӯ ҳастанд, ки беҳтарин роҳи ҳалли онҳо тавассути ҳамгироии минтақавӣ аст; баъзе аз ин мушкилот табиатан фаромарзӣ мебошанд (об, энергетика, нақлиёт ва таҳдиди шӯриши исломӣ) ва аз ин рӯ, ҳамкориҳои минтақавиро зарур мешуморанд» [89].

Бешубҳа, таҳлили дар боло зикршуда воқеияти кишварҳои Осиёи Марказиро дар он шабу рӯз ва то солҳои охир хеле дуруст арзёбӣ мекард ва роҳи ҳамкориҳои онҳоро нишон дода буд, зеро механизми даъват ба музокироти сиёсӣ на танҳо байни ин кишварҳо нодуруст ташкил шуда буд, балки давлатҳои тарафи сеюм низ наметавонистанд форматҳои дурустро барои баргузориҳои музокироти байналмилалӣ ҳангоми ба миён омадани вазъияти низоъӣ пешниҳод намоянд.

Дар асл, мавқеи қаблии онҳоро метавон чунин баён кард: «Ҳарчи бештар худкифо ва аз фишори беруна мустақил бошанд, дар айни замон ба эътирофи ҳадди аксар ноил гарданд, барои ҳамгироии бештари байналмилалӣ ва кафолатҳои боэътимоди тамомияти арзии худ талош

кунанд ва дар айни замон аз тақвияти минтақагарой худдорӣ кунанд» [191].

Дарвоқеъ, ин масъала барои ҳар як кишвари Осиёи Марказӣ ба авлавияти асосӣ табдил ёфта буд. Аксарияти онҳо, ки идеяи истиқлоли сиёсиро пайгирӣ мекунанд, амалҳои созанда ва эҷодкорона анҷом медиҳанд. Ба ибораи дигар, ин кишварҳои нав истиқлолёрфта "ба эътирофи бештар ниёз доранд".

Баъдан, элитаҳои ҳукмрони онҳо ба идоракунии мустақилонаи корҳои дохилии кишварҳои худ манфиатдор буда, тамоми кӯшишро ба харҷ медиҳанд, то "аз ҳар гуна "бародарони калон"-и эҳтимолии нав, ки метавонанд нақшero, ки қаблан Маскав бозӣ мекард, ба ўҳда гиранд, канорагирӣ мекарданд. Вобаста ба соҳаи фаъолият ва вазъияти кунунии геополитикӣ, ин раванди шиддат ва зиддиятҳоро дар таҳияи стратегия ба вучуд меовард" [192]. Бо вучуди ин ва пайдоиши дигар намудҳои низоъҳои сиёсӣ, дар тӯли беш аз 30 сол кишварҳои минтақа таҷрибаи васеъ дар музокирот ва дипломатия ба даст овардаанд ва агар роҳбарони онҳо хоҳанд, бисёре аз масъалаҳои дохилӣ ва хориҷии онҳоро метавон бомуваффақият ҳал кард.

Бояд қайд кард, ки солҳои қабл "ҳамкориҳои дохилиминтақавӣ аз сабаби танишҳои гуногун байни роҳбарони сиёсӣ, масъалаҳои ҳалношудаи марзӣ, орзуҳои муҳолифи геополитикӣ ва нотавонӣ дар ёфтани роҳҳои ҳалли қобили қабули масъалаи муҳими минтақавӣ - тақсимои об ва энергия" ҳалалдор мешуд [178]. Баъзе кишварҳое, ки манфиатҳои геополитикии худро дар минтақа доштанд, бозии дуҷониба мекарданд [194].

Илова бар ин, омилҳои марбут ба корҳои дохилии ин кишварҳо аксар вақт монеъи пайдо кардани роҳи ҳалли сиёсӣ дар низоъҳои сиёсӣ мешуданд. Ин аз он сабаб буд, ки панҷ кишвари ин минтақа назари комилан гуногуни геополитикӣ доштанд.

Бояд қайд кард, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ аксар вақт худро аз якдигар дур меҳисобиданд. Аз ин рӯ, онҳо сиёсати хориҷиро ҷузъи асосии давлатдорӣи миллӣ мешумориданд ва ба риояи қатъии принципҳои муайян исрор меварзиданд: маслан барои Қазоқистон қаблан ин ҳамгироии авруосиёӣ буд, ки бо баҳси авруосиёӣ дар фазои ҷамъиятии дохилӣ тақвият дода мешуд; барои Туркменистон ин "бетарафӣи доимӣ" аст; барои Тоҷикистон ин хувияти форсизабон ва ҳамгироии пас аз Советӣ буд, ки ба он имкон меод, ки аз мушкилоти муносибатҳои сарди худ бобаъзе кишварҳои ҳамсоя канорагирӣ намояд; ва барои Қирғизистон ин стратегияи боз дар ҳама самтҳо буд. «Дар он замон вазъият дар Ўзбекистон мураккабтар буд. Вақте ки дар аввали солҳои 1990-ум Ўзбекистон худро ҳамчун пешвои бебаҳси Осиёи Марказӣ меҳисобид, ғаёлона ҳамкориҳои дохилиминтақавиро ҷонибдорӣ менамуд. Пас аз ноком шудан дар талоши худ барои табдил шудан ба як лидери минтақавӣ, кишвар худро ҳамчун маркази эҳтимолии ваҳдати минтақавӣ аз мавқеи худ даст кашид ва сиёсати ҳифзи қатъии марзҳои худ, муошират бо ҳамсоягон танҳо "бар хилофи иродаи худ" ва пайгирии стратегияи канорагириро дар мубодилаи иқтисодии минтақавӣ пеш гирифта буд. Ҳамаи ин ба оқибатҳои манфӣ, бахусус дар водии Фарғона, минтақаи ноороми ҳамсарҳад бо Қирғизистон, оварда расонида буд» [195].

Мавқеи аксари ин кишварҳо дар музокироти сиёсӣ духарагӣ буд. Қазоқистон ва Ўзбекистон хоҳиши худро барои нақши муҳимтари ҳамоҳангсозӣ дар байни кишварҳои минтақа эълон меоданд. Тоҷикистон ва Қирғизистон масъалаҳои калидӣ, аз қабилӣ амниятро дар робита бо мушкилоти Афғонистон, паҳншавии экстремизми динӣ ва тақсимоти обро ба миён мегузоштанд, аммо ин аксар вақт ба ҳеҷ натиҷа намеовард, зеро мавқеҳои онҳо бо мавқеҳои аксари ҳамсоягонашон созгор набуд.

Ҳамаи ин тақозо мекард, ки робитаи байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ҳеҷ ваҷҳ қатъ нашавад ва музокироти сиёсӣ барои ҳалли мушкилоти байналмилалӣ дар сиёсати хориҷии ин давлатҳо мақоми махсусро ишғол намояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар муқоиса ба солҳои қаблӣ вазъи кунунии сиёсати хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ, мавқегирии сиёсии ин кишварҳо, мавқеи минтақавӣ мазкур дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ, раванди ҳамгироӣ миёни кишварҳои мавриди назар ва таҷрибаи амалии музокироти сиёсии онҳо дар ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ ба куллӣ фарқ мекунад.

Осиёи Марказӣ воқеан, ба давраи тағйироти амиқи сохторӣ ворид мешавад. Аммо, хусусияти ин "давраи нав" на танҳо аз афзоиши муколамаи минтақавӣ, балки аз ҳамгироии ҳамоҳанги муттаҳидшавии дохилиминтақавӣ, манфиатҳои миллӣ ва робитаҳои барқароршудаи беруна, бахусус дар дохили минтақавӣ Авруосиё, муайян карда мешавад.

Осиёи Марказии муосир минтақавӣ пушида нест, балки минтақаест, ки дар он манфиатҳои баъзе аз кишварҳои ҷаҳонро бо ҳам мепайвандад. Аз ин рӯ, устуворӣ дар ин ҷо бидуни мувозинати стратегӣ, пайвастигии таърихӣ ва эҳтиром ба нақши ҳар як иштирокчӣ, аз ҷумла кишварҳои, ки мувозинати экологӣ, обӣ ва энергетикӣ минтақаро таъмин мекунанд, ғайриимкон аст.

Рушди механизмҳои ҳамкориҳои минтақавӣ бешубҳа раванди мусбат арзёбӣ мегардад. Воҳӯриҳои машваратии сарони давлатҳо муфид будани худро ҳамчун платформаи муколамаи бозғамимод исбот кард, аммо самаранокии онҳо мустақиман аз риояи як принципи асосӣ вобаста аст.

Имрӯз Осиёи Марказӣ фазои давлатҳои баробархуқуқ бо сохторҳои гуногуни иқтисодӣ, демографӣ, пойгоҳҳои захиравӣ ва самтҳои геополитикӣ мебошад.

Масалан, барои ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон чунин афзалиятҳо боқӣ мемонанд:

- амнияти об ва энергетикӣ,
- ҳифзи экосистемаҳои кӯҳӣ ва пирахҳо, ки сармояи табиӣи стратегии минтақа мебошанд,
- дастрасӣ ба долонҳои нақлиётӣи устувор,
- рушди иҷтимоӣи иқтисодӣи минтақаҳои марзӣ ва баландкӯҳ.

Барои Қазоқистон бошад, транзит, саноатикунӣ ва ҳамгирӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ аст.

Барои Туркменистон бошад, пинсипи бетарафӣ ва дипломатияи энергетикӣ мебошад.

Барои Ўзбекистон ин маъноӣ роҳбарии саноатӣ ва занҷирҳои арзиши минтақавӣ аст.

Ягонагӣ танҳо тавассути мутахҳидӣи ин фарқиятҳо имконпазир аст, на тавассути ҳаракат ба сӯи моделҳои фаромиллӣ ё бартариӣи як рӯзномаи ягона. Барои Тоҷикистон, асосан муҳим аст, ки форматҳои минтақавӣ нобаробарӣи шароити ибтидоӣро ба назар гиранд ва ба манбаи номутавозинӣи пинҳонӣ табдил наёбанд.

Осиёи Марказӣ нав на ҳамчун як лоиҳаи абстрактӣ, балки ҳамчун як меъморӣи амалӣ барои мувозинати манфиатҳо имконпазир аст, ки дар он:

- эҳтиром ба соҳибхитиёрӣ бо масъулият муттаҳид карда мешавад,
- ҳамбастагӣи минтақавӣ бо ўҳдадорӣҳои иттифоқӣ,
- кушода будан ба ҷаҳон, таъя ба шарикӣи исботшудаи Авруосиёӣ,
- рушди иқтисодӣ, ки аз ҷониби устуворӣи иҷтимоӣ ва экологӣ дастгирӣ мешавад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мисли дигар кишварҳои минтақа, муҳим аст, ки муттаҳидшавӣи Осиёи Марказӣ суботро тақвият диҳад,

адолатро таъмин кунад ва фарқиятҳои объективиро ба назар гирад, на ин ки онҳоро бо эъломияҳо иваз кунад.

«Ояндаи минтақа на дар қатъ кардани робитаҳо, балки дар пайвастагии оқилонаи онҳост. На дар шиорҳо, балки дар ниҳодҳо. На дар ҳувиятҳои рақобатпазир, балки дар масъулият барои фазои умумии Авруосиё “.[151].

Яке аз масъалаҳои муҳимтарини сиёсати хориҷӣ аз ҷиҳати илмӣ ва амалии он метавонад эҷоди мушкили муосири низоъҳои сиёсӣ бошад, зеро дар ҷомеаи муосир шубҳа вучуд дорад, ки эҳтимоли рух додани чунин падидае вучуд надорад, ки аз ҷиҳати хусусияти ангезаи доимии зиддиятҳо ва низоъҳо бо қудрат қобили муқоиса бошад.

Мисли ҳама гуна низоъ, низои сиёсӣ бархӯрди бошууронаи омилҳои иҷтимоии бо ҳам муқобил мебошад. Низоъҳои сиёсӣ бар сари қудрати сиёсӣ ва амалҳои он дар ҷомеа ба вучуд меоянд ва инкишоф меёбанд. Далели асосии методологӣ дар таҳлили низои сиёсӣ муайян кардани табиати он аст. Дар адабиёти илмӣ назарияҳои гуногуни мухолиф мавҷуданд. Аз нигоҳи дарки материалистии таърихӣ, низои сиёсӣ пурра ё асосан аз зиддиятҳои иқтисодӣ ба вучуд меояд ва ин зиддиятҳо ифодаи мақсадноки он мебошанд. Иқтисод, дар ниҳоят, омили муайянкунанда дар робита бо сиёсат аст, аммо танҳо барои намудҳои муайяни системаҳои иҷтимоӣ ва давраҳои мушаххаси таърихӣ. Давраи кунунӣ дурустии ин тезисро ба таври возеҳ нишон медиҳад.

Низоъҳо дар дохили сиёсат ва дигар соҳаҳои низоми иҷтимоӣ на танҳо аз сабаби низоъҳои иқтисодӣ, балки аз сабаби бисёр низоъҳои иҷтимоӣ муайян карда мешаванд. Агар ҳама чиз аз иқтисодиёт вобаста мебуд, пас мушкилоти сиёсӣ, ки ҷомеаҳоро азият медиҳанд, вобаста ба дараҷаи рушди иқтисодӣ худ аз худ ҳал мешуданд.

Ҳамчунин чунин андеша вучуд дорад, ки низоъҳои сиёсӣ аз сабаби низоъҳои ахлоқӣ ба вучуд меоянд. Дар бисёр мавридҳо, низоъҳои сиёсӣ

бо зӯроварӣ тарҳрезӣ мешаванд ва тавассути мавқеъҳо ва ақидаҳои сиёсӣ амалӣ карда мешаванд. Аммо, касбият аз манфиатҳои воқеӣ дар кори идеологӣ вобаста аст.

Назарияи низоъҳои сиёсӣ инчунин ақидаҳоеро дар бар мегирад, ки онро натиҷаи мухолифатҳои идеологӣ мешуморанд. Дар бисёр мавридҳо, низои сиёсӣ дар ҳақиқат аз номувофиқати байни мавқеъҳои сиёсӣ ва идеологияи сиёсӣ сар мезананд. Бо вучуди ин, сиёсатшиносони касбӣ, дар муқоиса бо таълимоти идеологӣ, ба манфиатҳои воқеӣ такя мекунанд.

Баъзе муҳаққиқон, ки табиати ин падидаҳо меомӯзанд, кӯшиш мекунанд, ки сабабҳои низоъро дар ҳуди психологияи ғайриҷаҳонӣ ва муносибатҳои сиёсӣ пайдо намоянд.

Дар низои сиёсӣ, омилҳои он ба манфиатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудаанд. Ҳар як омил рақобаткунанда кӯшиш мекунанд, ки манфиатҳои гурӯҳи иҷтимоиро, ки ба хоҳишҳо ва манфиатҳои он мувофиқат мекунанд, ҳамчун манфиати умумӣ ва ҳатмӣ муқаррар кунанд. Танҳо омил бартаридошта — яъне касе, ки қудрати сиёсиро дар даст дорад, ё дақиқтараш, касе, ки ҳукмронӣ мекунанд — ин хоҳишро амалӣ мекунанд. Манфиатҳои мардуми оддӣ, яъне табақаи поёни ва мувофиқан, нерӯҳои сиёсӣ, ки онҳоро ҳимоя мекунанд, поймол карда мешаванд. Маҳз дар ҳамин ҷо имконияти воқеии мавқеъҳо ва амалҳои гуногуни тарафҳо вучуд дорад.

Дар чунин шароит, вобаста ба он ки сиёсат то чӣ андоза ба раванди ҷамъиятӣ табдил ёфтааст, хусусияти низоъҳои сиёсӣ дар ҷаҳони муосир нисбат ба давраҳои қаблӣ тағйир ёфтааст. Яъне, бо рушд ё тағйири тартиботи иҷтимоӣ ва хусусияти қудрати сиёсӣ, раванди низоъҳои сиёсӣ, ки вобаста ба ҳадафҳои иштирокчиён тағйироти мураккабро аз сар мегузаронад, шаклҳои гуногун низ пайдо кардааст.

Дар назарияи муосир, ду равишро барои омӯзиши низоъҳои сиёсӣ чудо кардан мумкин аст:

«а) нуқтаи назари функционалӣ, ки асосан ба субот ва устувории низоми иҷтимоӣ тамаркуз мекунад (Г. Парсонс, Р. Мертон ва дигарон);

б) дурнамои сохторӣ, ки мушкилоти низоъро дар доираи раванди иҷтимоӣ таъкид мекунад (К.Мареҳ, R. Vacantef)» [19, с. 75].

Асосан, намояндагони самти аввал ҳангоми омӯзиши низоъҳои сиёсӣ онҳоро на ҳамчун падидаҳои хос ва зарурӣ барои фаъолияти ҳаётии низом, балки ҳамчун падидаи ғайримуқаррарӣ арзёбӣ менамоянд. Дар натиҷа, барои онҳо сохтори муассири иҷтимоӣ ҳамчун сипар хидмат мекунад ва аз рушди чунин падидаҳо дар ташкилҳои худ пешгирӣ мекунад.

Дарки манбаи низоъҳои сиёсӣ аз ҷониби Р. Дарендорф бо он фарқ мекунад, ки ӯ онро ҳамчун иттиҳодияҳои қонунгузори мақсаднок мешуморад. Ҳамин тариқ, шахсият (авторитет) дар баробари қудрат яке аз он захираҳои рамзии муваффақ ҳисобида мешавад, ки дар атрофи он низоъҳои иҷтимоӣ дар дохили сохтори иҷтимоии ҷомеа авҷ мегиранд.

Дар илмҳои иҷтимоии нимаи асри 20, бо назардошти он ки сиёсат ба қувваи асосии пешбарандаи рушди аксари ҷомеаҳо табдил ёфта буд, олимони асосан ба хусусият ва хосиятҳои низоъ тамаркуз мекарданд. Яке аз маъруфттарин ва паҳншудатарин назарияҳо дар мақолаи С. Хантингтон

«Бархӯрди тамаддунҳо» баён шудааст. Моҳияти он дар концепсияи бӯҳрони нави наздикшавандаи тамаддун ифода ёфтааст, ки дар ояндаи наздик дар шакли низоъҳои нави сиёсии боз ҳам фоҷиабортар ба миён хоҳад омад.

Ӯ пайдоиши чунин низоъҳои сиёсиро номувофиқатии байни тамаддунҳои аврупоӣ-масеҳӣ ва осийӣ-мусалмонӣ медонад. Дар ин робита, С. Хантингтон менависад: «Ман пешниҳод мекунам, ки дар ҷаҳони оянда манбаи асосии низоъ дигар идеология ё иқтисод нахоҳад

буд. Хатҳои асосии ҷудокунандаи инсоният ва аксари низоъҳо аз ҷониби тамаддун муайян карда мешаванд. Миллат рамзи асосии амалкунандаи давлат дар қорҳои байналмилалӣ аст, аммо низоъҳои асосии умумичаҳонӣ байни миллатҳо ва гурӯҳҳои мутааллиқ ба тамаддунҳои гуногун ба амал меоянд. Бархӯрди тамаддунҳо ба омилҳои асосии сиёсати ҷаҳонӣ табдил меёбад. Хатти ҷудокунандаи тамаддунҳо ба хатти низоъҳои оянда табдил хоҳад ёфт»[77, с. 33-49].

Агар мо ба рӯйхати "нуқтаҳои даргир" нигарем, ба осонӣ дидан мумкин аст, ки унсурҳои фарҳангӣ ва тамаддунӣ дар ин низоъҳо нақши муҳим доранд. Низоъи сиёсӣ, ки дар Югославия ба миён омада буд, метавон бархӯрди байни намояндагони православии Ғарбӣ ва тамаддуни мусалмонӣ арзёбӣ намуд. Барои дастгирии назарияи худ, Хантингтон низоъ байни Фаластин ва Исроилро ҳамчун мисол меорад ва аз ин нуқтаи назар, он аз зиддияти байни тамаддунҳои яҳудӣ ва исломӣ ба вуҷуд омадааст. Дар айни замон, таҳлили хусусияти низоъҳои сиёсии муосир нишон медиҳад, ки сабабҳои пайдоиши онҳо хеле зиёданд.

"Нуқтаҳои даргир"-и муосир бошад, аксар вақт аз зиддиятҳои фарҳангӣ, тамаддунӣ, этникӣ ва динӣ, ки бо мубориза барои захираҳо ва таъсири геополитикӣ печидаанд, пурқувват мешаванд. Ин омил дар низоъҳои, ки Африқо, Ховари Миёна ва Осиёро фаро мегиранд, калидӣ шудааст, ки дар он ҷо тафовутҳои таърихӣ аз ҷониби омилҳои муосирӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ тақвият меёбанд ва ҷаҳонро парокандатар мегардонанд.

Унсурҳои фарҳангӣ ва тамаддунӣ дар низоъҳои муосир хурро чунин нишон медиҳанд:

Шумораи назарраси низоъҳо, махсусан дар Африқо (Сомалӣ, Судон, Конго) ва Ховари Миёна, реша дар ҷудоихоҳӣ ва тафовутҳои динӣ доранд.

Низоъҳои мавҷуда аксар вақт ҳамчун натиҷаи бархӯрдҳо ё ихтилофҳо байни ҷаҳони гуногуни фарҳангӣ, ки дар давраҳои бӯҳрони ҷаҳонӣ шиддат мегиранд, баррасӣ мешаванд.

Гарчанде ки манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ аксар вақт дар асоси низоъҳо қарор доранд, истифодаи ҳувиятҳои фарҳангӣ ва динӣ ба сафарбар кардани иштирокчиёни низоъҳо мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, ҷанбаи фарҳангӣ ва тамаддунӣ ҳамчун омили пуриқтидори шиддатёбӣ амал мекунад ва баҳсҳои маҳаллиро ба муқовиматҳои ғулони мусаллаҳона табдил медиҳад.

Нуқтаи назари дуум, ки васеътар аст, вазъиятҳои низоиеро, ки дар солҳои охир ба миён омадаанд, аз умумӣ кардани назариявӣ дур мекунад. Он бо пайдоиши ғояҳои нав барои тағйир додани шаклҳои мутақобилаи муносибатҳои байнидавлатӣ, ки барои ёфтани роҳҳои бартараф кардани онҳо тавассути маҳдуд кардани ҷанбаҳои муҳими раванди бунёди миллат-давлат нигаронида шудаанд, тавсиф мешавад. Азбаски "қоидаҳои бозӣ"-и эҷодшуда ва ангезанда бар асоси абстраксияи мушаххаси "манфиатҳои миллӣ" асос ёфтаанд, дар аксари мавридҳо онҳо барои маҳдуд кардани ниёз ба муҳити муқаррарӣ барои мавҷудияти онҳо равона карда шудаанд.

Агар мо иқтидори низоъро дар ҳаёти иҷтимоӣ сиёсии кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, арзёбӣ намоем, муайян кардани таъсири омилҳои сершумор ба пайдоиши воқеии вазъиятҳои низоъ душвор нест. Дар кӯшиши мо барои нишон додани контурҳои эҳтимолии иқтидори низоъ дар кишварҳои минтақа, мо меварзем, ки ин омилҳои ангезандаи низоъро бар асоси омилҳои дар боло зикршуда асоснок намоем. Дар ҳоле ки масалан, дар Ўзбекистон ва Қирғизистон, низоъҳои шадиди байни ҳукумат ва мухолифин метавонанд таъсири назаррас расонанд, дар Тоҷикистон бошад, ба шарофати ба даст овардани сулҳ ва

қонунигардонии ҳизбҳои сиёсӣ рақобат ба ҳадди ақалл коҳиш ёфтааст ва ҳоло мавҷуд нест.

Гуфтаҳои боло маъноӣ онро надоранд, ки дар Тоҷикистон, ба шарофати ба даст овардани сулҳ ва густариши дини ислом дар саросари ҷаҳон, тавассути ҷиҳод иқтисодӣ иҷтимоӣ низоъ аз байн рафтааст. Баръакс, он танҳо ҳосиятҳои низоми худро бо параметрҳои мусбат ва сохторӣ иваз кардааст, ки барои рушди онҳо истифодаи захираҳои муайянро талаб мекунанд. Агар тартиби сиёсӣ низоъҳо бо ҳадафмандии худ тағйироти хос дар низоми иҷтимоӣ мавҷуда бошад, ин хусусияти воқеӣ ҷомеа нест, балки як падидаи маъмулист, ки ҳангоми ҳалли онҳо дар доираи қонун ба рушди низоми иҷтимоӣ мусоидат мекунанд.

Одатан, кишварҳои ҳамсоя барои ноил шудан ба манфиатҳои миллӣ ва геополитикӣ худ ё барои таъмини нуфуз дар кишвари дигар, афродеро, ки дар он кишвар таваллуд шудаанд ва авлоди онҳоро, ки берун аз ватани таърихӣ худ зиндагӣ мекунанд, аммо бо он наздикии равонӣ эҳсос мекунанд, ҳамчун амалкунандагон (намоёндагонӣ худ) истифода мекунанд. Тоҷикистон бо ин масъала дар аввали ҷанги шаҳрвандӣ рӯбарӯ шуд, гарчанде ки густариши миллатгароӣ мардумӣ нисбат ба ғайримусулмонон, чунон ки дар баъзе ҷумҳуриҳои ҳамсоя рух дода буд, нописанд буд. Аммо, бо вуҷуди ин, таҳлилгарони муносибатҳои миллӣ дар Тоҷикистон вобастагии ташкили ҳолатҳои ҷангиро аз таркиби якхелаи этникӣ аҳоли таъкид накардаанд.

Аз ҷумлаи танишҳои қаблӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ, муҳолифатҳои қаблӣ муайяне байни мардуми тоҷик, ўзбек ва қирғиз низоъҳо дар бораи об ва замин дар марзҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистонро дар бар мегирифт. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки суботи давлатҳо дар минтақа асосан аз хусусияти муносибатҳои мутақобилаи онҳо вобаста дорад. Танишҳо дар муносибатҳои дохилии давлатҳо метавонанд аз сабаби муайян кардани худсаронаи марзҳо ба

муносибатҳои байни миллатҳо дар Осиёи Марказӣ таъсири мувофиқ расонад.

Омилҳои сиёсати хориҷӣ ва масъалаи афзалият додан ба робитаҳо бо абарқудратҳои алоҳида ба низоъҳои сиёсии дохилӣ дар кишварҳои минтақа, бахусус кишварҳои тозаистқилол таъсири калон мерасонанд. Ин ба низоъҳои маҳаллӣ таъсири назаррас мерасонад ва дар кишварҳои тозаистқилол афзалияти робитаҳо бо кишварҳои алоҳида бартарӣ дорад. Аз ин рӯ, иштироки Тоҷикистон дар раванди кунунии сиёсии байналмилалӣ як ҷанбаи дигар аст, ки майдони низоъро дар фазои сиёсӣ эҷод мекунад.

Дар самти ҳаёти сиёсии кишвар, аксар вақт андешаҳои муҳаққиқон ва коршиносон дар масъалаи афзалияти муносибатҳо бо кишварҳои абарқудрат ихтилофдоранд. Баъзеҳо ҷонибдори нигоҳ доштан ва беҳтар кардани равобит бо Россия ҳастанд, дар ҳоле ки дигарон тарафдори муносибатҳо бо Ғарб мебошанд. Гарчанде ки баъзе пешвоёни сиёсӣ тарафдори наздикшавӣ бо Ғарб, бахусус бо СААШ (НАТО) ҳастанд, иддао намудан ғайриимкон аст, ки ин дар асл чунин аст, яъне онҳо воқеан ба мақсаднокии амалии татбиқи чунин сиёсат бовардоранд. Зеро, вобаста ба вазъият, онҳо маҷбур шудан бисанҷанд, ки ҳузури Россия дар минтақа ҳоло зарур аст ва он набояд аз рӯйдодҳои кунунӣ бетаъсир монад. Дар айни замон, муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки ҳузури сиёсӣ танҳо дар сурате самаранок аст, ки он бо ҳузури устувори иқтисодӣ ҳамроҳ бошад.

Бо идомаи таҳлили худ, қайд менамоем, ки низои сиёсӣ муборизаи мақсаднок байни субъектҳои иҷтимоӣ бо манфиатҳо, арзишҳо ва ҳадафҳои гуногуни онҳо дар дохили системаи муносибатҳои қудрат, ҳукмронӣ ва роҳбарии сиёсӣ мебошад. Мафҳуми "низои сиёсӣ", ба маънои мувофиқтар, муборизаи як қувваи иҷтимоиро бар зидди қувваи дигар, барои қудрат дар ниҳодҳои давлатӣ, барои дастрасӣ ба равандҳои

қабули қарорҳо, ки барои иштирок дар тақсимои захираҳо аҳамияти умумӣ доранд ва ғайра, ифода мекунад.

Низои сиёсӣ, хоҳ ошкоро ва хоҳ пинҳонӣ, сабабҳои идеологӣ доранд. Гарчанде ки омили идеологӣ дар муқовимати сиёсӣ нақши асосиро бозӣ намекунад, он бо вучуди ин вазифаи муҳими ташкилӣ ва сафарбаркунандаро иҷро мекунад.

Низои сарҳадӣ низ қисми доираи низоҳои сиёсӣ мебошанд. Масалан, низоъҳои, ки бахшҳои сарҳадии байни Қирғизистон ва Тоҷикистонро дар бар мегирифт, яке аз масъалаҳои мубрами Осиёи Марказӣ ба ҳисоб мерафт, ки боиси пушаймонӣ дар кишварҳои ҳамсоя буд. Кӯшишҳо барои тасарруфи қисме аз заминҳои марзии ноҳияи Исфараи Тоҷикистон яке аз масъалаҳои пинҳонӣ ба ҳисоб мерафт, ки аз ҷониби кишвари маврид назар тавассути ин амали ғайриқонунӣ дар он инчунин меҳост ба ҳадафҳои дигар ноил гардад.

Барои амалӣ кардани идеяҳои худ, кишвари мавриди назар меҳост зиддиятҳои дохилӣ ва камбудии давлатиро аз мардуми худ пинҳон намояд. Ва дар ин замина, бунёди ҳувияти худ ё ваҳдати миллии худро барои дарк ва ҳолатҳои фавқулодаи он ё ваҳдати миллии хешро дар бар мегирифт. Тибқи мушоҳидаҳои илмӣ ва назариявӣ, дар ин кишвар зиддиятҳои ҳукмрон буд. Ғайр аз ин, барои пешгирӣ аз эътирозҳо алайҳи ҳукумат, истифодаи ин усули низоъ дар марз низ як дорухати ҳукумати қаблии ин кишвар буд. Аз замони фурупошии Иттифоқи советӣ, кишвари мазкур бо низоъҳои сершумори дохилӣ - байни шимол ва ҷануб, ҷангҳои дохилӣ ва қавмӣ ва дигар ҳолатҳои камбизоатӣ - рӯбарӯ шуда буд, ки ҳамаи ин ба вазъи сиёсӣ ва иқтисодии кишвар таъсири назаррас расонида буд.

Масъалаи дигари баҳсбарангез дар ин кишвар муносибатҳои қабилавӣ аст, ки аз насл ба насл интиқол меёбанд; онҳо аз эътирофи ягон ҷомеаи дигар ба ҷуз қавм ва қабилаи худ худдорӣ мекунанд. Ба ибораи

дигар, муносибатҳои дохилии кӯҳнашудаи этникии асрҳои гузашта дар ин маврид то ҳол ҳукмронӣ мекунанд. Ҳар як қавм ё қабила аъзои худро аз дигарон ва вафодорӣ ё ҳувияти оилавии худро аз арзишҳои миллии болотар мегузорад.

Дар айни замон, сатҳи тафаккури ҳешутаборӣ хеле маъмул аст ва он монеаи ягонагии миллии дар байни қирғизҳо мегардад. Тибқи маълумот, дар ин кишвар 22 қабила вуҷуд дорад, ки 170 қавмро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, пурқудраттарин ниҳод дар Қирғизистон ҳешутаборӣ ва муносибатҳои қабилавӣ мебошад, ки қирғизҳо бояд дар асоси он ягонагии миллии худро бунёд кунанд. Аммо, ҳарду сабри қабули назарҳои якдигарро надоранд. «Тибқи иттилои Вазорати корҳои дохилӣ, дар соли 2015 дар ҷумҳурӣ 434 гирдиҳамоӣ ва дар соли 2016 596 гирдиҳамоӣ ба қайд гирифта шудааст ва дар камтар аз се моҳи соли ҷорӣ 88 гирдиҳамоӣ баргузор шудааст» [132]. «Ё ин ки дар аввали соли 2019 дар Қирғизистон 136 эътироз баргузор шуда буд» [168]. «Дар солҳои 2021-2022 бошад, мисли 5 соли қаблӣ, гирдиҳамоиҳо баргузор шуданд» [127]. «Дар натиҷа, дар соли 2016 дар Қирғизистон 224 ҳизб, дар соли 2020 259 ҳизб ва як сол пас 290 ҳизб фаъолият мекарданд. То моҳи майи соли 2024 дар Қирғизистон 329 ҳизб фаъолият мекард» [125], ки ба гуфтаи Ғарб, нишон медиҳад, ки Қирғизистон демократитарин кишвар дар Осиёи Марказӣ аст.

Масалан, дар ИМА танҳо ду ҳизби бузург барои қудрат рақобат мекунанд. Оё амрикоиҳо нисбат ба қирғизҳо фиребхӯрдатаранд? Албатта не. Ин нишонаи ғурур ва раванди пурра ташаккулнофтаи миллати мавриди назар аст, ки қаблан роҳбарони сиёсии он аз ин вазъият ба манфиати худ истифода мебарданд.

Дар ин вазъияти номусоид, пас аз ба даст овардани истиқлоли сиёсӣ, аксари роҳбарони сиёсӣ ва роҳбарияти кишвари мавриди назар баҳсҳои сарҳадӣ ва заминро масъалаи муҳимтарин мешуморанд. Бо баҳонаи ҳифзи қаламрави кишвар, онҳо нерӯҳои амниятии худро ба

ноҳияи назди сарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристод буданд ва бо ин васила низои сиёсиро дар ин масъала суръат мебахшиданд.

Шояд элитаҳои давлатии Қирғизистон бар он ақида буданд, ки бо роҳи зӯран забт кардани минтақаҳои марзии Тоҷикистон ё Узбекистон, онҳо метавонанд раванди муттаҳидшавӣ ва сатҳи ҳувияти ҷомеаи қирғизро баланд бардоранд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар вазъияти сатҳи пасти зиндагӣ ва эҷоди душмани хаёлии беруна ба даст овардани ягонагӣ ё муттаҳидшавӣ байни ҷавму қабилаҳои гуногун ғайриимкон аст. Ба андешаи мо, ин равиш худи мардуми он кишварро метавонист ба ҷанги шаҳрвандӣ кашад, низои сиёсиро ба сатҳи хатарноктаре, ки барои кишвар оқибатҳои ҷиддӣ дошт, афзоиш медиҳад.

Маълум буд, ки амалҳои ғайриқонунии марзбонони қирғиз, ки беш аз сӣ сол боз идома дошт, аз меъёрҳои байналмилалӣ берун буд. Аз ин рӯ, то он даме, ки элитаҳои сиёсии кишвар дуруст идораи давлатро барқарор накарданд, чунин норозигии дохилӣ идома ва афзоиш меёфт ва сатҳи низоъҳои байнисарҳадӣ бо кишварҳои ҳамсоя боз ҳам тулонитар мешуд.

Бояд қайд кард, ки ҳама низоъҳои сиёсӣ, новобаста аз сатҳашон, ҷанбаҳои мусбат ва инчунин ҷанбаҳои манфӣ доранд. Аз ин рӯ, барои баргараф кардан ё назорат кардани низоъҳои сиёсӣ, яке аз масъалаҳои муҳимтарин омӯختан ва устувор намудани мавқеъҳо ҳангоми музокироти байнидавлатӣ мебошад. Аз ҷумла, ҳалли масъалаҳои фаромарзӣ ва минтақаҳои баҳсбарангез, аз замони "табар тақсим" мураккаб ва ҳалношуда боқӣ монда буд.

Ё масъалаи оғози музокироти байнидавлатӣ оид ба аломатгузори марзҳои байнисарҳадӣ ба таъхир афтода буд. Аммо, низои марзӣ дар 11 январи соли 2015 байни Ҳоҷаи Аъло дар ноҳияи Исфараи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Оксой дар минтақаи Боткенти Қирғизистон боис гардида буд, ки ҷонибҳои даргир сари мизи музокирот нишинанд.

«Дар тули таърихи инсоният, шаклҳои гуногуни музокирот пеш бурда мешуд, аммо аксари онҳо се роҳи асосиро пайгирӣ кардаанд: аввал, дипломатӣ; дуюм, тиҷорат; ва сеюм, ҳалли баҳсҳо. Музокирот инчунин метавонад ба созиши дуҷониба оварда расонад, ки дар он манфиатҳо созгор нестанд ё ин ки ақидаҳо ва нуқтаи назарҳои гуногун мавҷуданд» [16, с. 535].

Мутаассифона, бисёре аз кишварҳои ҷаҳон ё кӯшиш мекунанд, ки ба ҷонибҳои даргир фишор оваранд ё аз даҳлат намудан худдорӣ менамоянд. Ин шиддати низоъро суръат мебахшад ва ҳама гуна имкониятҳои пешгирии онро аз байн мебарад.

Аммо, дар бисёр ҳолатҳо, ҷустуҷӯи роҳи баромадан аз ин вазъият барои гурӯҳҳо, ки низоъро дар заминаи этникӣ оғоз мебахшанд, боиси афзоиши таъсири бартарии онҳо дар ҷомеа мегардад. Дар натиҷа, метавон гуфт, ки манбаи низои сиёсии фаромарзӣ, ки аз ҷониби Қирғизистон ба вуҷуд омада буд, реша дар худи сохтори давлатии он дошт. Баъзан, вақте ки идеологияи қабилавӣ ва аҷдодӣ аз ҷониби роҳбарият дастгирӣ мегирад ва баҳси доимӣ ба хусусиятҳои миллии дигар халқҳои ҳамсоя равона карда мешавад, ин ҳамеша боиси пайдоиши вазъияти низоъ мегардад.

Аммо, унсурҳои комилан этникӣ ва миллий қодиранд, ки танҳо бо арзишҳои ба монанди қудрат, сарват, шаъну шараф ҳамкорӣ кунанд, ки метавонанд ба амалҳои афроди алоҳида дар заминаи низоъи сиёсӣ дар ҳар як давлати мушаххас моҳият бахшанд. Ҳамин тариқ, новобаста аз далелҳои дар боло зикршуда, параметрҳои миллии мо барои ба назар гирифтани хусусияти беназири низоъи байнисарҳадӣ бо қирғизҳо комилан мувофиқ буд. Дар натиҷа, бастании роҳҳои байналмилалӣ, қатъ кардани муносибатҳои иқтисодӣ ва роҳҳои муошират ва кӯшиши бор кардани гуноҳ ба кишварҳои ҳамсоя тавассути ВАО - ба назари мо, ин

омилҳои корбурдии кишвари маври назар буд, ки низоии сиёсиро ба вучуд оварда буданд.

Агар ҳар нафаре ба таври муайян иқтисодии низоиро дар ҳаёти иҷтимоӣ сиёсии кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, арзёбӣ кунад, дидани таъсири омилҳои нимформалӣ ба амалҳои ҷонибҳои даргир душвор нест. Дар ҳоле ки, масалан, «дар Ёзбекистон ва Қирғизистон, шиддати вазъияти низоӣ ба муносибатҳои ноором байни мақомот ва мухолифин таъсири назаррас мерасонид, дар Тоҷикистон, асосан ба шарофати ба даст овардани сулҳ ва қонунигардонии ҳизбҳои сиёсӣ, муқовимат то андозае ба ҳадди ақал расонида шуда буд» [50, с. 5].

Аммо, ҳамаи гуфтаҳои боло маъноӣ онро надорад, ки иқтисодии низоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шарофати ба даст овардани сулҳ худ аз худ аз байн нарафтааст; балки он танҳо хосиятҳои тартибии худро бо параметрҳои мавқеӣ ва сохторӣ иваз кардааст. Сарфи назар аз омилҳои, ки низоӣҳо ба вучуд меоранд, ҳалли онҳо ҷалби захираҳои муайяни давлатиро тақозо менамояд.

Ғайр аз ин, иқтисодии низоӣ дар ҷомеа дар Тоҷикистон, ки аз ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ вобаста аст, ях бастааст; ба таъхир андохтани ҳалли онҳо метавонад дар ҳар лаҳза субот ва сулҳро дар ҷумҳурӣ ҳалалдор намояд. Бояд қайд кард, ки ҷанги шаҳрвандӣ, ки дар Тоҷикистон беш аз панҷ сол давом кард, илова бар талафоти ҷонӣ ва харобиҳо, ба муттаҳидшавии мардуми тоҷик низ мусоидат намуд ва арзишҳои миллиро дар шуури шаҳрвандони он боз ҳам тақвият бахшид. Омодагии ҷангии артиши Тоҷикистон аз замони ҷанги шаҳрвандӣ дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст, ки ин далел дар тамоми ҷаҳон маълум аст. Кишвар ин иқтисодӣ ва қувваро барои ҳалли низоӣҳои марзӣ метавонад истифода намояд, вале ба эҳтиёткорӣ роҳбарияти сиёсии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои ҳамсоя ҳалли онҳо бо роҳҳои комилан осоишта тақия менамоянд.

Музокироти байнидавлатӣ, чунон ки мо медонем, муҳокимаҳои муштараки тарафҳои муҳолиф оид ба масъалаҳои баҳсбарангез мебошанд, ки имконияти ҷалби миёнаравон барои танзим ва ҳалли низоъҳои сиёсиро доранд. Агар ин гуфтушунидҳо асосан ҳамчун усул ё воситаи ҳалли низоъҳои сиёсӣ фаҳмида шаванд, онҳо метавонанд шакли муҳокимаи озод ва одилона ва ҳамдигарфаҳмиро гиранд. Аксари гуфтушунидҳои сиёсӣ дар муҳити мураккаб сурат мегиранд, ки манфиатҳои тарафҳо бо ҳам мувофиқат намеkunанд, балки комилан муҳолифи якдигар мебошанд. Аз ин рӯ, мушкили тафовути манфиатҳо вобастагии мутақобиларо байни тарафҳои низоъ ба вуҷуд меорад. Ин вобастагии мутақобила байни музокиракунандагон маънои онро дорад, ки кӯшишҳои онҳо бештар ба дарёфти роҳи ҳалли муштараки масъала нигаронида шудаанд.

Вобаста ба ҳадафҳои иштирокчиёни музокироти сиёсӣ, муҳаққиқи муосири рус В.И. Курбатов вазифаҳои зерини раванди музокироти сиёсиро чунин муайян кард:

1. Ҷустуҷӯи муштараки роҳи ҳал.
2. Вазоифи иттилоотӣ.
3. Танзимкунӣ.
4. Вазоифи таблиғотӣ.
5. Вазоифи пинҳонкорӣ.

Дар айни замон, бояд қайд кард, ки «равандҳои гуногуни гуфтушунид ҳадафҳои гуногун доранд, аммо дар маҷмӯъ, онҳо метавонанд ба якчанд ҳадафҳо ноил шаванд. Новобаста аз ин, ҳадафи асосии дарёфти роҳи ҳалли мутақобила бояд аз ҳама ҳадафҳои дигар бартарӣ дошта бошад»[41].

Табиист, ки тарафҳои низоъ метавонанд дар бораи музокироти сиёсӣ назари гуногун дошта бошанд. Масалан, «новобаста аз он ки онҳо музокироти сиёсиро ҳамчун раванди идомаи мубориза бо тарзи дигар ё ҳамчун раванди танзимнамоӣ ё ҳалли низоъ бо назардошти манфиатҳои

ҳарду ҷониб мебинанд, ин ба ду стратегияи асосии музокирот тақсим мешавад. Аввалан, нигоҳ доштани баҳс; дуюм, бо назардошти рафтори муқовимат ва созанда, музокирот рафтори баробарро талаб мекунад.

Қайд кардан лозим аст, ки интихоби ин ё он стратегия бештар аз хулосаҳо, самти музокироти ҳар як тараф ё дарки онҳо аз дастовардҳои иштирокчиён вобаста аст»[37].

Аксарияти кулли сиёсатшиносон ва коршиносон бар он андешаанд, ки тағйироти мусбат дар муносибатҳо асоси пешрафт ва ҳамдигарфаҳмии байни Қирғизистон ва Тоҷикистон гардид. Аз ин рӯ, имрӯз, бо устувор шудани вазъи сиёсӣ, татбиқи масъалаҳои демилитаризатсия ва демаркатсия яке аз мушкилотҳо буд, ки танҳо тавассути музокироти ҷонибҳо ҳал карда шуд. Муҳим аст, ки дар рафти музокироти сиёсӣ масъалаи вайрон кардани сарҳади давлатӣ расман аз ҷониби Қирғизистон эътироф карда шуд. Ҳалли ин мушкилот осонтар ва барои ҳарду ҷониб судманд гардид.

Ин як далели бебаҳс аст, ки масъалаҳои амнияти сарҳадӣ дар низоми амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми хоса доранд. Қисми назарраси таҳдидҳо ва ҷолишҳои амниятӣ барои кишвар ва шаҳрвандони он маҳз дар минтақаҳои наздисарҳадии давлатҳои ҳамсоя ба миён меоянд. Амният ва ҳифзи боэътимоди марзҳо барои таъмини соҳибхитиёрӣ, якпорчагии қаламравӣ, амнияти иқтисодӣ, энергетикӣ ва озуқаворӣ ҳар як давлат муҳим аст. Масъалаҳои амнияти сарҳадӣ барои Тоҷикистон хеле муҳим боқӣ мемонанд ва ҳалли онҳо, айни замон, ба равишҳои нави ниёз дорад, ки ба талабот, ҷолишҳо ва таҳдидҳои муосир ҷавобгӯ бошанд.

Дар солҳои пеш низоми амният ва идоракунии марзии Тоҷикистон ба стандартҳои муосир, пеш аз ҳама, аз ҷиҳати шаффофият, фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти тиҷоратӣ ва иқтисодӣ, иқтисодии нуқтаҳои гузаргоҳи марзӣ ва инфрасохтори марзӣ, ҷавобгӯ

набуд. Вале солҳои охир ба назар чунин мерасад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт корҳои зиёдеро ба анҷом расонид.

Ба андешаи бисёре аз муҳаққиқон, омилҳои зерин ба сатҳи амният ва идоракунии марзҳо дар Тоҷикистон таъсири ҳалкунанда мерасонанд:

- ноустувории доимии вазъи сиёсии дохилӣ дар Афғонистон, ки бо фаъолияти доимии созмонҳои террористии байналмилалӣ ва экстремистии динӣ, афзоиши қочоқи маводи муҳаддир ва силоҳ ва муҳочирати ғайриқонунӣ алоқаманд аст;

- афзоиши афзояндаи қочоқи маводи муҳаддир аз Афғонистон, ки дар якҷоягӣ бо кӯшишҳои убури ғайриқонунии марзи давлатӣ ва дар натиҷа муқовимати мусаллаҳона ва задухӯрдҳои низомӣ дар тӯли марз ба амал меояд.” Самтҳои афзалиятноки ҳалли ин масъалаҳо дар Стратегияи миллии идоракунии марзҳо ва Нақшаи татбиқи он инъикос ёфтаанд, ки соли 2010 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шуда буд” [3].

Ин стратегия дар он марҳила ҳуҷҷати муҳими сиёсӣ барои тақвияти марзи давлатии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Он нақшаи амали ҳамаҷониба ва дарозмуддати (2010-2025) Ҳукумати Ҷумҳуриро барои ислоҳоти низоми мавҷудаи амнияти сарҳадӣ, аз ҷумла самтҳои мушаххаси кори вазорату идораҳои, ки ба масъалаҳои марзӣ машғуланд, ифода менамуд. Ҳадафи стратегия эҷоди низоми ҳамаҷонибаи чораҳои идоракунии сарҳадӣ дар асоси ҳамкории зич байни мақомоти дахлдори давлатӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо мебошад. Он бо кумаки САҲА таҳия шудааст ва татбиқи он аз ҳисоби грантҳои созмонҳои байналмилалӣ ва дар доираи бучаи давлатӣ, ки барои нигоҳдории нерӯҳои сарҳадии кишвар ҷудо карда шуда буд, маблағгузорӣ мешуд.

Маълум аст, ки сиёсати давлатии сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби амалҳои ҳамоҳангшудаи ҳамаи унсурҳои низоми амнияти сарҳад

тавассути татбиқи маҷмӯи ҳамаҷонибаи чораҳои ташкилӣ, танзимкунанда ва иттилоотӣ дастгирӣ карда мешавад. Дар баробари шохаҳои қонунгузорӣ ва судӣ, ҳокимияти иҷроия дар татбиқи сиёсати сарҳади давлатӣ нақши калидӣ мебозад. Мақомоти асосии масъули таҳия ва татбиқи сиёсати сарҳадӣ Сарраёсати Қўшунҳои сарҳадӣ мебошад, ки қисми Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳеҷ як комиссияи алоҳидаи ҳукумати ё дигар мақомоти ҳамоҳангсози болоӣ вучуд надорад, ки ҳама ҷанбаҳои сарҳади давлатиро назорат кунад. Вале дар раванди ҳалли масъалаи сарҳадӣ бо кишварҳои ҳамсоя Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон комиссияи махсуси ҳукуматиро ташкил намуда буд.

Бояд қайд кард, ки ҳифз ва рушди сарҳади давлатӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон" ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Қўшунҳои сарҳади Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон" танзим карда мешавад. Вазифаи мазкур инчунин тавассути дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки барои татбиқ қабул шудаанд — фармонҳо ва амрҳои Президент, қарорҳо ва амрҳои Ҳукумат, фармонҳо ва амрҳои Раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии ва Фармондеҳи Қўшунҳои сарҳадӣ - муовини аввали раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳал карда мешуд.

Бо мақсади таъмини татбиқи Стратегияи миллии идоракунии сарҳад ва Нақшаи татбиқи он, бо Қарори №371-и Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2011 Гурӯҳи миллии ҳамоҳангсозии байниидоравӣ оид ба татбиқи Стратегияи миллии идоракунии сарҳад таъсис дода шуда буд. Ҳадафи асосии Гурӯҳи ҳамоҳангсозӣ таъмини татбиқи ҳамоҳангшудаи Стратегия аз ҷониби вазорату идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Дар он вақт Гурӯҳи ҳамоҳангсозиро муовини аввали раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон

роҳбарӣ менамуд ва аъзои он муовинони роҳбарони вазорату идораҳои дахлдорро дар бар мегиранд.

Барои иҷрои вазифаҳои ба зиммааш гузошташуда, Гурӯҳи Ҷамоҳангсозӣ вазифаҳои зеринро ба ӯҳда дорад:

- ташкили ҳамкорӣ ва ҷамоҳангсозии фаъолияти вазорату идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳияи пешниҳодҳо оид ба татбиқи Стратегия;

- банақшагири ва афзалият додани татбиқи Стратегия;

- назорати иҷрои нақшаи татбиқи Стратегия ва қарорҳои қабулкардаи Гурӯҳи Ҷамоҳангсозӣ аз ҷониби вазорату идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- нигоҳ доштани робита бо ташкилотҳои байналмилалӣ манфиатдор ва кишварҳои донор, ки дар татбиқи Стратегия иштирок мекунанд ва онҳоро аз пешрафти он огоҳ созанд;

- манзур намудани пешниҳодҳо ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи Стратегия ва огоҳ кардани Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз раванди татбиқи Стратегия.

Мутаассифона, ин гурӯҳ дар тӯли солҳо чандон самаранок набуд ва бо як қатор мушкилоти техникӣ ва бюрократӣ рӯ ба рӯ шуд. «Тақвияти фаъолияти гурӯҳ дар сурати истифода аз имкониятҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар таҳкими амнияти марзӣ ба натиҷаҳои назаррас дар татбиқи муқаррароти Стратегия мусоидат мекард. Самараҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин самт аллакай намоёнанд, аммо бояд корҳои зиёде анҷом дода шаванд, то самаранокии он амнияти Тоҷикистон ва тамоми минтақаро самаранок таъмин менамуд. То чанд соли охир, кишварҳои зиёди хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ омодагии худро барои дастгирии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт изҳор кардаанд» [180].

«Ниҳоди намояндагони сарҳадӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати кишвар соли 2001 таъсис ёфтааст, дар ҳалли масъалаҳои марбут ба иҷрои уҳдадорихои аз шартномаҳо, созишномаҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ

оид ба масъалаҳои марбут ба низоми сарҳади давлатии Тоҷикистон бароянда ва нигоҳдории он, инчунин дар ҳалли ҳодисаҳои марзӣ дар баъзе минтақаҳо нақши муҳим мебозад» [4].

Дар давраи гузашта, мақомоти марзбонии Тоҷикистон дар самти идоракунии сарҳади давлатӣ ва ҳалли баҳсҳо ва ҳодисаҳои сершумор корҳои назаррасеро анҷом доданд. Тавре ки маълум аст, делимитатсия ва демаркатсия унсурҳои калидии амнияти миллӣ мебошанд. Бе анҷом додани делимитатсия ва демаркатсияи сарҳади давлатӣ бо кишварҳои ҳамсоя, таъмини ҳифзи бозғимоди сарҳад ва умуман амнияти миллӣ ғайриимкон аст. Фаъолиятҳои марбут ба делимитатсия ва демаркатсия унсурҳои муҳими сиёсати давлатии Тоҷикистон дар соҳаи идоракунии сарҳад мебошанд ва айни замон онҳо масъалаи муҳим барои кишвар мебошанд.

Пас аз ғурупошии Иттифоқи Советӣ ва таъсиси давлатҳои соҳибхитӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ 9 сентябри соли 1991 Эълонияи Истиқлолияти Давлатиро қабул кард. Албатта, «хусусиятҳои асосии истиқлолияти давлатӣ пайдо шуданд, ки яке аз онҳо мавҷудияти марз аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо чор кишвари хориҷӣ ҳамсарҳад аст: Афғонистон (1344 км), Ҷумҳурии Ўзбекистон (1332 км), Ҷумҳурии Қирғизистон (1006,84 км) ва Ҷумҳурии Мардумии Чин (514 км). Дарозии умумии марзҳои Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамсоя 4196,84 км аст. Яке аз аввалин вазифаҳои давлати ҷавони тоҷик ғуфтушунид бо кишварҳои ҳамсоя барои муайян кардани хатти марз - делимитатсия ва демаркатсия буд. Аввалин шуда, вобаста ба ҳалли масъалаи Ҷумҳурии Мардумии Чин мууроҷиат кард, ки соли 1992 зарурати имзои шартномаи нави марзӣ ва таҷдиди назар кардани баъзе хатҳои демаркатсияро эълон кард. Соли 1999 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин қарорро дар бораи таъсиси комиссияи ҳукуматӣ оид ба ҳалли масъалаҳои ҳудудӣ ва марзӣ

таҳти роҳбарии Котиби Шӯрои Амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул кард»[5].

Комиссия вазифадор буд, ки «масъалаҳои сарҳадӣ, мутобиқ кардани сарҳад бо қонунҳои байналмилалӣ ва пеш аз ҳама, аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба расмият даровардани сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳал кунад. Барои ин мақсад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор «дар бораи таъсиси Комиссияи ҳукуматӣ оид ба ҳалли масъалаҳои ҳудудӣ ва марзӣ»-ро таҳти №157 аз 13 апрели соли 1999 қабул кард» [6]. То марзҳои давлатиро бо Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон муайян кунад. Аммо, бо ин қарор низомномаи комиссия, ки мебоист вазифаҳо ва функсияҳои он, инчунин ваколатҳои онро дар ин самти муҳими сиёсати давлатӣ муфассал муайян мекард, тасдиқ накард. Хулоса, вазифаҳои комиссия бо вазифаҳои, ки дар муқаддимаи қарори ҳукумат муайян шудаанд (ҳалли масъалаҳои марзӣ ва мутобиқ кардани сарҳад бо қонунҳои байналмилалӣ ва пеш аз ҳама, аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба расмият даровардани сарҳади давлатӣ) маҳдуд буданд. Барои таъмини фаъолияти Комиссия, «дар сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Котиботи Комиссия оид ба ҳалли масъалаҳои ҳудудӣ ва марзӣ таъсис дода шуд» [7].

Котиботи Комиссия дар ҳалли масъалаҳои ҳудудӣ ва саҳадӣ дар кишвар нақши пешбарро бозид. Дар доираи ин комиссия корҳои васеъ барои муайян кардани марзи байни Тоҷикистон ва Чин анҷом дода шуданд. Барои анҷом додани ин кор ва муайян кардани хатти дақиқи марз ба комиссияҳои муштарак беш аз нӯҳ сол лозим шуд ва 20 сентябри соли 2008 барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин як рӯйдоди муҳим ба амал омад. Дар гузаргоҳи марзии Кулма-Қарасу маросиме ба муносибати анҷоми корҳои муайянкунии саҳроӣ дар марзи Тоҷикистон ва Чин, ки беш аз 500 километр тул мекашад, баргузор шуд. Дар шароити саҳти иқлимӣ ва табиӣ, марзбонони тоҷик якҷоя бо

ҳамтоёни чинии худ чор солро барои муайян кардан ва насб кардани аломатҳои марзӣ сарф карданд. Баландии ин минтақа 4365 метр аз сатҳи баҳр аст.

Дар маҷмӯъ, дар тури 4 сол Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 июли соли 1999 «Дар бораи таъсиси Котиботи Комиссияи ҳукумати оид ба ҳалли масъалаҳои ҳудудӣ ва марзӣ» содир шуд ва 12 январи соли 2011 парламони кишвар бо аксарияти овозҳо протоколи байни ҳукумати Тоҷикистон ва Чин оид ба масъалаи демаркатсия ва делимитатсияи сарҳади давлатиро тасдиқ кард.

Баъдан, дар Тоҷикистон ду комиссия оид ба ҳалли масъалаҳои ҳудудӣ ва марзӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон ба кор оғоз намуданд. «Ҳарду комиссия асосан ба масъалаҳои делимитатсия ва демаркатсия тамаркуз мекарданд. Дар соли 2000 як комиссияи алоҳидаи ҳукумати оид ба ҳалли масъалаҳои ҳудудӣ ва марзӣ бо Ҷумҳурии Ўзбекистон» [8], таъсис дода шуд ва фаъолиятро то солҳои охир идома медод. «Баъдан, ҳайати комиссия мувофиқан тағйир ва илова карда шуд. Яке аз тағйиру иловаҳо соли 2012 ворид карда шуд». [9].

Аз ин рӯ, дар раванди делимитатсия ва демаркатсия, комиссияҳо дар мувофиқа бо рафти марзҳо дар муайян кардани асоси ҳуқуқи қори худ бо мушкилоти назаррас рӯ ба рӯ мешуданд. Дар замони Советӣ бисёр санадҳо бидуни бақайдгирии дурусти ҳуқуқи тағйирот дар воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ анҷом дода мешуданд. Ин чораҳои нимтайёр ҳангоми музокирот байни комиссияҳои тарафҳо барои муайян кардани хатҳои марзӣ ба монанди ҷиддӣ табдил ёфта буданд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки баъзан, аз сабаби ихтилоф дар масъалаҳои мушаххас, қори комиссияҳо барои муддати тулонӣ боздошта мешавад. Дар ҳар як масъалаи баҳсбарангез, ҳайат бояд мавқеи худро бо ҳукумат ҳамроҳ созад, то салоҳияти мувофиқро барои ҳалли масъалаҳо таъмин кунад. Таъхир дар ҳамроҳангсозии масъалаҳои марзӣ аз ҷониби

ин комиссияҳо метавонад боиси низоъҳои марзӣ гардад. Аз ин рӯ, низоъҳои марзӣ борҳо байни марзбонони тоҷик ва қирғиз рух додаанд, ки баъзеи онҳо ҳатто ба задухӯрдҳои мусаллаҳона оварда расонидаанд. Ин низоъҳо, ки ба задухӯрдҳои мусаллаҳона табдил ёфта буданд, ҳарду ҷониб дар бораи талафот (ҳам кушта ва ҳам захмӣ) дар байни марзбонон ва сокинони маҳаллӣ гузориш дода медоданд.

Даргириҳои шадид дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон ва сипас задухӯрдҳои мусаллаҳона давоми солҳои 2019 - 2022 дар қалби бисёре аз шаҳрвандони Тоҷикистон ва Қирғизистон, ки дар минтақаҳои наздимарзӣ иқомат мекунанд, ҳисси тарсу ҳарос ва ноумедӣ эҷод карда буд..

Мувофиқи маълумоти манбаъҳои мухталиф, ки дар расонаҳои Қирғизистон нашр шуда буд, тайи 10 соли охир дар минтақаи водии Фарғонаи сарҳади байни Тоҷикистону Қирғизистон 144 низоъҳои гуногун рух дода, дар онҳо аз ҳар ду ҷониб зиёда аз 200 нафар ҳалок шуданд.

Мувофиқи маълумоти ВКХ Тоҷикистон, тайи 12 соли ахир дар сарҳади байни Тоҷикистону Қирғизистон 230 низоъ бо истифода аз силоҳ ба вуқӯъ пайваستاаст.

«Омори талафоти ҷонӣ дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон гувоҳи он аст, ки бо ҷалби низомӣ ба муноқишаҳо теъдоди қурбонӣ рӯ ба афзоиш ниҳод. Ҳам низомӣёну ҳам шаҳрвандони қаторӣ ҳалок шуданд. Даргириҳои бештар мусибатнок дар моҳҳои апрел-майи соли 2021 ва сентябри соли 2022 рух доданд» [165].

Бояд эътироф кард, ки комиссияҳои давлатӣ дар ҳалли масъалаҳои марзӣ вазифаи хеле муҳим ва назаррасро иҷро мекунанд. Хушбахтона, онҳо одатан дар ҳалли ин масъалаҳо бо роҳи мутавозин, бар асоси ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтиром, риояи принципҳои ҳамсоғии нек ва эътимоди мутақобила муваффақ мешаванд. Бояд таъкид кард, ки кори комиссияҳои сарҳадӣ дар таҳкими сулҳ ва амният, беҳтар кардани

муносибатҳо байни давлатҳо ва ҳалли осоиштаи баҳсҳои сарҳадӣ нақши муҳим мебозад. Ҳамаи ин ба давлатҳо имкон медиҳад, ки дар фазои сулҳу дӯстӣ зиндагӣ кунанд, муносибатҳои мутамаддину осоишта ва ҳамачонибаро нигоҳ доранд. Омӯзиши таҷрибаи комиссияҳои сарҳадӣ дар кишварҳои гуногун муфид хоҳад буд, ки метавонанд барои истифода дар кори комиссияҳои шабеҳи миллӣ муфид бошанд.

Намунаи беназирии чунин комиссияҳои давлатӣ дар ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ ин миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон мебошад, ки дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ масоили сарҳадиро ҳал намуданд.

Ниҳоят 21-уми феввали соли 2025 дар шаҳри Бишкеки Қирғизистон ҳамраисони комиссияи давлатӣ Саймумин Ятимов ва Қамчибек Тошиев, созишномаи ниҳонии таъини хати марзи Тоҷикистону Қирғизистонро ба имзо расониданд.

«Сарони ду давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Садир Чапаров аз ниҳой шудани делимитатсияи сарҳади давлатӣ миёни ду кишвар изҳори қаноат намуда, ҳамзамон таъкид доштанд, ки корҳо доир ба анҷом додани демаркатсия низ бо ҳамоҳангии ҷонибҳо идома дорад» [138].

Ҳамин тариқ, бо ҷамъбасти таҳлили дар боло зикршуда, мо метавонем хулоса барорем, ки дар ҷаҳони муосир музокирот воситаи муҳими ҳалли низоъҳо мебошанд. Онҳо инчунин барои ҳалли низоъҳои маҳаллӣ, ки аксар вақт байни кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ аз рӯи даъвоҳои қаламравӣ ба миён меоянд, муҳиманд.

Музокирот дар сатҳи байнидавлатӣ имкон медиҳад, ки масъалаҳои баҳсбарангезро муштарак баррасӣ кунем ва барои ҷалби миёнаравон барои ҳалли осоиштаи низоъҳои сиёсӣ шароит фароҳам оварем. Агар ин музокирот ҳамчун усул ё воситаи ҳалли низоъҳои сиёсӣ фаҳмида шаванд, онҳо метавонанд шакли муҳокимаи озод ва одилона ва ҳамдигарфаҳмиро гиранд.

Аз ин рӯ, мо боварӣ дорем, ки нақши музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои маҳаллӣ дар Осиёи Марказӣ хеле бузург аст ва аз ин рӯ, зарур аст, ки ин мушкилотро дар чаҳорҷӯби методологии илмҳои сиёсӣ таҳлил намоем, ки онро дар баҳши ояндаи таҳқиқоти худ баррасӣ менамоем.

2.2. Нақши музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои маҳаллӣ дар Осиёи Марказӣ

Бо ин андеша розӣ нашудан ғайриимкон аст, ки «Музокирот - як воситаи қадимӣ ва умумичаҳонии муоширати инсонӣ мебошанд. Музокирот имкон медиҳанд, ки дар ҷое, ки манфиатҳо ихтилофдоранд, ақидаҳо ё назарҳо фарқ мекунанд, созиш ба даст оварда шавад. Аз нигоҳи таърихӣ, музокирот дар се самт таҳаввул ёфтааст (рушд намудааст): дипломатӣ, тиҷоратӣ ва ҳалли баҳсҳо»[16, с. 535].

Ин нишон медиҳад, ки ҷойгоҳ ва нақши музокироти сиёсӣ ҳамеша дар ҳалли низоъҳо хеле муҳим буд, бахусус барои кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки пас аз фурӯпошии Иттифоқи Советӣ ба даст овардани истиқлоли сиёсӣ, шиддат гирифтани низоъҳои дохилӣ ва хориҷӣ, сатҳи музокироти сиёсӣ ва дипломатия ба таври назаррас афзоиш ёфт. Ин раванд, бахусус байни Тоҷикистон ва Ёзбекистон, Ёзбекистон ва Қирғизистон ва Тоҷикистон ва Қирғизистон, пас аз ба даст овардани истиқлолият оғоз шуда, то солҳои наздик идома дошт.

Аммо, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ мафҳумҳои нави иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангӣ барои танзим ё ҳалли низоъҳо пайдо шудаанд. Ин мафҳумҳо дар баробари истилоҳот ба монанди "муттаҳидӣ", "ваҳдат", "сулҳ", "ҳамгирӣ", "гуфтушунид", "фарҳанги муошират", "гуфтушунидҳои сиёсӣ" ва ғайра истифода мешаванд. Дар айни замон, ин мафҳумҳо ба афкори ҷамъиятӣ таъсири мустақим мерасонанд ва истифодаи онҳо дар муошират, аз нигоҳи равонӣ, ба шахрвандони кишварҳои даргир таъсири мусбат мерасонад.

Ба андешаи мо, сӯҳбат ва муколамаи сиёсии дарозмуддат дар байни тоҷикон ба падидаи "ваҳдати миллӣ" ҳамчун як сарвати боэътимоди маънавӣ мусоидат кардааст, ки кори худро анҷом дода, ҳамчун арзиши муҳим эътироф шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳаёти сиёсии бисёр кишварҳо муқоисаи ҷанг ва сулҳ, ваҳдат ва ҳамкории тарафҳои муқобил ва эҷоди хувият бештар хоси миллатҳо ва халқҳои бумӣ мебошанд. Аз ин рӯ, таҷрибаи Тоҷикистон дар ин соҳа хеле беназир ва воқеан сазовори эҳтиром аст.

Олимон ва муҳаққиқони ватанӣ истиқрори сулҳ ва ваҳдат дар Тоҷикистонро раванди тадриҷии ташаккулёбӣ мешуморанд ва онро пайваста аз ду раванди ба ҳам алоқаманд фарқ мекунанд. Яке аз онҳо асосноккунии назариявии имконияти ҳалли осоиштаи низои сиёсии бавуқуъпайста (бамаломата) ва дигаре ҷустуҷӯи роҳҳои амалии татбиқи нақшаҳои пешниҳодшуда дар ин самт мебошад. Бо вучуди ин, аксари муҳаққиқон ҷиҳати ҳалли мушкилоти мавҷуда ба ба ҳалли осоиштаи он афзалият медиҳанд.

Бояд қайд намуд, ки нақши музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои сиёсӣ дар ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ як падидаи беназир ва қисми муҳими фарҳанг ва ҳаёти иҷтимоии мардуми ин кишварҳо ба ҳисоб меравад. Музокироти сиёсӣ, пеш аз ҳама, раванди муттаҳидӣ ва садоқат ба ташаббусҳои созанда ва эҷодӣ ҳисобида мешавад, ки фазои ҳамдигарфаҳмӣ ва таҳаммулпазириро байни кишварҳои ҳамсоя фароҳам меорад.

Қобили зикр аст, ки дар солҳои охир дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон як қатор инқилобҳои ранга ё ба истилоҳ маҳмалӣ рух доданд, ки боиси ҳалалдор шудани тартиботи ҷамъиятӣ ва субот гардиданд. Самуел Хантингтон "худи инқилобро ҳамчун тағйироти босуръат, истифодаи васеи зӯрварии давлат, арзишҳо, ниҳодҳои сиёсӣ, сохтори иҷтимоӣ,

роҳбарӣ, ҳукумат ва умуман сиёсат муайян мекунад ва менависад, ки шӯришҳо аз эътирозҳо фарқ мекунад. Ӯ инчунин сабаби инқилобҳо дар махфияти ҳамкориҳои байни ниҳодҳои сиёсӣ ва ҷомеа мебинад. Аз ин нуқтаи назар, ӯ ду сабаби инқилобро муайян мекунад: аввал, нотавонии ниҳодҳои сиёсӣ барои таъмини воситаҳои барои элитаҳои нав ва гурӯҳҳои иҷтимоии муосир барои иштирок дар раванди идоракунии ҷомеа; дуюм, хоҳиши нерӯҳои иҷтимоие, ки аз раванди идоракунӣ хориҷ карда шудаанд (бароварда шудаанд), барои иштирок дар он” [76, с. 79].

Тавсифи Хантингтон С. ба мо имкон медиҳад, ки мафҳуми "инқилоб"-ро ҳамчун як падидаи сиёсии дорои хусусияти зӯрварӣ эътироф кунем ва табдили онро шарҳ диҳем. Ин фаҳмиши мафҳумҳои "инқилобҳои ранга" ва "инқилобҳои маҳмалин" хусусияти зӯрварии онҳоро инкор мекунад. Ҳамин тариқ, масъалаи баҳси илмӣ вобаста ба моҳияти ин мафҳумҳо ба миён меояд. Аз нуқтаи назари идрок, ин ду истилоҳ фарқнопазиранд, аммо хусусияти зӯрварии онҳо, байни онҳо(байнашон) фарқият эҷод мекунад ва бинобар ҳамин ҳам масъалаи танзими низоъҳоеро, ки дар ин асос ба вуҷуд меоянд, муҳим мегардонад.

Муҳаққиқи муосири рус Н.А. Нарочнитская, бо тафсири мафҳуми "инқилобҳои ранга", онҳоро ҳамчун “эътирозҳои оммавӣ ва тағйири режими ғайризӯрварона муайян мекунад. Ба андешаи мо, рӯйдодҳоеро, ки дар солҳои 2000 дар Сербия, 2003 дар Гурҷистон, 2005, 2010 ва 2020 дар Қирғизистон, 2013-2014 дар Украина ва 2018 дар Арманистон рух додаанд, метавон ба ин категорияи падидаҳо дохил кард. Ин категория инчунин эътирозҳои иҷтимоиро дар кишварҳои пасошӯравӣ, ки боиси тағйири режим нашудаанд, ба монанди эътирозҳои Арманистон дар соли 2008 ва Беларус дар соли 2020, дар бар мегирад. Аз ин рӯ, айни замон дар ҷомеаи тадқиқотӣ дар бораи таснифи ин падида баҳсҳои зиёде вуҷуд доранд ва саволе ба миён меояд, ки оё "инқилобҳои ранга"-ро умуман метавон инқилоб номид “[57, С.89].

Албатта, инқилоб дар ҳар шакле инқилоб аст, аммо новобаста аз он ки мо онро шӯриш, ғасби қудрат, нооромии оммавӣ, ислоҳоти сунъӣ ё даҳҳо номҳои дигар меномем, инқилобгарон як ҳадафро пайгирӣ мекунанд: ғасби қудрати сиёсӣ.

Яъне, аз нигоҳи дигар, инқилобҳои ранга ҳамчун амалӣ шудани талошҳои ислоҳотгарон барои тағйир додани низоми сиёсии мавҷуда дида мешаванд ва ба таври объективӣ эътироф карда мешавад, ки он бо робитаи мутақобила, вобастагӣ ва пайвастагӣ тавсиф мешавад.

Ғайр аз ин, омили таъсири равонӣ дар ин раванд ба таври возеҳ эҳсос мешавад. Яъне, аз ҷониби як гурӯҳи манфиатдор ва мансабталошон коркарди равонии ҷомеаро анҷом медиҳанд, ки яке аз ҷузъҳои асосит инқилобҳои маҳмалӣ мебошад. Инчунин, он дар ҷомеа ҳолати норозигӣ ва эътирози равониро ба вуҷуд меорад. Аксари инқилобҳои ранга дар аввал танҳо хусусияти эътирозӣ доранд, аммо бо мурури замон, бо дастгирӣ ва кумаки раҳбарони муҳолифин, онҳо ҳам хусусияти норозигӣ ва ҳам хусусияти эътирозӣ пайдо мекунанд.

Масалан, норозигӣ ва эътирози охири, ки дар оғози соли 2026 дар Эрон дар асоси беқурбшавии пул ва бӯҳрони иқтисодӣ ба амал омад, бо даҳолати муҳолифин ва ҳатто даҳолати кишварҳои сеюм, вазъият яку якбора муташшаниҷ гардида, эътирозгарон талоши сарнагун намудани ҳокимияти сиёсии кунуни Эронро карданд ва дар ин раванд одамони зиёде ҳам талаф ёфтанд.

Дар энциклопедияи миллии сиёсӣ гуфта мешавад, ки «инқилобҳои маҳмалин инқилобҳои сунъӣ мебошанд, ки натиҷаи технологияҳои муосири сиёсӣ мебошанд ва дар кишварҳои рух медиҳанд, ки элитаҳои заиф ва анъанаҳои таърихии заифи истиқлолият доранд. Одатан, инқилобҳои ранга худро дар шакли эътирозҳои оммавӣ, ки гӯё аз сабаби вайронкунии меъёрҳои демократии мавҷуда ба вуҷуд омадаанд, зоҳир мекунанд»[117]. Дар асл, чунин инқилобҳо сунъӣ буда, ҳаёти тӯлонӣ

надоранд. Онҳо асосан тавассути технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ амалӣ карда мешаванд. Таҷрибаи кишварҳои гуногун тасдиқ мекунад, ки инқилобҳои ранга таҳмили карда мешаванд ва дар бисёр мавридҳо онҳо новобаста аз сатҳи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ё гуногунии фарҳангӣ рух медиҳанд.

Дар ин робита, ақидаи сиёсатшиноси муосири рус В. Коровин қобили тавачҷӯҳ аст, ки қайд мекунад, ки «инқилобҳои ранга як вазъияти алоҳида ва яке аз шаклҳои амалиёти шабакавӣ ҳисобида мешаванд, ки онро ба таври дигар метавон «амалиёт дар асоси натиҷа» номид» [38, С.51-52]. Дар ҳақиқат, қисми зиёди таъсир тавассути шабакаҳо амалӣ мешавад, ки аз ҷониби фаъолон ҳамчун нерӯи асосӣ дар ташаккули як навъи муайяни тафаккур дар байни қишрҳои муайяни аҳоли истифода мешаванд. Аз ҷумла, шабакаҳо ба шуури ҷавонон таъсири назаррас мерасонанд, ки бахусус тавассути онҳо раванди мағзшӯй амалӣ гардид, ба инқилобҳои гуногун ҷалб карда мешаванд.

Бешубҳа, “аксари инқилобҳои рангае, ки дар фазои пасошӯравӣ, ҷаҳони араб ва Эрон рух медиҳанд, падидаҳои мебошанд, ки аз ҷониби Иёлоти Муттаҳида ва ҳамшарикони он барои амалӣ кардани нақшаҳои геополитикии худ барои тақвияти доираи назорати худ бар давлатҳо ва қаламравҳои, ки таҳти таъсири Россия қарор доранд ё мавқеи бетарафро ишғол мекунад ё минтақаҳои, ки бо роҳҳои дигар ворид шуданашон ғайриимкон аст, ба вуҷуд оварда шудаанд”. [38, С.191].

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки муборизаи абарқудратҳои ҷаҳон барои васеъ кардани доираи нуфузи худ ва ба даст овардани манбаъҳои нави захираҳои иқтисодӣ истифодаи ҳама усулҳо ва воситаҳои асоснок мекунад. Ин далел бори дигар тасдиқ мекунад, ки талошҳо барои "рушди демократия" ва "таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд" - даъватҳои популистӣ ва фиребанда - бо технологияҳои инқилобҳои ранга мусаллаҳ шудаанд, ки барои эҷоди

низоъҳои сиёсӣ ва дигар намудҳои инқилобҳо ва эътирозҳо алайҳи давлат истифода мешаванд.

Аз ин рӯ, муқоисаи низоъҳои сиёсӣ ва инқилобҳои ранга ду масъалаест, ки бо ҳам печида ҳисобида мешаванд ва бартарии калидӣ ба танзими онҳо дода мешавад.

Дар аввали соли 1992, кишварҳои узви ИДМ, бо назардошти вазъи сиёсии Тоҷикистон ва минтақаи «Осиёи Марказӣ, як қатор созишномаҳо ва ҳуҷҷатҳои расмиро қабул карданд. Аз ҷумла Созишнома дар бораи Гурӯҳи нозирони ҳарбӣ ва Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ дар ИДМ, ки 20 март соли 1992 дар Киев қабул шудааст; Созишномаи амнияти дастаҷамъӣ, ки 15 майи соли 1992 дар Тошканд қабул шудааст; ва Созишнома оид ба нерӯҳои дастаҷамъӣ барои таъмини сулҳ, ки 24 сентябри соли 1992 қабул шудааст ва ғ.

Аммо, дастовардҳои асосии ИДМ-ро метавон дар ҷаласае, ки 24 сентябри соли 1993 дар Маскав баргузор шуд, мушоҳида кард. Дар ин ҷаласа сарони давлатҳои узви ИДМ як қатор ҳуҷҷатҳои муҳимро имзо карданд. Яке аз муҳимтарин ҳуҷҷатҳо Қарор дар бораи таъсиси Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ буд»[148], ва бар асоси ин ҳуҷҷатҳо қарор дар бораи таъсиси Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ дар Тоҷикистон қабул карда шуд [87, С.12].

Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ «бояд фаъолияти худро дар чор самти асосӣ анҷом медоданд:

а) тақвияти сулҳу субот дар Тоҷикистон ва ба эътидол овардани вазъият дар марзи байни Тоҷикистон ва Афғонистон;

б) фароҳам овардани шароите, ки имкон медиҳад, ки байни ҷонибҳои манфиатдор барои ҳалли низои сиёсии дохилӣ дар Тоҷикистон муколама анҷом дода шавад;

в) ба даст овардан, ҳифз кардан ва тақсим кардани кӯмаки башардӯстона ба аҳолии ҷумҳурӣ;

г) фароҳам овардани шароит барои бозгашти гурезагон ва ҳифзи инфрасохтори ҷомеаи тоҷик» [90, С.102].

Дар ҷаласаи 24 сентябри соли 1993 ҳуҷҷати дигаре бо номи "Созишнома дар бораи нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ ва меъёрҳои муштарақ барои ташкили таъминоти моддию техникии онҳо" қабул карда шуд. «Тибқи моддаи 1-и Созишномаи мазкур, ибори "Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ" ба нерӯҳои низомии Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва дигар кишварҳои ИДМ ишора мекард, ки таҷҳизоти низомӣ, силоҳ ва техникаи низомии онҳо барои танзими вазъият ва таъмини амният таҳти фармондеҳии ягона истифода мешуданд»[154].

Тибқи ҳуҷҷатҳои имзошуда, Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ бояд то 1 октябри соли 1993 ба муддати шаш моҳ таъсис дода мешуданд ва мӯҳлат бо дархости кишварҳои узви ИДМ тамдид мешуд. Маблағгузориҳои ин сохтори низомии сулҳҷӯ дар Замимаи 2-и ин Созишнома ҳал шудааст. Тибқи ин ҳуҷҷат, нисфи хароҷоти Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ аз ҷониби Федератсияи Россия, 15% аз ҷониби Қирғизистон, 15% аз ҷониби Қазоқистон, 10% аз ҷониби Ўзбекистон ва 10% аз ҷониби Тоҷикистон ба дӯш гирифта шуда буд.

Дар муддати кӯтоҳ парлумонҳои Ўзбекистон ва Қазоқистон бо мақсади таъмини сулҳ ва субот дар Тоҷикистон нерӯҳои сулҳҷӯи худро ба ин кишвар фиристоданд. Дивизияи 201-уми Нерӯҳои Мусаллаҳи Россия, ки дар он вақт дар Тоҷикистон аллакай ҷойгир буд, то андозае ба фаъолияти нерӯҳои сулҳҷӯ саҳм гузошт.

«Кори кишварҳои узви ИДМ, аз ҷумла Федератсияи Россия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон, дар ташкил ва гузаронидани музокирот ва раванди имзои Созишнома дар бораи барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон хеле назаррас буд» [89, С.14].

Дар ҷаласаи 24 сентябри соли 1993 якчанд ҳуҷҷатҳои расмӣ низ дар робита ба вазъи сиёсӣ ва иқтисодии Тоҷикистон қабул карда шуданд. Бо назардошти вазъи иқтисодӣ, қарор дар бораи таъсиси Фонди кӯмак ба Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Аммо, дар ин ҳуҷҷат мӯҳлати таъсиси ин Фонд муайян нашудааст. Вобаста ба вазъи сиёсӣ, ду ҳуҷҷат қабул карда шуданд: «Созишнома дар бораи кӯмак ба гурезагон ва муҳоҷирони иҷборӣ» ва «Созишнома дар бораи чораҳои аввалия оид ба ҳифзи қурбониёни задухӯрдҳои низомӣ».

Қобили зикр аст, ки бо қабули ин ҳуҷҷатҳо ҳузури Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон расмӣ шуда, аҳамияти байналмилалӣ пайдо кард.

Мувофиқи қарори дар он ҷо қабулшуда, чор давлати узви ИДМ (Қазоқистон, Қирғизистон, Россия ва Ўзбекистон) бояд 1600 нафар кормандонро ба нерӯҳои сулҳҷӯ мефиристонданд.

Ин дафъа вазифаҳои Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ чунин муайян карда шуданд:

«1. Бо мақсади таъмини вазъияти устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, устувор кардани марзи байни Тоҷикистон ва Афғонистон ва фароҳам овардани шароит барои пешбурди музокироти сиёсӣ байни тарафҳои муҳолиф, ки ҳалли низоъро тавассути роҳҳои сиёсӣ интиҳоб кардаанд;

2. Таъмини саривақтии кӯмаки башардӯстона, фароҳам овардани шароит барои бозгашти беҳатари гурезагон, таъмини амнияти онҳо дар маконҳои зисташон ва барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо, ҳифзи инфрасохтор ва иншооти муҳими кишвар»[150].

Бояд қайд кард, ки 19 январи соли 1996 дар Маскав ҷаласаи навбатии сарони давлатҳои ИДМ баргузор гардид, ки дар он Консепсияи танзим ва пешгирии низоъҳо дар дохили ИДМ қабул карда шуд. Тибқи баъзе нуктаҳои Консепсияи мазкур, барои пешгирӣ ва

танзими низоъҳо, инчунин вобаста ба миқёс ва паҳншавии онҳо, амалҳои муҳими зерин бояд амалӣ карда шаванд:

- пешгирии низоъҳо (меъёрҳои пешгирии низоъҳо);
- идоракунии низоъҳои мусаллаҳона.

Дар доираи фаъолияти самти аввал истифодаи усулҳои дипломатияи пешгирикунанда (андешидани чораҳои эҳтиётӣ) ва татбиқи онҳо дар амал аз ҷониби намояндагони махсуси ИДМ буд. «Тибқи ин концепсия, дипломатияи пешгирикунанда бояд маҷмӯи чораҳоеро дар бар мегирифт, ки барои муайян кардани сабабҳо ва пешгирии баҳсҳо байни ҷонибҳои муқобил равона карда шудаанд ва бо ин васила аз табдил ёфтани баҳсҳо ба низоъ пешгирӣ карда мешуданд. Хизматрасониҳои беғараз ва миёнаравӣ дар ташкили машваратҳо ва гуфтушунидҳо байни ҷонибҳои муқобил, инчунин чораҳои, ки дипломатияи пешгирикунанда муайян кардааст, бояд пешниҳод карда мешуданд» [11].

Самти дуюми татбиқи ин Концепсия «танзими низоъҳои мусаллаҳонаро дар шароите ба монанди маҷмӯи чораҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва низомӣ, ки барои рафъи низоъҳо, аз ҷумла низоъҳои низомӣ пешбинӣ шудаанд, дар бар мегирифт»[12]. Қабули чунин меъёрҳо пас аз имзои созишномаи оташбас ва идомаи музокирот зарур доништа шуд.

Тавре ки амалия нишон дод, нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ дар дохили Иттиҳоди давлатҳои таъсис дода мешаванд, ки барои иштирок дар амалиётҳои сулҳҷӯӣ розӣ шудаанд. «Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ бояд вазифаҳои худро дар асоси низоми ягонаи фармондеҳӣ иҷро кунанд ва пас аз анҷоми амалиётҳои сулҳҷӯӣ наметавонанд дар амалиётҳои низомӣ иштирок кунанд. Ин нерӯҳо барои таъмини шароит барои гуфтушунид ва имзои шартномаҳои сулҳ бояд роҳҳои ҳалли осоиштаи мушкилотро ҷустуҷӯ мекарданд. Онҳо аз истифодаи силоҳ худдорӣ мекарданд, ба истиснои ҳолатҳои, ки истифодаи силоҳ барои татбиқи

амалиётҳои сулҳҷӯӣ дар асоси ваколатҳои муайяншуда зарур доништа мешуд»[12].

Самти сеюми татбиқи «концепсия таъмини сулҳ дар муҳити пас аз ҷанг мебошад. Ин инчунин аз маҷмӯи чораҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ, ки пас аз ҳалли низоъҳои мусаллаҳона андешида мешаванд, иборат аст. Ин чораҳо бо мақсади фароҳам овардани фазои эътимод, таъмини муносибатҳо ва ҳамкориҳои тарафҳои низоъ ва пешгирии такрори низоъ амалӣ карда мешаванд»[147].

Меъёрҳои, ки дар ин самт қабул карда мешаванд, метавонанд ҳам хислати сиёсӣ ва ҳам башардӯстона дошта бошанд. Ин мусоидат ба барқарорсозии муассисаҳои сиёсӣ ва мақомоти давлатӣ, ташкил ва баргузориҳои интихоботи шаффоф ва ғайраро дар бар мегирад (меъёрҳои сиёсӣ); мусоидат ба бозгашти гурезагон ба ватанашон, тоза кардани минтақаҳои хатарнок аз минаҳо ва ғайра (меъёрҳои башардӯстона).

Тавре ки маълум аст, пас аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ, сиёсати дохилӣ ва хориҷии Россия бо бӯҳрони амиқи геополитикӣ рӯбарӯ шуд.

Бо вучуди ҳамаи ин, Россия ба ҳалли низоъи сиёсии Тоҷикистон тавачҷуҳи хоса зоҳир мекард ва аз ин рӯ, дар ташкил ва баргузориҳои музокироти сиёсӣ нақши хеле ғаёб дошт.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар он замон Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун воситаи ҳифзи манфиатҳои муҳими геополитикӣ ва геостратегӣ баррасӣ мешуд ва яқинд омилҳои манфиатҳои Россияро дар ҳалли низоъи сиёсии Тоҷикистон асоснок менамояд. Аввалан, Тоҷикистон бо яке аз кишварҳои ноустувор ва ҷангзадаи минтақа ҳамсарҳад аст ва ин кишвари ноустувор метавонад тавассути Тоҷикистон барои Россия мушкилоти ҷиддӣ эҷод кунад. Масалан, хариду фурӯши силоҳи ғайриқонуний, қочоқи маводи муҳаддир ва дигар ғаёбиятҳои ғайриқонунии ба инҳо монанд метавонанд ҳамчун мисолҳо бошанд.

Ба гуфтаи олими муосири рус Д. Малышева, «сарнавишти аҳолии русзабон, ки дар давраи ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон ба ҳимоя ниёз доштанд, инчунин вазъияте, ки дар натиҷаи бесарусомониҳои сиёсии баъдӣ, вақте ки мавҷи гурезаҳо метавонистанд ба Россия бирасанд, ба вучуд омад, тавачҷӯҳи Россияро ба вазъияти сиёсии Тоҷикистон ҷалб кард»[102, с.75].

Қобили зикр аст, ки Россия аз рӯзҳои аввали ҷанги шаҳрвандӣ «ба вазъи сиёсии Тоҷикистон тавачҷӯҳ зоҳир кард ва тавассути ҳузури пойгоҳи низомии 201-ум, он дар танзими низомии сиёсии Тоҷикистон нақши муҳим бозид. Бо дархости ҳукумати Тоҷикистон, Нерӯҳои сулҳҷӯи дастаҷамъӣ ба кишвар фиристода шуданд, ки қисми зиёди онро пойгоҳи низомии 201-ум ташкил меод, ки баъдтар эътирофи байналмилалӣ касб намуд»[63, с.63].

Пас аз фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ, дар марҳилаҳои аввали ҳамкориҳои байнидавлатии Тоҷикистон ва Россия ҷанбаҳои низомӣ бартарӣ доштанд. Муҳаққиқон ин вазъиятро чунин шарҳ медиҳанд: «Дар аввали солҳои 1990-ум сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ на аз ҷониби Вазорати корҳои хориҷӣ, балки аз ҷониби сохторҳои низомӣ муайян карда мешуд. Ин сохторҳо дар солҳои қаблӣ дар доктринаҳои низомии онҳо таъсис ёфта буданд» [63, с.78]. Аммо, пас аз муддати муайян маълум шуд, ки ҳалли аксари низомҳои сиёсӣ, аз ҷумла низомии сиёсӣ байни тоҷикон, тавассути даҳолати низомӣ ғайриимкон аст.

Аз ҷумла, дар моҳи июли соли 1993, пас аз ҳамлаи нерӯҳои муҳолифин аз Афғонистон ба сарбозони низомии Россия, ин тезис тасдиқ карда шуд. Аз ин рӯ, Россия кӯшиш кард, ки ҳукумати Тоҷикистонро водор созад, ки роҳҳои имконпазири музокирот бо муҳолифинро барои ҳалли низомии сиёсӣ таъсис диҳад. Зарурати муколама бо муҳолифин дар заминаи афзоиши ҳузури низомии “Толибон” дар Афғонистон ба миён

омад, ки вазъияте буд, ки ба Тоҷикистон таъсири назаррас расонд ва Россияро низ нигарон мекард. Бо дарки ин вазъият, музокироти дипломатӣ оғоз ёфт ва ҷустуҷӯи роҳи ҳалли осоиштаи низои сиёсӣ дар Тоҷикистон оғоз ёфт.

Бо ташаббуси Россия ва бо дастгирии СММ, муколама байни тоҷикон имконпазир гардид ва бесабаб набуд, ки даври аввали ин музокироти сиёсӣ дар Маскав баргузор шуд. Россия инчунин дар даврҳои минбаъдаи муколамаи байни тоҷикон фаъолона иштирок кард ва яке аз кафилони бастанӣ «Созишномаи умумӣ дар бораи барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» гардид. Бояд қайд кард, ки дар шароити кунунӣ яке аз самтҳои сиёсати Россия нисбат ба Тоҷикистон дар асоси ҳамкориҳои низомӣ ташаккул меёбад.

Аз ҷумла, узвияти онҳо дар созмонҳои минтақавӣ ба монанди СААД ва СҲШ ҳамкориҳои низомии байни кишварҳоро тақвият медиҳад ва тадриҷан муборизаи муштаракро бар зидди терроризми байналмилалӣ, қочоқи маводи муҳаддир, экстремизм ва ҷудоихоҳӣ тақвият мебахшад. Аммо, замоне расидааст, ки Россия ҳамчун кафили ҳузури худ дар Тоҷикистон ва минтақаи Осиёи Марказӣ робитаҳои иқтисодиро дар баробари робитаҳои низомӣ рушд диҳад.

Қобили зикр аст, ки Ўзбекистон дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ дар ҳалли ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон иштирокчиӣ фаъол аст ва дар ин самт дар байни кишварҳои пасошӯравӣ дар ҷои дуҷум қарор дорад. Фаъолияти сиёсии Ўзбекистон аз як қатор омилҳо бармеояд:

- сарҳади муштарак байни Тоҷикистон ва Ўзбекистон, дар он замон мавҷудияти қаламравҳои баҳсбарангези марзӣ дар сарҳади байнидавлатӣ ва мавҷудияти диаспораҳои этникӣ дар ҳарду кишвар;

- вобастагии иқтисодӣ;

- манфиатдории роҳбарияти онвақтаи Ўзбекистон дар нест кардани исломгароён, зеро онҳо дар сурати ба қудрат расиданашон таҳдиди чиддӣ барои режими Ўзбекистон ҳисобида мешуданд.

Дар робита ба ин масъала, муҳаққиқ Р. Каримов менависад, ки «иштироки Тошканд дар низои сиёсии байни тоҷикон ва иштироки мустақими аҳолии ўзбеки ҳарду кишвар дар амалиёти низомӣ бо вучуди як гурӯҳи муайяни аҳолии туркзабон дар кишвар ва наздикии қаламравии онҳо асоснок карда мешавад»[129]. Пас аз оғози амалиёти ҷангӣ, роҳбарияти сиёсии Ўзбекистон аз як қатор оқибатҳои нохуши низои сиёсии Тоҷикистон нигарон буд, ки онҳоро метавон чунин хулоса кард:

« - идомаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ва бадтар шудани вазъият дар минтақа метавонад боиси афзоиши гурезагон гардад, ки дар ниҳоят мувозинати этникиро дар Ўзбекистон халалдор мекунад;

- идомаи низои сиёсӣ хатари ба низои этникӣ табдил ёфтани онро ба вучуд овард, ки дар ниҳоят мушкилоти сиёсиро на танҳо барои Ўзбекистон, балки барои тамоми минтақа низ ба вучуд меорад.

Зеро дар минтақаи Осиёи Марказӣ қаламравҳои маъмурӣ ва давлатӣ бо қаламравҳои этникӣ мувофиқат намекунанд» [102, с.74].

Тарси бузургтарини Ўзбекистон таъсиси режими исломӣ дар Тоҷикистон буд. Дар он замон муҳолифати динӣ дар Ўзбекистон рӯ ба афзоиш буд ва он аз ҷониби мақомоти давлатӣ шадидан саркӯб мешуд. Ин омилҳо Ўзбекистонро водор карданд, ки ба иштирокчии фаъол дар хотима додан ба ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон табдил ёбад. Аммо, коршиносон нақши Ўзбекистонро дар низои сиёсӣ, ки дар солҳои 1990 дар Тоҷикистон рух дода буд, баҳогузори мекунанд: баъзеҳо онро ҳамчун иштирокчии амалҳои низомӣ ва дигарон онро ҳамчун ҷониби манфиатдор ва миёнҷигар дар музокироти сулҳ медонанд.

Дар асл, таҳлили адабиёти илмӣ ва нашрияҳои даврӣ нишон медиҳад, ки мавқеи Ёзбекистон дар давраи ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон ва инчунин дар давраи муколамаи сиёсӣ якранг набуд. Як қатор омилҳои метавон муайян кард, ки боиси тағйири мавқеи Ёзбекистон шуданд. Аммо, таъсири Россия дар ҳалли низоъ дар Тоҷикистон хеле муҳим буд, ки баъзан тарафи Ёзбекистонро дар вазъияти ноговор қарор меод.

Аз ин рӯ, дар марҳилаҳои минбаъдаи музокироти сиёсӣ дар муносибатҳои байни Тоҷикистон ва Ёзбекистон эҳсоси ғайри дӯстона эҳсос мешуд. Ба гуфтаи Д. Малишева, «Ёзбекистон дар аввал бо ҳар роҳ аз музокирот бо мухолифини тоҷик муқовимат мекард ва шакли кунунии онро таҳдид барои Ёзбекистон медонист. Баъдтар мавқеи худро тағйир дод ва расман дар музокирот нозир шуд. Аммо, ҳамчун нозир, он Созишномаи умумии истиқрори сулҳро, ки 27 июни соли 1997 имзо шуда буд, дастгирӣ накард ва ин ҳуҷҷати сиёсиро ҳамчун кафили сулҳ имзо накард. Пас аз муддате, Ёзбекистон ба гурӯҳи сулҳҷӯён ва татбиқи созишномаҳо ҳамроҳ шуд» [162].

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ ва миллӣ дар Осиёи Марказӣ, мардуми бумии ин минтақа бар асоси анъанаҳои таърихӣ ва фарҳангии худ давлатҳои миллиро ташкил доданд, ки ин як падидаи маъмулӣ буд. Аммо, эҳёи фарҳангӣ ва давлатдорӣ он қадар мураккаб шудааст, ки ба манбаъҳои низоъ байни давлатҳо табдил ёфтааст. Намояндагони ҳар як миллат, бо таъя ба манбаъҳои мавҷуда, на танҳо меҳоянд решаҳои таърихии худро дар ин минтақа муқаррар кунанд, балки инчунин даъвои қаламравҳои берун аз марзҳои худро низ пешниҳод мекунанд. Аз ин рӯ, масъалаи муайян кардани марзҳо байни ин кишварҳо ба як масъалаи ҷиддӣ табдил меёбад.

Тавре ки дар боло қайд карда шуд, ҳам кишварҳои узви ИДМ ва ҳам созмонҳои байналмилалӣ, аз қабилҳои СММ, САҲА ва дигар

кишварҳо (масалан, Эрон) дар ҳалли низоъҳои сиёсии дохилии Тоҷикистон нақши арзишманд бозиданд. Бо назардошти вазъияти муташанничи сиёсӣ, онҳо ҳамчун ҷониби миёнарав амал мекарданд ва пайваста ҷонибҳои даргирро барои муколама ташвиқ мекарданд. Бо ин кор, онҳо дар раванди ташкили муколама байни ҷонибҳои даргир ва имзои созишномаҳои гуногуни сулҳ саҳм гузоштанд. Ғайр аз ин, ин созмонҳо инчунин татбиқ ва риояи шартҳои ин созишномаҳоро назорат мекарданд.

Гарчанде ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб сӣ сол боз сулҳ ва ризоияти миллӣ ҳукмрон аст, даъвоҳои беасоси қаламрави баъзе аз ҳамсоҷишварҳо мутаасифона боиси ба низоъҳои нави байнидавлатии кутоҳмуддат оваранда расонид. Барои пешгирӣ аз чунин таҳаввулоти номатлуб ва идомаю тулонӣ нагрдидани низоъ, роҳбарияти олии сиёсии кишвар ҳама чораҳои имконпазирро андешид ва аз роҳҳои дипломатӣ барои гуфтушунид дар бораи муайян кардани марзи одилона дар доираи қонунҳои мавҷудаи байналмилалӣ самаранок истифода намуд.

Ҳамин тариқ, нуктаҳои дар боло зикршуда ба мо имкон медиҳанд, ки хулоса барорем, ки музокироти сиёсӣ ҳамчун усули муассири ҳалли низоъҳо ва ҳалли баҳсҳои байнидавлатӣ дар амалияи муосири байналмилалӣ васеъ истифода мешавад. Маҳз ин усул, бо назардошти манфиатҳои ҷонибҳои муқобил дар раванди гуфтушунид, метавонад низоъҳои сиёсии маҳаллиро, ки дар минтақаи пасошӯравӣ дар Осиёи Марказӣ ба миён меоянд, бо роҳи осоишта ҳал кунад.

Инро пас аз фурӯпошии Иттифоқи Советӣ ҳалли масъалаи демаркатсияи байни сарҳадҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ёзбекистон тасдиқ мекунад. Албатта, бо истифода аз имкониятҳои музокироти сиёсӣ, инчунин ҳалли масъалаҳои марбут ба делимитатсияи қаламравҳои шимолии ҳаммарзи Тоҷикистон ва минтақаҳои шарқии Ҷумҳурии Қирғизистон имконпазир гардид.

Мо итминони комил дорем, ки музокироти сиёсӣ дар ниҳоят ба самараноктарин усулҳои ҳалли низоъҳои эҳтимоли байни кишварҳои пасошӯравии Осиёи Марказӣ табдил хоҳанд ёфт. Бахши ояндаи рисолаи мо ба таҳлили ин масъала бахшида мешавад.

2.3. Дурнамои татбиқи музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои эҳтимолии маҳаллӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ

Маълум аст, ки музокироти сиёсӣ дар ҳалли баҳсҳои дохилӣ ва байналмилалӣ нақши махсус мебозанд ва ҳамчун абзори танзим ва устувор кардани вазъиятҳои гуногуни низоъӣ мусоидат менамоянд. Бо мақсади мутақоид соҳантани тарафҳо оид ба мушкилот ва печидагиҳои расидан ба созиш, музокирот ҳамчун як падидаи сиёсӣ дар аксари мавридҳо метавонад нақши калидӣ бозад.

Ба ибораи дигар, тавассути музокироти сиёсӣ, ҷонибҳои муҳолиф ирода ва хоҳиши неки худро барои ҳалли низоъ тавассути ҳамдигарфаҳмӣ сафарбар мекунанд. Ин дар музокироти байни ҷонибҳои даргир дар Тоҷикистони соҳибистиқлол дар даҳсолаи охири асри 20 ба таври возеҳ зоҳир гардида буд. Бешубҳа, музокироти сиёсӣ ба ҳам наздик шудани ақидаҳо байни ҷонибҳо ва ифодаи манфиатҳои миллӣ мусоидат кард, ки бо таҳкими пояҳои давлатдорӣ ва низоми демократии сиёсии ҷомеаи тоҷик алоқаманданд.

Маълум аст, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ айни замон давраи беназири рушд ва тағйироти куллиро аз сар мегузаронанд, ки ин, пеш аз ҳама, дар муносибатҳои дуҷониба дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ҷумҳуриҳои соҳибихтиёри пасошӯравӣ инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, сафарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон, ба кишварҳои ҳамсоя ва сафари роҳбарони ин давлатҳо ба Тоҷикистон аз ҷумлаи нишонаҳои мусбати тағйирот дар наздикшавӣ ва ҳамкориҳои онҳо мебошанд.

Бояд қайд кард, ки гарчанде Россия ва Эрон дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба якдигар наздиканд, баъзе соҳаҳое ҳастанд, ки манфиатҳои онҳо бо ҳам бархӯрд мекунад. Россия ба он манфиатдор аст, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ дар фазои ягонаи иқтисодии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил боқӣ монанд. Эрон талош меварзад, ки ин кишварҳоро тавассути ҳамкориҳои иқтисодӣ ба муносибатҳои минтақавӣ ҷалб намояд. Аммо, фазои сиёсӣ дар ин кишварҳо он қадар бузург ва васеъ аст, ки эҳтимоли бархӯрди манфиатҳои Россия ва Эрон дар ояндаи наздик камтар аст. Ба ҷои интизори бархӯрди манфиатҳо, муҳим аст, ки таъсири афзояндаи дигар кишварҳоро, ки қобилияти сармоягузориҳои маблағҳои калон ва пешбурди дипломатияи фаъолро доранд, ба назар гирем.

Чунон ки воқеияти муносибатҳои Россия ва Эрон нишон медиҳад, дурнамои рушди онҳо имкониятҳои бузургро барои ҳамкорӣ дар Осиёи Марказӣ фароҳам меорад. Аз ҷумла, Россия, Эрон ва дигар ҷумҳуриҳои минтақаро манфиатҳои муштарак барои таҳкими амният дар минтақа муттаҳид менамояд, ки метавонанд асоҳии бевоситаи коркарди барномаҳои байналмилалӣ амниятӣ гардад.

Ғайр аз ин, муносибатҳои байни Россия ва баъзе аз кишварҳои Осиёи Марказӣ вобаста ба хусусият, ниёзҳо ва талошҳои ҳар яки онҳо сохтори ягона надорад. Масалан, «Ўзбекистон, ба ғайр аз кишварҳои Осиёи Марказӣ, танҳо бо Афғонистон марз дорад; Тоҷикистон бо Афғонистон ва Чин ҳамсарҳад аст; Туркменистон бо Эрон марзи тӯлонӣ дорад; ва Қирғизистон бо Чин ҳамсарҳад аст. Барои Ўзбекистон масъалаи ҳифзи муштаракӣ марзҳои берунаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бо Россия ба миён намеояд» [50, с.64-65].

Осиёи Марказӣ барои Россия аҳамияти бузурги геостратегӣ дорад, ки ҷаҳони исломро аз ҷаҳони масеҳӣ ҷудо мекунад. Аз ин ҷиҳат,

Тоҷикистон ҳамчун дарвозаи кишварҳои Шарқ аҳамияти бузурги геополитикӣ дорад.

Вобаста ба ин Россия бояд дар ин раванд ҳадафҳои зеринро ба назар гирад:

1) пешгирӣ аз густариш ва паҳншавии ғасби фундаменталистии Толибон дар минтақа;

2) тақвияти нуфузи Россия дар минтақа ва бо ин роҳ пешгирӣ аз нуфузи Ғарб, ки Россия бо он дар бисёр соҳаҳо рақобати муассир дорад;

3) таъмини амнияти худ, зеро амнияти Россия, пеш аз ҳама, аз субот ва амнияти сарҳадҳои ҷанубии он вобастагӣ дорад.

Ҳамзамон, бо таҳлили вазъи кунунии Осиёи Марказӣ, мо метавонем манфиатҳои умумии геополитикии Россия ва Эронро дар минтақа муайян намоем. Равшан аст, ки субот дар минтақа бидуни рушд ва тақвияти муносибатҳои Россия ва Эрон ба даст намеояд. Пушида нест, ки баъзе қудратҳои ғарбӣ кӯшиш менамоянд, ки ба муносибатҳои наздики ду кишвар даҳлат намоянд ва онҳоро аз пешбурди фаъолонаи сиёсати байналмилалӣ боздоранд, ки ин ногузир ба амнияти миллии ва давлатии онҳо таҳдид мекунад.

Маълум аст, ки мавқеи Эрон ва роҳбарияти он дар мавриди пешбурди сиёсати ҳамкорӣ ва манфиатҳои мутақобила ва рушди муносибатҳои иҷтимоӣ, низомӣ, иқтисодӣ ва дигар самтҳо аз ҷониби баъзе кишварҳои минтақа мусбат арзёбӣ намешавад. Ин аз он сабаб аст, ки ин давлатҳо барои пешгирӣ аз паҳншавии идеологияи исломии шиъа хеле эҳтиёткоранд.

Баъд аз ба даст овардани истиқлоли ҷумҳуриҳои собиқи Советӣ, Эрон, мисли дигар кишварҳои манфиатдор ба Осиёи Марказӣ, ба ҳамкорӣ ва дипломатияи фаъол шурӯъ кард. Дастовардҳои геополитикии Эронро дар минтақа метавон ба таваҷҷӯҳи бештари кишварҳои барои ҳифзи манфиатҳои миллии худ дар он ҷо нисбат ба

ҳадафҳои идеологӣ ва инқилобӣ нисбат дод. Ин хусусият дар давраи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба таври возеҳ зоҳир шуда буд.

“Душманӣ нисбат ба Эрон дар баъзе ҷумҳуриҳои пасошӯравии Осиёи Марказӣ асосан аз он сабаб аст, ки таъсири тамаддунҳои форсӣ ва тоҷикӣ манфиатҳои онҳоро, ки орзуи ҳукмрониро дар Осиёи Марказӣ доранд, маҳдуд мекунад. Ин кишварҳо эҳтимолан аз нуфузи Эрон дар Тоҷикистон нигаронанд, зеро меҳоҳанд нуфузи тоҷикӣ-форсиро дар Осиёи Марказӣ комилан суғуст намоянд”. [186].

Дар айни замон, Осиёи Марказӣ минтақаест, ки дар он манфиатҳои Эрон аз нигоҳи доираи нуфузи худ бо манфиатҳои дигар кишварҳо даргиранд. Ҷолиб он аст, ки таъсири афзоиандаи Эрон аз рӯзҳои аввали истиқлол роҳбарияти баъзе кишварҳои Осиёи Марказиро нигарон кардааст. Баъзе аз онҳо бовар доранд, ки бо афзоиши нуфузи Эрон, фундаментализми исломӣ ба манбаи асосии низоъ дар минтақа табдил хоҳад ёфт.

Ҳузур ва манфиатҳои геополитикии Туркия дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва ташкили Созмони кишварҳои туркӣ ба манфиатҳои геополитикии бисёр кишварҳо, ба хусус барои Россия ва Чин низ розгор нест. Дар сиёсати имрӯзаи Россия ва Чин як навъ сиёсати зидди идеологияи туркӣ ба назар мерасад, ки метавонанд таъсири худро дар минтақа расонанд.

Илова бар ин, ҳузури ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар Афғонистон, эҳтимоли ҳамали онҳо ба минтақа, инчунин дигар таҳдидҳои аз Афғонистон бароянда вазъи сиёсии Осиёи Марказиро мураккабтар менамояд.

Аз ин рӯ, дар байни мушкилоти зиёде, ки мардуми Осиёи Марказӣ дар ин марҳилаи рушд бо онҳо рӯ ба рӯ ҳастанд, яке аз мураккабтаринҳо нашъамандӣ ва қочоқи маводи муҳаддир аст. Дар даҳсолаи охир қочоқи маводи муҳаддир, нашъамандӣ ва ҷиноятҳои марбут ба маводи

мухаддир ба таври назаррас афзоиш ёфта, ба сабаби асосии низоъҳои дохилӣ ва фаромарзӣ табдил ёфта буд.

Масъала дар он аст, ки даромад аз қочоқи маводи мухаддир аз ҷониби нерӯҳои гуногуни дохилӣ ва хориҷӣ барои ноором кардани вазъият дар кишварҳои Осиёи Марказӣ истифода мешавад.

Ғайр аз ин, маводи мухаддире, ки дар Осиёи Марказӣ барои мақсадҳои сиёсӣ истифода мешаванд, инчунин эҳтимол барои маблағгузориҳои фаъолиятҳои гуногуни зиддиҳукуматӣ истифода шаванд. Ҳамазамон бо ин инчунин интиқоли маблағҳои калон ба ҳизбҳо ва иттиҳодияҳои расман ба қайд гирифташуда рабт дошта, истифодаи ин маблағҳо барои таъсиси гурӯҳҳои ғайриқонунӣ, харидани силоҳ ва пардохти музд ба зархаридон барои фаъолиятҳои террористӣ, инчунин муқовимати низоми ба мақомоти давлатӣ мебошад.

Чанд сол боз созмонҳои байналмилалӣ баъзе ҷумҳуриҳои Осиёи Марказиро дар қатори кишварҳои «фасодзadатарин» дар ҷаҳон арзёбӣ мекунанд. Аз ҷумла, Узбекистон, Туркменистон ва Қирғизистон дар рейтинги «шаффофияти ҳукумат» дар ҷойҳои хеле паст қарор доранд. Гурӯҳҳои қочоқи маводи мухаддир пайваста мансабдорони камдаромади минтақаро ба тарафи худ мекашанд ва бо ин васила «занҷири пуриқтидори дастгирӣ барои қочоқи маводи мухаддир"-ро эҷод мекунанд» [79, с.121-122].

Албатта, мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Туркменистон, Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон айни замон дар ин самт корҳои зиёдеро анҷом медиҳанд.

Дар ҳақиқат, имрӯз дар бораи ҳамоҳангсозии амнияти минтақавӣ аз ҷониби кишварҳои Осиёи Марказӣ корҳои назаррасе ба анҷом расидааст. Маълум аст, ки бидуни низоми эътимоди мутақобила байни кишварҳои минтақа, ба роҳ мондани фаъолияти баъзе сохторҳои нав душвор хоҳад буд. Барои тақвияти ҳамкории мо бо дӯстон ва

хамсоягонамон дар мубориза бо чунин таҳдидҳо, баъзе кишварҳо бояд дар пешгирии дигар таҳдидҳои ғайрианъанавӣ дар минтақа сахм гузоранд.

Дар минтақаи Осиёи Марказӣ, низоъ дар дохили ҷомеаи Тоҷикистон ба яке аз низоъҳои табдил ёфт, ки аҳамияти геополитикии Осиёи Марказиро муайян месохт. Дар давраи ин низоъ дигар давлатҳои минтақа зарурати ҳамгироиро ба таври объективӣ эътироф карданд. Азбаски ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ бо пайвандҳои динӣ, фарҳангӣ ва забонӣ ба ҳам наздиканд, таъмини суботи устувори минтақа талошҳои муштаракро барои таҳияи стратегияи умумии амниятӣ тақозо менамояд.

Бо дарназардошти ҳамаи ин, бояд дар хотир дошт, ки дар оянда, аз сабаби нотавонии баъзе давлатҳо дар таъмини истифодаи самараноки захираҳо ва ҳамзистии номақбули низомҳо ва фарҳангҳои гуногун, низоъҳои нави маҳаллӣ хеле имконпазиранд. Ғайр аз ин, дар як қатор кишварҳо нокомии сохтори давлатӣ ва набудани ҳамоҳангӣ дар ҳалли масъалаҳои маҳаллӣ, марзӣ ва фарҳангӣ боиси нооромӣҳо ва терроризм мегардад.

Дар хотир доштан муҳим аст, ки аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ, гарчанде ки дастгирии Россияро дар мубориза бо душманони дохилӣ ва берунии худ қабул мекунанд, аз барқарор кардани модели қаблии идоракунии марказонидашуда худдорӣ менамоянд. Қариб ҳамаи ин ҷумҳуриҳои собиқи Советӣ аллакай бо дигар кишварҳои ҳамсои бонуфуз муносибатҳои стратегӣ ва ҳамкориро дар масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва амниятӣ барқарор намуданд ва ҳамзамон робитаҳоро бо Россия нигоҳ доштаанд.

Дар айни замон, агар омилҳои сиёсӣ, пастравии иқтисодӣ ё даҳолати беруна ба дурнамои ҳамкориҳои минбаъда бо Россия таъсир нарасонанд, бартариҳои ҷуғрофӣ ва дигар омилҳо ба он имкон медиҳанд, ки фаъолиятҳои иҷтимоию сиёсӣ ва геополитикии худро дар

Осиёи Марказӣ густариш диҳад, инчунин доираи нуфузи худро нигоҳ дорад.

Дар ҳар вазъияти ба амал омада, барои кишварҳои навистиклоли минтақаи Осиёи Марказӣ, бахусус Тоҷикистон, рушди муносибатҳо бо Россия ва истифода аз имкониятҳои он барои ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ муҳим аст.

Муколамаи мусбат байни тоҷикон ба афзоиши худшиносии шаҳрвандии онҳо мусоидат кард ва дар натиҷа, ин фаҳмиши мутақобила ба ҳувияти миллӣ ва рушди ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ дар Тоҷикистон такони назаррас бахшид. Устувории ҳалли низоъҳои дохилӣ ва пешгирии онҳо тавассути оштии ва созиш байни ҷонибҳои даргир аз омодагии ҷонибҳо барои тафсири натиҷаи низоъ ҳамчун як дастоварди бузург вобаста буд. Аҳамияти ғаврии таҷрибаи тоҷикон дар ҳалли низоъҳои дохилӣ дар он аст, ки байни гурӯҳҳои, ки ҷаҳонбинии муҳолифдоранд, ҳам дунявӣ ва ҳам динӣ, ба созиш расиданд.

Роҳи дигаре, ки тавассути таъсири музокироти сиёсӣ ба даст омадааст, роҳнамоии тадриҷии ҷонибҳои даргир ба созиш дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ ва ба назар гирифтани ихтиёрии манфиатҳои муҳими миллии давлатҳои иштирокчӣ мебошад.

Дар ҳоле ки дар бораи усулҳои ҳалли низои тоҷикон, таҳлил ва таҳқиқоти он баҳсҳои зиёд вучуддоранд, муколамаи сиёсӣ байни тоҷикон ва ҳамдигарфаҳмии онҳо яке аз манбаъҳои асосии оғози музокирот байни ҷонибҳои муқобил гардида буд.

Бояд таъкид кард, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ дар байни усулҳои меъёрии ҳалли низоъҳои дохилӣ яке аз муҳимтарин меъёрҳо мебошанд. Агар меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳамчун ифодаи иродаи сиёсии низом баррасӣ шаванд, ҳадафи онҳо табиӣ ба назар мерасад. Азбаски қонун ифодаи иродаи қудрати сиёсӣ аст, ин арзёбиҳо аз ҷониби тарафҳои даргир ҳамеша дақиқ нестанд ва аксар вақт заминаро барои низоъҳои нав эҷод мекунанд.

Метавон қайд кард, ки «гуфтушунидҳо байни тоҷикон як амали сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд, ки ҳадафи ниҳоии он на танҳо ба даст овардан ва тақвият додани сулҳ, балки пешгирии низоъҳои нав ва эҳтимоли низ мебошад. Ҳукумати расмӣ ҳизбе буд, ки қарори сиёсиро дар бораи таъсиси Комиссияи оштии миллӣ (КОМ) қабул кард. Қарори КОМ танҳо бо дастгирии Президент эътибор пайдо кард, зеро мувофиқи Оинномаи КОМ, мақомоти давлатӣ вазифадор буданд, ки қарорҳои Президент ва КОМ-ро иҷро намоянд»[115, с.121-156].

Ҳамчунин қайд кардан бамаврид аст, ки раванди барқарорсозии сулҳ дар Тоҷикистон бо мушкилоти зиёде рӯбарӯ шудааст, ки ҳамаи онҳо бо истифода аз усулҳои анъанавӣ таҳияшуда, таҷрибаи ғании калонсолон ва ҷонибҳои низоъ ва бо дастгирии ҳамсояҳои наздик ва дур ҳал карда шудаанд.

Тавре ки амалияи таърихӣ нишон медиҳад, ҳалли низоъҳои сиёсӣ яке аз мушкилоти асосии рушд барои ҳар як ҷомеа ҳисобида мешавад. Марҳилаҳои ба даст овардани истиқлолият ҷанбаҳои фаврии ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва идеологиро муайян менамояд, ки мувофиқи манфиатҳои ҷамъиятӣ метавонад раванди тағйиротро ташвиқ кунад ё ба рушди он халал расонад. Дар ин давра арзишҳои идеологӣ метавонанд падидаҳои муҳим дар ҳаёти ҷамъиятӣ бошанд. Онҳо метавонанд ба тағйир додани воқеиятҳо ва вазъиятҳои мушаххаси зиндагӣ мусоидат намоянд.

Бешубҳа, Консепсияи ризоияти миллӣ яке аз ғояҳои ҳалли низоъҳои минтақавӣ ва мусоидат ба сулҳу ризоияти миллӣ дар дохили давлат мебошад. Он истифодаи зӯроварӣ нисбат ба яке аз ҷонибҳои муқобилро пешниҳод намекунад, балки роҳи гуфтушунид, сиёсати мусолиҳа ва созишро барои таҳияи созишномаҳои қобили қабул барои ҳалли масъалаҳои мураккаби сиёсӣ қабул мекунад.

Дар солҳои баъдӣ, иштироки мустақими роҳбарон ва намояндагони мақомоти гуногуни СММ, инчунин Дабири кулл, Шӯрои

Амнияти СММ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ, инчунин Созмони Амният ва Ҳамкории Аврупо, Созмони Конфронси Исломи ва кишварҳои дӯст - Россия, Эрон, Афғонистон, Покистон, Қирғизистон, Узбакистон ва Туркманистон - ки дар раванди сулҳ дар Тоҷикистон фаъолона иштирок кардаанд, дар ҳалли низоҳои маҳаллӣ дар Осиёи Марказӣ нақши калидӣ бозиданд. Таҷрибаи давлати Тоҷикистон бори дигар нишон дод, ки қувваи дӯстона қувваи душманро нобуд мекунад [27, с.115-116].

Бешубҳа, истифодаи музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоҳои маҳаллӣ стратегияе ҳисобида мешавад, ки дар ҳалли масъалаҳои пайдошуда нақши муҳим мебозад ва имкониятҳои васеъро барои рафъи ихтилофоти байнидавлатӣ фароҳам меорад. Ин аз он сабаб аст, ки барои ба даст овардани созиш, яке аз ҷанбаҳои асосии муваффақият зарурати мувофиқ кардани манфиатҳо, на мавқеъҳо мебошад.” Таҷриба нишон додааст, ки вақте мавқеъҳои тарафҳо нодурустанд, музокирот натиҷаҳои дилхоҳ намедиҳад. Танҳо баррасии объективи манфиатҳои тарафҳо метавонад мушкilotеро, ки аз низо ба миён меоянд, ҳал кунад, зеро дар паси мавқеъҳои гуногун, ҳатто мухолифатҳо, манфиати муштарак ва қобили қабули тарафҳо пинҳон аст” [74, с.30-31].

Албатта, дар оянда, кишварҳои Осиёи Марказӣ бояд аз худ кардани идеологияи ҳалли низоҳои сиёсӣ дар шароити ҷаҳонишавии пурраро баррасӣ кунанд, то мардуми онҳо принципҳои бунёди муносибатҳои мутамаддинро омӯзанд. Ғайр аз ин, бо назардошти он, ки дар ҷаҳон намудҳои нави низоҳо рӯ ба афзоиш доранд ва дастгоҳи давлатӣ қодир ба ҳалли онҳо нест, истифодаи самараноки имконоти бузурги музокироти сиёсӣ муҳим аст. Барои ноил шудан ба ин, пайдо кардани равиш ё идеологияе барои равобите, ки метавонад ба ин ҳадаф мусоидат намояд, бар асоси принципҳои ҳамгироии давлатҳои минтақа зарур аст.

Чунин ба назар мерасад, ки дар оянда созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дар ҳалли низоъҳои маҳаллии байнидавлатӣ ва дохилидавлатӣ дар Осиёи Марказӣ нақши назаррас хоҳанд бозид.

Қобили зикр аст, ки дар тули солҳои истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарофати дипломатияи муассири худ ҳамчун яке аз кишварҳои фаъол ва бонуфуз дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар ҳалли масъалаҳои ҷаҳонӣ эътироф шудааст. Айни замон, Ҷумҳурии Тоҷикистон узви беш аз 57 созмони минтақавӣ ва байналмилалӣ буда, дар баробари дигар кишварҳо дар ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва амнияти ҷаҳонӣ нақши муҳим мебозад. Ба шарофати сиёсати дарҳои бози худ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ҳамкориҳои судманди мутақобилан судмандро ба роҳ мондааст.

Дар заминаи ташаккули низоми нави ҷаҳонӣ ва пайдоиши марказҳои нави қудрат дар сиёсати ҷаҳонӣ, баҳсҳои амнияти миллии минтақавӣ омилҳои сершумори нооромкунандаро дар бар мегиранд. Аз ҷумла, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки дар ин ҷо то солҳои охир даъвоҳои қаламравӣ сурат мегирифт, аксарияти шаҳрвандони Тоҷикистон, Узбакистон ва Қирғизистон ҳангоми кӯчидан аз як қисмати минтақаи худ ба қисмати дигар бо мушкилоти зиёд рӯбарӯ мешуданд.

Масалан, “ диаспораи ўзбекҳо 24,4%-и таркиби этникии Тоҷикистон ва 13,8%-и Қирғизистонро ташкил медиҳад. Аз аҳолии Ўзбекистон 4,8%-ро тоҷикон ва 0,9%-ро қирғизҳо ташкил медиҳанд. Аксарияти кулли қирғизҳои Ўзбекистон (73,5%) дар се минтақаи водии Фарғона: Андиҷон, Фарғона ва Намангон зиндагӣ мекунанд”. [103, с.110].

Аз ин рӯ, масъали марзҳои давлатии онвақта масъалаҳои баҳсбарангезеро пинҳон мекарданд, ки метавонистанд дар ба низоъҳо ва низоъҳои минтақавӣ ва этникӣ оварда расонанд. Мушкили асосӣ дар он

буд, ки Ворух ва Калача дар Қирғизистон дар ҳарду тарафи марзи байни Тоҷикистон ва Қирғизистон ва байни Ўзбекистон ва Қирғизистон ҷойгиранд.

Дар Ўзбекистон, дар баробари Қирғизистон ва баръакс, диаспораҳои бузурги дигар миллатҳо дар шакли анклавҳо зиндагӣ мекунанд.

Маълум аст, ки анклав қисме аз қаламрави як кишвар аст, ки аз ҷониби давлати дигар ихота шудааст ва баъзан онро "анклави пурра" меноманд. “ Бо вучуди ин, минтақае, ки анклавҳо дар он ҷойгиранд, ҳамеша дар муқобили низоҳо осебпазир аст. Ғайр аз ин, шумораи анклавҳо ҳар сол меафзояд. Танҳо пас аз ғурупошии Иттифоқи Советӣ шумораи зиёди чунин қаламравҳо пайдо шуданд ва дар ин давра қариб бист анклави нав дар Осиё ва Аврупо пайдо шуданд”. [116].

Дар минтақаи Осиёи Марказӣ мавҷудияи ҳашт анклав баҳогузори мегардад, ки ба Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон тааллуқ доранд. Тақсомоти марзҳо аз рӯйи пинисипи миллатҳо асос намёфтанд ва аз ин рӯ, дар ин кишварҳо қаламравҳои анклавӣ маҳз дар сатҳи байни миллатҳо пайдо шуданд.

Мувофиқи мақсад мешуморем, ки чӣ гуна ин анклавҳо ва эксклавҳо дар ин минтақаи Осиёи Марказӣ пайдо шудаанд, ёддовар шавем. Водии Фарғона бо ноҳияи Сӯхи он (236 км²), ки дар дохили анклав ҷойгир аст ва бо Қирғизистон ҳамсарҳад аст, бузургтарин дар ҷаҳон аст. Дар баробари Сӯх, Ўзбекистон дар Қирғизистон ду анклави дигар дорад: Шоҳимардон ва Чон-Ғара (Сӯхи шимолӣ). Сӯх ғайриоддӣ аст, зеро аксарияти аҳолии он тоҷиконанд, аз ин рӯ таркиби этникии он бо давлати худдӣ ё кишварҳои атроф мувофиқат намекунад. Анклави Сӯх аз боқимондаи Ўзбекистон бо заминҳои ба Қирғизистон тааллуқдошта (минтақаи Ботканд, байни ноҳияҳои Ботканд ва Қадамҷой) ҷудо карда шудааст ва нисбат ба Қирғизистон анклав ва нисбат ба Ўзбекистон эксклав мебошад. Ғайр аз ин, Сӯх аз ду қисм

иборат аст - Сӯхи шимолӣ (Чон-Ғара, Қалача, Сӯхи Поён) ва Сӯхи чанубӣ.

Қобили зикр аст, ки ин эксклав соли 1955 таъсис ёфтааст ва сабабҳои дақиқи таъсиси он номаълум боқӣ мемонанд. Манбаҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки “Сӯх ба Ёзбекистон барои 70 сол иҷора дода шудааст ва аз замони ғурупошии Иттифоқи Советӣ, он монетаи ҷиддӣ дар муносибатҳои байни ду кишвари ҳамсоя будааст. Кӯшишҳои такрорӣ барои пайваст кардани ин эксклав бо давлати худдӣ тавассути эҷоди долон анҷом дода шудаанд. Аммо, ҳамаи кӯшишҳо бенаҷиб буданд. Табиист, ки ин эксклав бо мушкилоти зиёде рӯбарӯ аст, ки яке аз онҳо низоъҳои зуд-зуд ва танишҳои байни миллатҳо мешуданд. Масъалаҳои дуҷумдараҷа норасоии об, зиёдшавии ҳолӣ, нуқтаҳои назоратии сершумор ва ғасод мебошанд”. [157].

Қариб ҳамаи анклавҳо дар дохили ноҳияи шимолии Сӯх ҷойгиранд. Шимолии Сӯх Чон-Ғара (ё Қалъача), деҳаест дар ноҳияи Риштони вилояти Фарғонаи Ёзбекистон буда аҳолии он асосан қирғизҳо мебошад. Ин қаламрави баҳсбарангез нуқтаи асосии муносибатҳои байни ду кишвар буд. Мушкили асосии он минагузориҳои марз аз ҷониби Ёзбекистон буд, ки мунтазам боиси талафоти ҷонӣ дар байни мардуми осоишта мегардад. Ба ҳамин монанд, анклави дигари Ёзбекистонӣ, Чанғай, дар дохили минтақаи Бодкенти Қирғизистон ҷойгир буда, масоҳати он 1 километри мураббаъро ташкил меод.

Бояд қайд кард, ки анклавҳо сарчашмаи алангагирии низоъҳои сиёсии минтақавӣ ва байналмилалӣ буданд ва эҳтимол минбаъд низ бошанд, ки ҳалли онҳо аз сатҳи самаранокии музокироти сиёсӣ ё байналмилалӣ вобастагӣ дошт.

Ҳамзамон, бартарии сиёсати хориҷӣ дар он буд, ки давлатҳо метавонанд тавассути он роҳҳои ҳалли мушкилотро тавассути имзои

созишномаҳо ва шартномаҳо, мубодилаи анклавҳо ва ба даст овардани созиш тавассути дипломатияи фаъол пайдо кунанд.

Анклавҳои узбекӣ дар дохили Қирғизистон ва анклавҳои қирғиз дар дохили Ўзбекистон сершуморанд ва манбаи эҳтимолии низоҳои оянда буданд. Яке аз инҳо анклави Барак (4 километри мураббаъ) буд, ки 60% аҳолии онро қирғизҳо ва боқимондари ўзбекҳо ташкил медоданд. Барак дар ноҳияи Қарасуи вилояти Оши Қирғизистон ҷойгир аст ва аз ҷиҳати ҷуғрофӣ бо ноҳияи Қурғонтеппаи вилояти Андиҷони Ўзбекистон иҳота шудааст. Роҳи калони 1,5-километра онро аз ҷиҳати асосии Қирғизистон ҷудо мекунад.

Дар мавриди анклавҳо ва маҳалҳои аҳолинишини Тоҷикистон, инҳо эксклави Сарвак дар Ўзбекистон, минтақаи Ворух ва анклави хурди Қарағоч дар Қирғизистонро дар бар мегиранд. Тоҷикистон инчунин минтақаи калони Ворух ва анклави хурди Қалъачаи ғарбиро дар сарҳади Қирғизистони муосир дорад.

Дар давраи “Советӣ, мақомоти марказӣ, ки масъули ҳалли масъалаҳои марзӣ буданд, тақсироти қаламрави байни Тоҷикистон, Узбекистон ва Қирғизистонро борҳо аз нав дида баромаданд. Истинод ба харитаҳои гуногун, ки дар давраҳои гуногун нашр шудаанд, манбаи асосии ихтилофот ҳангоми ҳалли баҳсҳои қаламравӣ буданд”.[94, с.127-135].

Ворух яке ҳудудҳои Тоҷикистон аст, ки он ба нуқтаи авҷгирии низоъ дар водии Фарғона табдил меёфт. Барои ҳалли ин баҳси марзӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекард, ки аз ҳуҷҷатҳо ва харитаҳои солҳои 1924-1927 истифода барад. Ҷониби Қирғизистон пешниҳод мекард, ки барои ҳалли ин масъала аз харитаҳои комиссияҳои дуҷонибаи солҳои 1958-1959 ва 1989 истифода барад. Дар натиҷа, ҳеҷ як тараф то солҳои охир ба ҳулосаи ниҳой расида наметавонистанд.

Ворух як ҷамоати деҳот дар ноҳияи Исфараи вилояти Суғди Тоҷикистон аст. Масоҳати Ворух 130 километри мураббаъро ташкил

медиҳад. Аҳолии он 45 000 нафар аст, ки 99,99% онро тоҷикон ташкил медиҳанд.

«Бо вучуди мушкилоти ҳалли масъалаи ин маҳал, ҳукуматҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон соли 2014 талош намуданд, ки созишномаеро дар бораи сохтани роҳи марзӣ имзо намоянд. Роҳсозони тоҷик ва қирғиз дар охири соли 2014 сохтмони роҳҳои Ворух-Исфара ва Тамдик-Оқсойро оғоз карданд, ки ба сокинони маҳаллӣ имкон меод, ки озодона сафар кунанд ва роҳи алтернативӣ дошта бошанд». [122].

То солҳои охир коршиносон дар таҳлили худ хулосагирӣ менамуданд, ки масъалаҳои марбут ба анклавҳои Тоҷикистон, ки онҳо дар ояндаи наздик ҳал нахоҳанд шуд. Аммо, гуруҳи дигари коршиносони Осиё Марказӣ дар бар он ақида будан, ки барои ҳалли чунин масъалаҳои марзӣ ва анклавҳои низоъбарагез музокироти мунтазами сиёсӣ ва дипломатияи махсус зарур аст.

Минтақаи Боткенти Қирғизистон дорои минтақаҳои мебошад, ки Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистонро фаро мегиранд ва ҳар кишвар мехост саҳми худро дошта бошад.

Дар ин минтақаи Осиёи Марказӣ, масъалаҳои маъмултарин байни ин ҷумҳуриҳо масъалаҳои марзӣ буданд, ки метавонистанд ба ин ё он роҳ ба дигар масъалаҳои сиёсӣ таъсир расонанд.

Масъалаҳои «делимитатсия» ва «демаркатсия»-и ноодилонаи марз дар афзоиши эҳтимолияти низоъ дар минтақаҳои марзии ноҳияҳои Исфара ва Бодканд нақши муҳим доштанд. Даъвоҳои муҳолиф ба қаламравҳои марзӣ, ки дар онҳо ҷамоатҳои тоҷикон ва қирғизҳо паҳлӯ ба паҳлӯ зиндагӣ мекунанд, асоси аксари баҳсҳои маҳаллӣ буданд. Ҳам тоҷикон ва ҳам қирғизҳо моликияти таърихӣ ин минтақаҳои баҳсбарангезро зикр мекарданд ва барои дастгирии даъвои худ далелҳои гуногун меоварданд. Истинод ба харитаҳои гуногун, ки дар давраҳои

гуногун нашр шудаанд, манбаи асосии ихтилофот ҳангоми ҳалли баҳсҳои ҳудудӣ буданд”. [94, с.178-196].

Ҳукумати Тоҷикистон маҷмӯи масъалаҳои марзиро, ки асосан дар шимоли ҷумҳурӣ мавҷуданд, ҳамеша бо назардошти муносибатҳои неки ҳамсоғӣ ва ҳамкорӣ бо Қирғизистон баррасӣ менамуд.

Аммо, новобаста аз ин низоъҳо, байни Тоҷикистон ва Қирғизистон дар ин минтақа ҳамеша марз вучуд дошт, ҳам аз ҷиҳати об ва ҳам аз ҷиҳати замин. Аз соли 2013 то 2022 беш аз сад даргириҳои хурд рух доданд, ки аз задухӯрдҳо, масдуд кардани роҳҳо, задухӯрдҳои оммавӣ бо истифода аз сангҳо ва воситаҳои худсохт, нобуд кардани амвол (оташ задани хонаҳо, мағозаҳо ва ғайра) то тирпарронӣ байни марзбонони ду кишвар иборат буданд, ки дар натиҷа талафот ва ҷароҳатҳо, аз ҷумла дар байни аҳолии осоишта ба амал омадаанд. Дар солҳои 2021-2022 низои байнидавлатӣ низ ба амал омада буд.

Музокирот барои танзими марзи давлатӣ, ки дарозии умумии он 970 км аст, соли 2002 оғоз шуда буд. Дарозии умумии марзи байни ду кишвар 1006,84 километр мебошад, ки аз он 519,9 километр мувофиқа шуда буду халос ва 486,94 километри боқимонда дар 3 соли охир муайян карда шуданд.

Дар дигар қисматҳои марз манфиатҳои ҷонибҳо бо ҳам мувофиқат намекарданд ва бисёр масъалаҳо солҳои зиёд баҳсбарангез боқӣ мемонданд. Аз ин рӯ, низоъҳои гуногун боиси баҳсҳои гуногун ҳам дар сатҳи давлатҳо ва ҳам дар ҷамоатҳои маҳаллии марзӣ мегардиданд.

Музокироти сиёсӣ ё байналмилалӣ оид ба танзими марзи давлатӣ бо он далел, ки Тоҷикистон дар дохили Қирғизистон ду минтақаи баҳснок дошт, боз ҳам мураккабтар мегардид. Ғайр аз ин, муайян кардани марзи байни Тоҷикистон ва Қирғизистон ҳанӯз ҳал нашуда буд, ки ин масъалаи хеле муҳим ҳисобида мешуд. Ин сарчашмаи нобоварӣ

дар ҳарду ҷониб буд ва номуайянии марз барои сокинони он ҷо хеле нигаронкунанда гардида буд.

Ҳамазмон, то солҳои 2021-2022 иштироки нерӯҳои амниятии Осиёи Марказӣ дар низоҳои байнисарҳадӣ мушкили афзоиши низоҳои сиёсиро шадидтар мекарданд. Дар баъзе мавридҳо, онҳо худашон низоҳо бо истифода аз қувва шадидтар мекарданд. Мушкилот дар он буд, ки дигар бидуни иҷозати сатҳи олий бо артиш барои устувор кардани низоҳо гуфтушунид кардан ғайриимкон ба назар мерасид. Сухан дар бораи вақти беҳуда сарфшуда мерафт, ки барои хомӯш кардани ҳарчи зудтари оташи низоҳо муҳим буд. Баъзан, хотима додан ба низоҳои байнисарҳадӣ даҳолати сарони давлатҳо ва дигар роҳбарони сиёсиро талаб мекард. Ба ибораи дигар, низоҳои байнисарҳадӣ музокироти байнидавлатиро талаб мекунад. Масъалаҳои ташкилӣ ва ҳаёти намояндагӣ низ бояд барои омодагӣ ба музокирот муайян карда мешуд.

Дар тули беш аз 20 соли музокирот оид ба марз бори аввал ҷонибҳо дар бораи мавқеи муштарак сухан карданд.

Нуктаи асосӣ ин пайдо шудани формулаест, ки мувофиқи он мақоми минтақаҳои боқимондаи баҳснок, иншоот ва дигар амволи дар он ҷойгиршуда баррасӣ мешуд.

Мувофиқи қарори дар ҷараёни гуфтушуниди 1-уми декабри соли 2023 қабулшуда, “Қирғизистон ба тамоми иншооте, ки дар қаламрави Тоҷикистон дорад, дастрасии доимӣ хоҳад дошт, вале қаламрав аз Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ хоҳад монд. Тамоми иншооте, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламрави Ҷумҳурии Қирғизистон дорад, абадан ва доимо аз тарафи Тоҷикистон истифода мешаванд, вале замин қаламрави Ҷумҳурии Қирғизистон боқӣ мемонад” [165].

21-уми феввали соли 2025 Саймумин Ятимов, раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Тоҷикистон ва Қамчибек Ташиев, раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Қирғизистон се созишномаи ниҳой

оид ба аломатгузори сарҳади давлатӣ ва истифодаи иншоотҳоро ба имзо расониданд.

«Ду тараф барои ҳалли баҳсҳои марзӣ ва муайян кардани сарҳади давлатӣ се санади ниҳой - Созишнома миёни Қирғизистон ва Тоҷикистон дар бораи марзи давлатӣ; Созишнома миёни ҳайати вазирони Қирғизистон ва ҳукумати Тоҷикистон дар бораи дастрасӣ ба иншооти обтаъминкунӣ ва энергетикаро имзо карданд».[118].

И.А. Василенко дар ин бора чунин менависад: «Дар музокироти байналмилалӣ, бо назардошти тафовутҳои иҷтимоию фарҳангӣ, ин метавонад ба як дороии хеле муҳими равонӣ табдил ёбад. Аз ин рӯ, тарафҳо аксар вақт барои баргузори вохӯриҳои навбатӣ дар қаламрави якдигар розӣ мешаванд. Баъзан, барои вохӯрӣ қаламрави бетараф ё қаламрави миёнарав интихоб карда мешавад, хусусан вақте ки низоъ вучуд дорад». Ҳамаи ин аз ҷиҳати методологӣ дуруст ва қобили қабул аст, аммо дар ҳалли ғаврии низоъи марзӣ, кишварҳо бояд аз ҳама усулҳои анъанавии дипломатӣ барои муқаррар кардани ҳади ақал «оташбаси муваққатӣ» истифода баранд.

Чорӣ намудани низоми раводид вазъияти парадоксиро ба вучуд овард: барои сафар аз як минтақа ба минтақаи дигар, шаҳрвандони Қирғизистон бояд аз Ҷумҳурии Ўзбекистон раводид мегирифтанд. Ин мушкилот барои узбекҳо ва тоҷикони этникӣ, ки дар як тарафи марз зиндагӣ мекарданд ва дар тарафи дигар кор мекарданд ва хешовандон доштанд, боз ҳам шадидтар шуда буд. То ба наздикӣ, амалҳои ҳукумати баъзе кишварҳои минтақа боиси задухӯрдҳо ва низоъҳо дар гузаргоҳҳои марзӣ байни Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон мешуданд.

Тавре ки дар боло зикр гардид, Тоҷикистон ва Қирғизистон дар мавриди як қатор минтақаҳои марзӣ баҳсҳо доштанд. Ин баҳсҳо асосан дар ҷануби водии Фарғона, дар нуқтаи пайванди марзҳои Узбакистон, Тоҷикистон ва Қирғизистон ҷойгир буданд.

Тоҷикистон ва Қирғизистон дар ҳалли ғаврии низоӣ марзӣ аз ҳама усулҳои анъанавии музокироти сиёсӣ ва амалияи муосири дипломатӣ истифода намуданд.

Бо роҳи сулҳомез ва бо пуррагӣ ҳал намудани масоили сарҳади давлатӣ миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон ин талошҳои бисёрсолаи ҷонибҳо ба шумор рафта, ниҳоятон дар рафти сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Қирғизистон вобаста ба он шартномаи дахлдор имзо гардид, ки ду кишвари ҳамсоя ба қарори таърихӣ ва абадӣ расиданд [107].

Тоҷикистон ва Қирғизистон баъди чандин соли баҳси марзӣ, ки боиси даргирӣ ва қурбонии садҳо нафар аз ду ҷониб шуд, дар масъалаи мушаххассозии хати сарҳад ба созиш расиданд.

Моҳи март соли 2025 Эмомалӣ Раҳмон, президенти Тоҷикистон ва Содир Жапаров, президенти Қирғизистон созишномаи ниҳой дар бораи марзи давлатии Тоҷикистон ва Қирғизистонро дар шаҳри Бишкек имзо карданд.

Ҳамчунин, миёни вазоратҳои корҳои хориҷии ҳарду кишвар Созишнома оид ба зерсохтори обӣ-энергетикӣ ва Созишнома оид ба зерсохтори роҳу нақлиёт ба имзо расиданд.

Эмомалӣ Раҳмон зимни мулоқоти дӯҷониба ва имзои созишнома гуфтааст, ки маҷмӯи ҳуҷҷатҳои имзошудаи дар равобити дӯҷониба саҳифаи нав мекушояд.

"Итминон дорам, ки натоиҷи мулоқот ҳамкориҳои кишварҳои моро ба сатҳи баландтаре хоҳад расонд, ки ба манфиатҳои бунёдии халқҳоямон ҷавобгӯ бошад", - гуфт Эмомалӣ Раҳмон.

Содир Жапаров гуфт, ки «рушди муносибатҳои дӯстона ва неки ҳамсоягӣ бо Тоҷикистон яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати хориҷии Қирғизистон. Кишварҳои моро таърих, анъана ва фарҳанги бостонӣ бо

ҳам мепайвандад. Мо оид ба масъалаҳои муҳими минтақавӣ ва байналмилалӣ мавқеъҳои якхела дорем»[155].

Ҳамчунин, бо ширкати роҳбарони ду давлат ду гузаргоҳи марзӣ ва ҳамин тариқ, марзи ду кишвар, ки беш аз 4 соли ахир баста буд, ба таври тантанавӣ боз шуданд. Рӯзҳои 18-19 март парлумонҳои ду кишвар ин шартнома ба тасвиб расониданд.

Қамчибек Тошиев дар ҷаласаи 91-уми Шӯрои фармондеҳони нерӯҳои марзбонии кишварҳои узви ИДМ, ки дар шаҳри Манас баргузор шудааст, гуфтааст, ки «ба зудӣ ҳузури доимии марзбонӣ дар марзи миёни Тоҷикистону Қирғизистон аз миён бардошта мешавад».

Ба гуфтаи Тошиев, президентҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон талош доранд, то шароитро фароҳам оранд, ки шаҳрвандони ду кишвар «танҳо дар дӯстӣ зиндагӣ кунанд».

Ба иттилои номбурда, “дарозии умумии марзи Тоҷикистону Қирғизистон 1008,14 км буда, дар марҳилаи аввал дар 420 километри хати марз насби симхор ба нақша гирифта шудааст. То 25-уми сентябр дар марзи Тоҷикистону Қирғизистон беш аз 107 километр сим, сутунҳои оҳану бетонӣ ва симхор насб шуда, ҳудуди 143 километр роҳ бунёд шудааст”. [130].

Бояд гуфт, ки дар равобити байналмилал чунин формулаи маъмул “дӯстон доимӣ нестанд, балки манфиатҳо доимианд” амал менамояд. Вале ба андешаи мо дар равобити Тоҷикистону Қирғизистон як гардиши кулӣ ва тағйироти таърихӣ ба амал омад, ки ҷонибҳо формулаи маъмулии болозикрро таҷдиди назар намуда, мушкилоти аз таърих боқӣ мондари бо истифода аз усули “дӯстон доимианд ва манфиатҳо умумианд” ҳал намуданд.

Дар раванди ҳалли мушкилоти сарҳадӣ миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон маҳз усули “дӯстон доимианд ва манфиатҳо умумианд” истифода гардида, ҷонибҳо манфиатҳои ҳарду ҷонибро ба инобат гирифтанд, ки ин ҳамчун натиҷаи оӣ ва намунаи беназири музокироти дипломатӣ дар амалияи муосири муносибатҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад.

Дарвоқеъ, ҳалли мушкилоти сарҳадӣ миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон ин дастоварди бузурги музокироти маҳз ду кишвар ба ҳисоб рафта, бидуни миёниравии ҷониби сеюм ба даст омад, ки ин ба иродаи қавии сиёсии роҳбариятии олии ду кишвар вобастагию пайвастагӣ дорад.

Маҳз технологияи пешбурди гуфтушуниди ҷониби Тоҷикистону Қирғизистон буд, ки тарафҳо ба чунин дастовард ноил гарданд ва ҳузури миёнаравии ҷониби сеюмро зарур нашуморданд [196].

Илова бар ин, “вакилони парлумони Тоҷикистон тарҳи “Созишнома байни Тоҷикистон ва Қирғизистон дар бораи тартиби будубоши шаҳрвандони Тоҷикистон дар ҳудуди Қирғизистон ва шаҳрвандони Қирғизистон дар ҳудуди Тоҷикистон”-ро, ки ҳанӯз 1-уми феввали соли 2018 имзо шуда буд, рӯзи 9-уми январи соли 2026 ба тасвиб расониданд. Тибқи он шаҳрвандони Тоҷикистону Қирғизистон то 60 рӯз бидуни бақайдгирии расмӣ, ҳуқуқи будубош дар қаламрави ҳамдигарро пайдо мекунанд”. [121].

Муносибатҳои байни Тоҷикистон ва Ўзбекистон солҳои тулонӣ шиддат гирифтаанд, ки асосан аз сабаби муносибатҳои таърихӣ қаблӣ ва “тақсимоти ноҳамвори шаҳрҳои тоҷикони Бухоро ва Самарқанд, инчунин дигар масъалаҳои сиёсӣ ва этникӣ ба миён омадааст. Ғайр аз ин, президентҳои ду кишвар, Эмомалӣ Раҳмон аз Тоҷикистон ва Имом Каримов аз президенти пешини Ўзбекистон, ду даҳсола боз натавонистанд дар як қатор масъалаҳои асосӣ, бахусус масъалаҳои таърихӣ ва ҳудудӣ, ба тавофуқ бирасанд. Кӯшишҳои роҳбарони ин кишварҳо барои ба даст овардани тавофуқ танҳо боиси мушкилоти бештар дар муносибатҳои онҳо шудааст”. [161].

Дарозии марзи давлатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон 1332,98 км-ро ташкил медиҳад. Аз ин дарозии умумӣ 105 км марзҳои дарёӣ ва 1227,98 км марзҳои заминӣ мебошанд [158]. Дар ин

робита, дар соли 2000 ҳарду ҷониб комиссияҳои ҳукумати оид ба делимитатсия ва демаркатсияи марзи давлатӣ таъсис дода буд.

Музокирот” дар бораи марзи Тоҷикистону Ўзбекистон соли 2000 оғоз шуда, аз ҷониби комиссияҳои ҳукумати оид ба муайян ва аломатгузори марзи давлатӣ гузаронида шуданд. Тибқи маълумоти расмӣ ҷониби Тоҷикистон, то даҳ сол қабл садҳо нафар дар натиҷаи тарқишҳои мина дар марзи Тоҷикистону Ўзбекистон ҷароҳат бардоштаанд. Аксари қурбониён сокинони оддӣ минтақаҳои марзӣ буданд. Вазъият аз он сабаб боз ҳам бадтар мешуд, ки ҷониби Тоҷикистон маълумоти дақиқ дар бораи макон ва дарозии марзе, ки дар он минаҳо гузошта шудаанд, надошт. Баъзан мушкилот одамонро маҷбур мекард, ки аз марз дар ҷойҳои номуайян убур кунанд. Онҳо чорво мечаронанд, ҳезум ҷамъ мекараданд ва дар ниҳоят, ба дидорбинии хешовандон дар кишвари ҳамсоя мерафтанд” [159].

Гармшавии муносибатҳо байни Душанбе ва Тошканд моҳи октябри соли 2016 бо сафари вазири корҳои хориҷии Ўзбекистон Абдулазиз Комилов ба Тоҷикистон оғоз ёфт. Ин эҳтимолан аз фаъолияти фаъоли сиёсати хориҷии ин ду кишвар, асосан дар Осиёи Марказӣ, ки аз замони ба сари қудрат омадани Шавкат Мирзиёев аз ҷониби роҳбарияти Ўзбекистон анҷом дода шуда буд, сарчашма гирифтааст. "Стратегияи рушди кишвар барои солҳои 2017-2021"-и пешниҳодкардаи ӯ тадриҷан амалӣ шудан гирифт.

Ўзбекистон, ки раванди ҳалли баҳсҳои марзӣ бо кишварҳои ҳамсояро оғоз карда буд, нақшаҳои худро пайваста амалӣ мекард. Ҳамкорӣ бо Тоҷикистон низ истисно набуд, ки инро ҷаласаҳои такрорӣ гурӯҳҳои кории марзии ҳайатҳои ҳукумати тасдиқ мекард. Расонаҳо аз Фарҳод Толипов, роҳбари маркази тадқиқоти ғайриҳукумати "Билимкарвон"-и узбекӣ, иқтибос меоранд, ки "шиддати мушкилоти марбут ба қисматҳои ҳалношуда дар муқоиса бо аввали солҳои 2000-ум

табиатан коҳиш ёфтааст". Ӯ инчунин афзуда буд, ки "марзи байни Тоҷикистон ва Ӯзбекистон ҳамеша нисбат ба марзҳои байни Ӯзбекистон ва Қирғизистон, инчунин Тоҷикистон ва Қирғизистон, ки ҳарду аксар вақт ба ҳодисаҳои гуногун дучор мешудад, оромтар буд, ки ин комилан асоснок аст" [144].

Имрӯз мо метавонем бо итминон тасдиқ намоем, ки ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистон ва Узбекистон таҳти роҳбарии роҳбарони ду кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва муҳтарам Шавкат Мирзиёев хеле афзудааст ва саҳми онҳо дар таҳкими дӯстӣ, ҳамсоиягии нек ва эътимод, кушодани як саҳифаи нав дар муносибатҳои шарикӣ ва стратегӣ Тоҷикистон ва Узбекистон хеле баланд буда, ҳамзамон нуқтаҳои нави рушдро барои тавсеаи минбаъда ва таҳкими ҳамкории байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон боз мекунад [106].

Бояд гуфт, ки дар муддати кӯтоҳ қонибҳо ба натиҷаҳои назаррас ноил гардиданд, аз ҷумла:

- Масъалаи сарҳади давлатӣ ҳал шуд;
- Фаъолияти пурраи 17 гузаргоҳҳо барқарор карда шуд;
- Моҳи декабри соли 2017 тасмим гирифта шуд, ки мақоми ҳамраиси Комиссияи байнихукумати ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ, инчунин Комиссияи байнихукуматӣ оид ба делимитатсия ва демаркатсияи сарҳади давлатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон "то сатҳи сарвазирҳо баланд бардошта шавад;
- Низоми бидуни раводид барои то 30 рӯз барои сафарҳои мутақобилаи шаҳрвандони ду кишвар боиси афзоиши шумораи шаҳрвандони кишварҳо, ки бо мақсади сайёҳӣ ё робитаҳои ҳешутаборӣ сафар мекунад, гардид.
- Созишномаҳои дигари бадастомада аз бунёди муштараки ду НБО дар дарёи Зарафшон бо иқтидори умумии 320 МВт ва ғ" [106].

Раванди асосии муайян кардани хатти марз аз нигоҳи ҳуқуқӣ соли 2019 пурра ба анҷом расид. Марҳилаи калидӣ имзо ва тасдиқи минбаъдаи Шартнома дар бораи баъзе қисматҳои сарҳади Тоҷикистону Ўзбекистон (дар моҳи апрели соли 2018) буд.

Корҳо оид ба муайян кардани марз дар маҳал (насиб кардани аломатҳои марзӣ) дар доираи Комиссияи муштараки демаркатсия идома доранд. Дар тӯли соли 2024 гурӯҳҳои корӣ ҷаласаҳои мунтазам (дар моҳи май дар Душанбе ва дар моҳи ноябр дар Хуҷанд) баргузор карданд, то пешниҳодҳоро барои хатти пешниҳодшудаи демаркатсия омода кунанд.

Ҳоло 16 нуқтаи гузаргоҳи марзӣ мавҷуд аст. Аз моҳи августи соли 2025 инҷониб, дастрасӣ дар якҷанд нуқтаҳои гузаргоҳ (масалан, Бекобод-Авто ва Ховасобод) барои шаҳрвандони кишварҳои сеюм ва воситаҳои нақлиёти мусофирбар васеъ карда шуд.

31 марти соли 2025 дар Хуҷанд президентҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон созишномаи сечонибаро дар бораи нуқтаи пайваستшавии марзҳои давлатии худро имзо намуданд.

Санадҳои муҳими таърихӣ – Шартнома миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар бораи нуқтаи пайвастшавии сарҳадҳои давлатии се кишвар ва Эълومияи Хуҷанд доир ба дӯстии абадӣ дар фазои тантанавӣ аз ҷониби сарони давлатҳо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, муҳтарам Садир Жапаров ва муҳтарам Шавкат Мирзиёев ба имзо расид.

“Сарони давлатҳо дар маросими ифтитоҳи фосилавии стелаи (сутуни) рамзӣ дар нуқтаи пайванди сарҳадҳои давлатии Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон иштирок намуданд” [135].

Дар моҳи ноябри соли 2025 ҷонибҳо раванди тасдиқи созишномаро ба анҷом расониданд, ки дар ниҳоят координатаҳои ҳуқуқии байналмилалии нуқтаи пайвастшавии марзҳои се давлатро муқаррар кард.

Сарвари давлати мо аз имзои Шартнома дар бораи муносибатҳои ҳампаймонӣ ва табодули тасдиқномаҳо оид ба он изҳори қаноатмандӣ намуданд ва таъкид доштанд, ки бо имзои ин санади таърихӣ «дар муносибатҳои Тоҷикистону Ўзбекистон марҳилаи сифатан нави рушд оғоз ёфт» [139].

Содир Жапаров, раисҷумҳури Қирғизистон гуфт, гуфтугӯи 10-соата бо раисҷумҳури Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Душанбе барои ҳалли баҳсҳои марзӣ роҳ кушод. Ӯ инчунин зикр кард, ки барои имзои созишномаи марзии сечониба дар Хуҷанд Шавкат Мирзиёев нақши муҳим бозидааст.

“Мо бо раисҷумҳури Тоҷикистон дар як утоқ нишаста, тақрибан 10 соат сӯҳбат кардем, баҳси тезу тунд кардем. Дар ниҳоят, мо ба мувофиқа расидем, ки масъалаҳои асосиро бо роҳи сулҳ ҳал кунем, ба низои мусаллаҳона роҳ надихем ва марз манбаи ҳамкорӣ бошад, на низоъ”, - мегӯяд Жапаров [120].

Ба андешаи мо имзои созишномаҳои болозикр, ки бо роҳи музокироти сиёсӣ ва дипломатия ҳали хуро ёфтанд, ҳамчун рамзи ҳалли баҳсҳои деринаи марзӣ дар минтақа гардид, ки ҳамчун намунаи олии натиҷаи музокироти сиёсӣ дар минтақа ва ҷаҳон арзёбӣ шуд ва аз ҷониби тамоми иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ мусбат эътироф гардид.

Дар маҷмӯъ, метавон хулоса кард, ки муносибатҳои марзӣ байни Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон дар даҳсолаи охир ба таври назаррас беҳтар шудаанд. Аз замони ба даст овардани истиқлолияти ҷумҳурӣ беш аз 35 сол сипарӣ шудааст, сарҳад аллқай муайян гардида, ба яке аз масъалаи мусбат ва мубрами рӯзномаи сиёсати хориҷии Тоҷикистон ва Ўзбекистон, Тоҷикистон ва Қирғизистон гардид.

Пас аз солҳои тӯлонии баргузории музокирот ва ҳалли баҳсҳо, аз ҷумла мубодилаи ҳудудҳо ва идоракунии муштараки минтақаҳои

баҳсбарангез (масалан, обанбори Головной), сарҳад ниҳоят муайян карда шуд ва нуқтаҳои гузаргоҳ дар соли 2025 кушода шуданд, ки вазъиятро дар минтақаи марзӣ беҳтар шуд.

Вақте ки масъалаҳои истифода ва тақсими об бо масъалаҳои ҳудудӣ алоқаманданд, ба муносибатҳои байни миллатҳо таъсири шадид мерасонанд ва инчунин метавонанд низоҳоро ба вучуд оваранд. “Ин низоҳо бо хусусияти байни миллатҳояшон тавсиф мешаванд, ки асосан аз бархӯрди низомиҳои гуногуни фарҳангӣ ва иқтисодӣ, ки намояндагони гурӯҳҳои гуногуни этникӣ мебошанд, вобаста аст. Мисоли равшани ин «низоҳ дар бораи тақсими об ва замин дар ноҳияҳои Шаҳритус, Қабодиён ва Панҷи ҷануби Тоҷикистон байни арабҳои нимкӯчманчӣ ва узбекҳо аз як тараф ва деҳқонон, тоҷикони Қаротегин аз тарафи дигар» мебошад”. [109, с.12].

Норасоии шадиди об ва мушкилоти идоракунии захираҳои об, дар баробари афзоиши аҳоли, хатари низоҳоро байни кишварҳо, бахусус дар минтақаҳои наздисарҳадиро, метавонад дар оянда ба миён орад.

Дар ин робита, зарурати ҳалли низоҳҳои эҳтимолии маҳаллӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ бар сари даъвоҳои ҳудудӣ, тақсими захираҳои об ва дигар масъалаҳо тавассути музокироти сиёсӣ ягона усули боэҳтимоли мегардад.

Ҳамин тариқ, таҳлили дурнамои истифодаи музокироти сиёсӣ барои ҳалли низоҳҳои эҳтимоли дар Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки то он даме, ки масъалаҳои ҳалношудаи ҳудудӣ ва марбут ба об байни кишварҳои минтақа вучуд доранд, хатари баҳсҳои ҷиддӣ байни онҳо боқӣ мемонад.

Аз ин рӯ, агар низоҳҳои маҳаллии байнидавлатӣ ба миён оянд, ягона роҳи боэҳтимоли ҳалли онҳо музокироти сиёсӣ аст, ки метавонад аз зӯрварӣ ва амалиёти низоми байнидавлатӣ, ки боиси талафот ва харобӣ мешаванд, пешгирӣ кунад.

Бовар меравад, ки дурандешии шарқӣ ва анъанаҳои дӯстии хоси фарҳангҳои халқҳо ва роҳбарияти сиёсии кишварҳои Осиёи Марказӣ омилҳои муҳим дар пешгирии оқибатҳои манфии низоъҳои эҳтимолии байнидавлатии маҳаллӣ дар ин минтақа хоҳанд буд.

Метавон гуфт, ки маҳз омили инсонӣ низ дар музокироти сиёсӣ барои ҳалли низоъҳои нақши калидӣ дорад, ки дар боби минбаъдаи рисола масъалаи мазкурро таҳлил ва баррасӣ менамоем.

БОБИ 3. НАҚШИ ОМИЛИ ИНСОНӢ ДАР РАВАНДИ МУЗОКИРОТИ СИЁСӢ

3.1. Мақоми омили инсонӣ ва раванди музокироти сиёсӣ

Дар раванди музокироти сиёсӣ нақш ва мақоми омили инсонӣ хеле таъсири зиёд дорад. Дар музокироти байналмилалӣ, давлатҳо, созмонҳо ва дигар иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ манфиатҳо ва ҳадафҳои худро тавассути намояндагони расмӣ худ амалӣ менамоянд. Аз ин ҷиҳат, музокиракунанда бо ду роҳ амал мекунад: аз як тараф, ҳамчун шахсе, ки барои пешбурди манфиатҳои ниҳода, ки намояндагӣ мекунад (давлат, созмони байналмилалӣ ва ғайра) даъват шудааст, ва аз тарафи дигар, ҳамчун музокиракунанда бо услуб ва малакаҳои хоси миллӣ, фарҳангӣ ва инфиродии худ. Ин масъалаи хусусиятҳои шахсиятеро ба миён меорад, ки ба раванди музокироти сиёсӣ таъсир мерасонанд.

Дар бораи аҳамияти хусусиятҳои шахсият дар раванди музокирот ақидаҳои қариб муқобил баён шудаанд. Ҳамин тариқ, як қатор муаллифон қайд мекунанд, ки шахсият дар музокирот дар гузашта муҳим буд, дар ҳоле ки имрӯз музокиракунандагон дар чаҳорҷӯбаи хеле қатъии омилҳои объективӣ фаъолият мекунанд. Ин ақида дар бораи нақши шахсият дар музокирот аксар вақт аз ҷониби ҳам муҳаққиқон ва ҳам мутахассисон баён карда мешавад. Масалан, Ҷ. Уинхэм бар он ақида аст, ки “имрӯз ба хусусиятҳои шахсияти иштирокчиёни музокироти

байналмилалӣ таваҷҷӯҳи зиёд кардан лозим нест”.[200, с.87-114]. Муаллифон ба монанди Х. Райффа [197], Р. Фишер ва У.Юри [75] ва П.Т. Хопманн [185, с.361-380]. ба масъалаҳои марбут ба хусусиятҳои шахсияти музокиракунандагон кам таваҷҷӯҳ зоҳир кардаанд.

Дар айни замон, наметавон иддао кард, ки таваҷҷӯҳи таҳқиқотӣ ба хусусиятҳои шахсияти музокиракунандагон вучуд надорад ё коҳиш меёбад. Баръакс, метавон гуфт, ки тамоюли муқобил амал мекунад, ки махсусан дар давраи музокироти Тоҷикистон ва Қирғизистон ва бӯҳрони ИМА ва Эрон зоҳир шуд. Ҳангоми баррасии ҳалли низоъ миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон тавассути гуфтушунид, як қатор муҳаққиқон ба таҳлили хусусиятҳои шахсияти Эмомалӣ Раҳмон ва Садир Чапаров пардохтанд. Инчунин, таваҷҷӯҳ ба он равандҳои музокироти сиёсии миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ низ афзоиш меёбад, ки хусусиятҳои рафтори музокиракунандагони дигари мушаххасро тавсиф мекунанд.

Нақши шахсият дар музокироти сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ аз сабаби хусусияти шахсии ҳокимимияти сиёсӣ, ки дар он президентҳо қудрати олиро соҳибанд, муҳим аст. Роҳбарон шахсан рӯзномаи маҷлисро ташаккул медиҳанд, самти ҳамкориҳои минтақавиро муайян мекунанд ва барои таъмини устувории ҳокимият мувозинат байни бозигарони берунро нигоҳ медоранд. Яъне Роҳбарони давлатҳо шахсан қарорҳои калидӣ қабул мекунанд ва сиёсати хориҷиро муайян намуда, самаранокии музокирот мустақиман аз фаҳмиш ва санъати роҳбар вобастагӣ дордад.

Маслан, дар музокироти сиёсӣ аксар вақт манфиатҳои давлат ва элитаҳои сиёсии он ба назар гирифта мешаванд, ки ин ба қабули қарорҳо, бахусус дар раванди музокироти миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон таъсир расонид.

Роҳбаре ба монанди Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доимо ҳамчун ташаббускори равандҳои минтақавӣ (масоили об,

амният) баромада мекунад ва тасвири як нерӯи созандаро эҷод менамояд.

Ба шарофати сиёсати хирадмандона ва дурандешонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамеша сулҳқӯёна ва беғаразона мебошад. Бо эълони принсипи "дарҳои кушода", Тоҷикистон бори дигар садоқати худро ба эҳтироми мутақобила, баробарҳуқуқӣ ва ҳамкориҳои судманд бо ҳаммаи кишварҳои наздику дур тасдиқ намуд. Осиеи Марказӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалият дорад. Тоҷикистон ҳамкорӣ бо кишварҳои минтақаро ҳамчун механизми муҳими рушди муштарак ва таъмини сулҳу субот мешуморад.

Тоҷикистон ягона роҳи ҳалли ҳама гуна масъалаҳои минтақавиро танҳо тавассути музокироти осоишта мебинад. Тавре ки рӯйдодҳои ахир дар соли 2025 миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон нишон доданд, танҳо музокирот тавонсит мушкилоти мавҷударо ҳал намояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамеша аз ташаббусҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, ки ба рушд ва шукуфоии Осиеи Марказӣ нигаронида шудаанд, пуштибонӣ мекунад. Татбиқи амалии бисёр лоиҳаҳо танҳо бо мавҷуд будани сулҳ ва субот дар минтақа ва атрофи он имконпазир аст. Дар ин робита, ҳалли мушкилот, хатарҳо ва таҳдидҳои, ки минтақа бо онҳо рӯбарӯ аст, зарур аст.

Метавон гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми муносиби худро дар таҳкими амнияти минтақавӣ мегузорад. Қолаби нави ҳамокриё, ки дар сатҳи байналмилалӣ бо номи "Раванди Душанбе" маъруф аст, роҳандозӣ шудааст. Он аз соли 2018 инҷониб амал мекунад. Аз он вақт инҷониб, он тавачҷуҳи ҷомеаҳои минтақавӣ ва ҷаҳониرو ба худ ҷалб кардааст.

Илова бар ин, суҳанрониҳои Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар форумҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ҳамеша бо пешниҳодҳо ва ташаббусҳои созанда садо медиҳанд, ки пеш аз ҳама ба таъмини амният ва рушди устувори муштарак, тақвияти ҳамкорӣ ва

пайвастагии байни давлатҳо ва беҳтар кардани некӯаҳволии мардуми минтақат Осиеи Марказӣ нигаронида шудаанд [141].

Омили шахсӣ шароити хуби кориро дар раванди музокирот фароҳам меорад, аммо метавонанд хатарҳоеро низ ба вучуд оранд, ки бо вобастагии баланди равандҳои сиёсӣ аз қарорҳои як шахс алоқаманданд.

Вобаста ба ин масъала таҳлили равандҳои асосии гуфтушунид дар ҷаҳон барои солҳои 2025–2026 нишон медиҳад, ки чунин ҳолат низ ба назар мерасад. Масалан, оғози моҳи феввали соли 2026 шиддат гирифтани якҷанд равандҳои муҳими гуфтушуниди байналмилалӣ буд, ки ба ҳалли низоъҳои тулонӣ ва ҳалли масъалаҳои дигар дар сатҳи ҷаҳонӣ нигаронида шуданд. Кӯшишҳои дипломатӣ байни Иёлоти Муттаҳида ва Эрон, Русия ва Украина дар сафи пеш қарор доштанд. Вале раванди муътадили музокироте, ки миёни ИМА ва Эрон идома дошт, бо назардошти таъсири омили инсонӣ ва қарори қабулнамудаи шахсиятҳои кишварҳои мавриди назар раванди музокиротро дағалона вайрон карда, ба кишвари Эрон ҳамла намуданд.

Вобаста ба масъалаи мазкур, Аббос Ароқҷӣ, вазири корҳои хориҷии Эрон, рӯзи 4 марти 2026 президенти ИМА Доналд Трампро ба хиёнат ба дипломатия ва мардуми Амрико бо қатъ кардани музокироти ҳастай муттаҳам карда, чунин изҳор намуд: «Вақте ки музокироти мураккаби ҳастай мисли муомилоти амволи ғайриманқул баррасӣ мешавад ва дурӯғҳои бузург воқеиятро хира мекунанд, интизориҳои ғайривоқеӣ амалӣ намешаванд. Натиҷа чӣ хоҳад шуд? Бомбаборон(Мушакборон) кардани мизи музокирот аз рӯи кина ва қаҳр. Ҷаноби Трамп ба дипломатия ва амрикоӣҳое, ки ўро интиҳоб кардаанд, хиёнат кардааст» [123].

Таъсири омили инсонӣ ва амали ҳалалдорсозии ба раванди музокироти миёни ин кишварҳо, инчунин ҳамла ба Эронро дигар кишварҳо низ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, танқиди шадид намуданд.

Масалан, вазири корҳои хориҷии Чин Ван И ба он далел таваҷҷӯҳ кард, ки ИМА ва Исроил ҳангоми идомаи музокирот ҳамлаҳои муштарак ба Эронро анҷом доданд ва ин ҳамлаҳоро «вайронкунии қонунҳои байналмилалӣ ва меъёрҳои асосии муносибатҳои байналмилалӣ» номид.

Ӯ инчунин зарурати муқовимати муштарак ба амалҳои якҷонибаро таъкид кард. «Ҳамлаҳо ба кишварҳои соҳибхиттиёр бидуни тасдиқи Шӯрои Амнияти СММ пояҳои сулҳи пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳониро ҳалалдор мекунанд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд овози равшан ва қатъиро алайҳи бозгашт ба қонуни ҷангал садо диҳад» [124].

Ё ин ки суҳангӯи вазорати корҳои хориҷии Россия Мария Захарова вобаста ба масъалаи мазкур чунин изҳор намуд : «Маълум мешавад, ки муошират бо Эрон барои омода кардани ҳамла ба он истифода шудааст. Ва ин ба рафторе, ки Киев қаблан ҳангоми музокирот бо Русия нишон дода буд, хеле монанд аст» [126].

Вале баръакси чунин амалҳо ва таъсири манфии қарорҳои қабулнамудаи як шахсият дар музокироти болозикр, дар раванди музокироти кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши омилҳои шахсият ва қарорҳои қабулнамудаи онҳо ба кулӣ фарқ дошт.

Масалан, шахсияти роҳбарони сиёсии Тоҷикистон ва Қирғизистон дар сатҳи дучониба, инчунин миёни президентҳои Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон дар сатҳи бисёрҷониба тавонистанд, ки ба раванди музокироти сиёсӣ шахсан таъсири ҷиддӣ расонида, қарори сиёсӣ қабул карданд ва дар як муҳлати кутоҳи таърихӣ мушкилоти байнидавлатиро ҳал намуданд.

Ба андешаи Парвиз Муҳаммадзода «дастоварди воҳӯрии сеҷонибаи президентҳои кишварҳои Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон яке аз намунаҳои камназири байни давлатҳо ба ҳисоб рафта, ба тавсеаи ҳамгироии минтақавӣ мусоидат менамояд. Зеро ба имзо расидани

Шартнома миёни Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон дар бораи нуқтаи пайваستшавии сарҳадҳои давлатии се кишвар ва Эълумияи Хучанд доир ба дӯстии абадӣ, ба баҳсҳои чандинсолаи сарҳадии кишварҳо, ки ба низоъ оварда мерасонид, хотима бахшид. Президентҳои Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон бо имзои санадҳои болозикр сарҳади минтақавӣ мазкурро ба сарҳади дӯстӣ, ҳамкорӣ ва сулҳу субот табдил доданд. Маҳз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расидани Эълумияи дӯстии абадӣ ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Тоҷикистон ҳамчун маркази дӯстӣ ва муттаҳидии кишварҳои минтақа ба ҳисоб рафта, барои сулҳу субот ва рушди устувори минтақа нақши калидӣ дорад»[160].

Илова бар ин, вақте ки суҳан дар бораи таъсири омилҳои инсонӣ ва раванди музокироти сиёсӣ меравад, пеши назарамон шахсиятҳои меоянд, ки дар раванди ҷанги таҳмилиӣ шахрвандӣ иштирок ва нақши хоса доштанд. Аз ҷумла, дар ин равандмаҷоми музокиракунандагон академик Талбак Назаров, академик Кароматулло Олимов, профессор Тағой Раҳмонов ва дигарон хеле баланд арзёбӣ мегардад. Комиссияи оштии миллий, ки аз ду қисм ва ду ҷониби бо ҳамдигар муқобил таъсис ёфта буд, дар вақти музокира ба бисёр дастовардҳои ноил гардиданд, ки натиҷаи фаъолияти пурмаҳсули музокиракунандагон мебошад.

Ҳамзамон метавон аз раванди музокироти Украина ва Россия мисол овард, ки музокирот байни ин ду кишвар аз соли 2022 то ҳол дар шароити шиддати баланд сурат гирифта, чехраҳои калидӣ нақши ҳомиёни мавқеъҳои саҳтгиронаи роҳбарияти худро бозидаанд. Ҳайати Россияро Владимир Мединский ва ҳайати украиниро Рустем Умеров роҳбарӣ менамоянд. Таъсири музокиракунандагон бо ҳадафҳои дар сатҳи баланд муқарраршуда маҳдуд аст, дар ҳоле ки ташаббусҳо барои ҳалли низоъ аз ҷониби роҳбарони давлатҳо пешниҳод мешаванд.

Масалан, шахсияти баъзе аз ҳайатҳои музокиракуандаи Украина ва Россия чунин баҳогузори карда мешаванд:

Дар Украина, Рустем Умеров ҳамчун музокиракуандаи моҳир ҳисобида шуда, бо забонҳои англисӣ ва туркӣ равон ҳарф мезанад ва дар доираҳои сиёсии Амрико ва Туркия робитаҳои васеъ дорад. Вазорати корҳои хориҷии Украинаро дар ҳайат муовини аввали вазири он, дипломати ботаҷриба Сергей Кислица намояндагӣ мекунад. Шояд ӯ таҷрибаи васеътарини муошират бо дипломатҳои рус дар Украинаро дорад. Аз соли 2019 то декабри соли 2024, ӯ намояндаи Украина дар СММ буд ва борҳо бо намояндаи доимии Россия, Васил Небензя, муноқишаҳои шифоҳӣ анҷом додааст.

Масалан, президенти Украина Владимир Зеленский ҳайати нисбатан ғайриилҳомбахши ҳайати Русия дар музокироти Маскав-Киев дар Истанбулро «сохтакорӣ» номид — аз ҷониби бисёре аз шарҳдиҳандагон ҳамчун ҳушдордиҳии Владимир Путин ба «ҳамто»-и украинии худ ва тамоми ҷаҳон қабул карда шуд, ки аз музокироти кунунӣ ҳеҷ гуна натиҷаҳои пешрафта интизор шудан мумкин нест [146].

Дар Россия бошад, Владимир Мединский, ки то таъин гардидани намояндаи Путин дар музокироти Истанбул, собиқаи тулонии фаъолият дошт ва дар вазифаҳои зиёде, аз ҷумла вазири фарҳанги Русия, кор кардааст. Аммо як далели хеле ҳайратангезро таъкид намоем, ки ӯ дар Украина таваллуд шудааст [128]. В. Мединский ба меъёрҳои Путин барои роҳбари ҳайати Россия барои музокирот бо Украина комилан ҷавобгӯ аст.” Инҳоянд меъёрҳои асосӣ: ӯ тобеи Путин аст; ӯ андешаҳои худро дар бораи "ваҳдат"-и украинҳо ва русҳо таҷассум мекунад; ӯ дар тарғибу ташвиқ ва фаъолияти сиёсӣ таҷриба дорад; ва ӯ таассуроти шахси босавод ва бонуфузро бо ҷаҳонбинии демократӣ ва ғарбӣ эҷод мекунад”. [143].

Николсон Г. нақши муҳимро ба ҷанбаҳои шахсӣ дар раванди пешбурди музокирот ва умуман дар дипломатия нисбат дода, 85 сол пеш

қайд карда буд, ки «асоси музокироти муваффақ таъсири ахлоқӣ аст ва ин таъсир ба ҳафт хислати махсус асос ёфтааст, яъне: 1) ростқавлӣ, 2) дақиқӣ, 3) оромӣ, 4) хислати яксон, 5) сабр, 6) хоксорӣ, 7) садоқат» [60].

Нергеш Я. чунин хислатҳои шахсии заруриро барои гузаронидани музокирот, аз қабилӣ доштани хислати қавӣ, қатъият, мақсаднокӣ, омодагӣ барои қабули қарорҳо, орзумандӣ, вичдонӣ ном мебарад [58].

Икле Ф.Ч. қайд мекунад, ки “ба рафти музокирот хислатҳои шахсии дипломатӣ, ки дар онҳо иштирок мекунад, таъсири саҳт мерасонанд: тарзи тафаккур, хислат, орзуҳои сиёсӣ ва шахсӣ, эҳсосот” [187].

Албатта, рӯйхати ҳамаи хислатҳои музокироти байналмилалӣ бояд дошта бошанд ва ба раванди музокироти байналмилалӣ таъсир мерасонад, метавон ба таври назаррас васеъ кард. Ч. Рубин ва Б. Браун, ки таҳқиқоти гуногунро бахшида ба таҳлили хусусиятҳои шахсии музокиракунандагон ҷамъбаст карда, рӯйхати хеле назарраси ин хислатҳоро ба даст оварданд [198], аз ин рӯ, бояд бо андешаи В.Л. Исраэлян розӣ шуд, ки чунин навиштааст: “кашидани портрети музокиракунандаи беҳтарин, махсусан ном бурдани шахси мушаххас душвор аст” [33]. Таърих мисолҳои зиёдеро дар бораи роҳбарони ҳайатҳои гуногун ва иштирокчиёни алоҳидаи музокироти байналмилалӣ медеданд, ки онҳоро дар вақтҳои гуногун анҷом додаанд ва ба шарофати омезиши беназири хислатҳо ва хислатҳои гуногуни шахсӣ онҳо шӯҳрат пайдо кардаанд. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳқиқи хислатҳои шахсият дар музокироти байналмилалӣ дар доираи модели мавриди баррасӣ, ба назар чунин мерасад, ки на танҳо пурсидани он ки кадом хислатҳои шахсият ҳангоми музокирот муҳиманд, балки дар кадом шароит хислатҳои шахсии музокиракунандагон аҳамияти бештар пайдо мекунад ва хислатҳои шахсият чӣ гуна метавонанд дар параметрҳои раванди музокирот зоҳир шаванд (нишондиҳандаҳои

зуҳури онҳо кадомҳоянд)? Чавоби ин саволро кори илмии Д. Друкман пешниҳод мекунад. “Бар асоси таҳқиқоти таҷрибавӣ, ӯ дар бораи нақши омилҳои шахсият дар гуфтушунидҳо ба чунин хулосаҳо меояд:

- ҳар қадар таърифи нақшҳо дар вазъияти гуфтушунид равшантар бошад, эҳтимолияти таъсири назарраси омилҳои шахсӣ (вале на омилҳои миллий) ба ҷараёни гуфтушунидҳо камтар аст;

- ҳар қадар вазъияти гуфтушунид норавшантар ва ниятҳои шарик номуайянтар бошанд, таъсири омилҳои шахсият ба раванди гуфтушунид ҳамон қадар бештар мешавад;

- дар вазъияти мураккаб ва норавшан, он параметрҳои, ки ба равандҳои дарки музокираткунандагон таъсир мерасонанд ё ба осонӣ тафсир карда мешаванд, аҳамияти бештар доранд “[177].

Бар асоси шартҳои, ки Д. Друкман муайян кардааст, ки дар онҳо хусусиятҳои шахсии музокиракунандагон бештар равшан мебошанд ва вобаста ба онҳо ду хулоса баровардан мумкин аст. Аввалин ин аст, ки бар хилофи услуби миллии музокирот, ки қариб новобаста аз сатҳи музокирот зоҳир мешавад, услуби шахсӣ бо ин хусусияти музокиротҳои зичтар алоқаманд аст: ҳар қадар сатҳи музокирот баландтар бошад, иштирокчиён дар қабули қарорҳо ҳамон қадар мустақилтаранд, нақшҳои онҳо камтар муайян карда мешаванд ва дар натиҷа, омили шахсӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Аз ин рӯ, масъалаҳои марбут ба хусусиятҳои шахсии музокирот дар ҳолатҳои, ки музокиротҳои дар сатҳҳои баландтарин ва баландтарин анҷом дода мешаванд, махсусан муҳиманд (ва аз ин рӯ, асосан омӯхта мешаванд).

Хулосаи дуюм аз изҳороти дуюми Д. Друкман бармеояд ва ин аст, ки хусусиятҳои шахсии музокиракунандагон дар музокирот дар шароити низоӣ, вақте ки вазъият норавшан аст, нисбат ба вазъиятҳои ҳамкорӣ муҳимтаранд.

Дар вазъиятҳои низоӣ, савол пеш аз ҳама дар бораи он аст, ки оё роҳбарон ҳангоми таҳияи нақшаҳои худ ба роҳҳои ҳалли музокирашуда ё амалҳои якҷарафа тamarкуз мекунад. Дар ин робита, натиҷаҳои бадастомадаи муаллифони амрикоӣ К. Германн ва М. Германн ҷолибанд. Онҳо хусусиятҳои шахсияти сарони давлатҳоеро, ки дар Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ иштирок доштанд, таҳлил карданд ва сипас таҷрибаи зеринро анҷом доданд. Барои таҷриба ду гурӯҳи донишҷӯён ташкил карда шуданд. Гурӯҳи аввал ба таври тасодуфӣ таъин карда шуд. Гурӯҳи дуюм донишҷӯёнеро дар бар мегирифт, ки дар асоси санҷишҳои шахсият интихоб шудаанд, то хусусиятҳои шахсияти онҳо бо хусусиятҳои роҳбарони давлатҳо, ки дар Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ иштирок доштанд, мувофиқат кунанд. Сипас, аз ҳарду гурӯҳ мустақилона хоҳиш карда шуд, ки дар асоси сценарияе, ки вазъияти дар аввали ҷанг ба вуҷуд омадаро тавсиф мекунад, нақши худро бозӣ кунанд. Кишварҳо ва рӯйдодҳои воқеӣ дар сценария рамзгузори шуда буданд, то иштирокчиён онҳоро бо вазъияти таърихӣ алоқаманд накунад [183].

Маълум шуд, ки дар гурӯҳе, ки бозигарон аз рӯи хусусиятҳои шахсияти онҳо бо шахсиятҳои сиёсии собиқ мувофиқ карда шуданд, рушди вазъият ба таври назаррас ба ҷараёни таърихӣ рӯйдодҳо монанд буд.

Дар як таҳқиқоти дигар аз ҷониби ин муаллифон, яқоя бо Р. Кантор, равиши методологии монанд истифода шудааст, ки нақши хусусиятҳои шахсиятро дар қабули қарорҳо дар сурати "ҳамлаи номаълум" таҳқиқ кардааст. Гурӯҳҳои панҷнафара (дар маҷмӯъ 65 чунин гурӯҳ буданд) дар бозиҳо иштирок карда, қарори оғози амалиёти низоӣ, аз ҷумла "ҳамлаи ҳастаии ҷавобӣ" ё анҷом додани гуфтушунидро тақдир мекарданд. Иштирокчиён бояд ин қарорро дар давоми 10 дақиқа қабул мекарданд, ки дар давоми он онҳо тавонистанд бо якдигар машварат кунанд. Дар натиҷа, дар 26% ҳолатҳо қарор дар бораи анҷом додани

гуфтушунид, дар 33% - ҳамлаи ҷавобӣ ва дар ҳолатҳои боқимонда умуман ягон қарор қабул карда нашуд [184, с. 78-91]. Барои таҳлили таъсири омилҳои шахсият ба раванди қабули қарор дар бораи гуфтушунид ё зарбаи ҷавобӣ, муаллифон бозигаронро бо истифода аз усули худбаҳодиҳии А. Коэн санҷиданд, ки мувофиқи он эътимод ба худ баландтар аст, ҳар қадар фарқияти байни тавсифи идеалӣ ва воқеӣ камтар бошад. Илова бар ин, мураккабии маърифатии музокиракунандагон бо истифода аз методологияи Х. Шредер, М. Драйвер ва С. Штрюфферт арзёбӣ карда шуд. Муаллифон ба хулосае омаданд, ки афроде, ки ба худбаҳодиҳии баланд ва мураккабии маърифатии баланд майл доранд, бештар ба музокирот мераванд.

Ба саволи он ки чӣ гуна хислатҳои шахсият метавонанд дар раванди гуфтушунид худро нишон диҳанд ва кадом нишондиҳандаҳо мавҷуданд, бояд қайд кард, ки аввалан, ҷудо кардани ҷузъи "холис"-и шахсият хеле душвор аст. Чун қоида, он бо бисёр хусусиятҳои дигари гуфтушунидҳои мушаххас ҳампӯшӣ (тақя) мекунад. Дуюм, зуҳуроти шахсият гуногунанд ва метавонанд, масалан, дар майли бештар ба тамаркуз ба гуфтушунид ё ба таҳлили муштараки мушкилот бо шарик, дар истифодаи усулҳои гуногуни пешниҳоди мавқеъ, дар тактикаи зуд-зуд истифодашаванда, хусусияти баҳс ва ғайра амалӣ шаванд. Баъзе аз ин зуҳурот, инчунин ба баъзе нишондиҳандаҳо тамаркуз кардан мумкин аст, ки албатта, ба кори минбаъда барои муайян кардани дигар нишондиҳандаҳо монета намешавад. Яке аз зуҳуроти муҳими шахсият, ба гуфтаи Ҷ. Рубин ва Б. Браун “[198], муносибати гуфтушунидкунандагон аст. Инҳо метавонанд ду навъ бошанд, вобаста ба самти онҳо ба вазъият ё ба муносибатҳои байнишахсӣ. Музокиркунандагоне, ки асосан ба вазъият нигаронида шудаанд, бо назардошти хусусиятҳои шахсияти шарикӣ худ кам амал мекунанд. Онҳо одатан ба раванди гуфтушунид объективӣ менигаранд: тавозуни қудрат, параметрҳои вазъият ва ғайра. Дигарон, баръакс, ба муносибатҳои байнишахсӣ бо шарикӣ худ

аҳамияти калон медиҳанд. Дар ин ҷо, дар навбати худ, байни онҳое, ки ба ҳамкорӣ нигаронида шудаанд ва аз шарикӣ худ рафтори монандро интизоранд (тамоюли назаррас ба таҳлили муштараки мушкilot бо шарикӣ худ) ва онҳое, ки муносибатҳои рақобатиро бо тарафи муқобил афзалтар медонанд, яъне бештар ба гуфтушунид нигаронида шудаанд, фарқ гузошта мешавад. Ба гуфтаи Ч. Рубин ва Б. Браун, "намуди самти байнишахсӣ асосан хусусияти шахс аст ва камтар аз гуфтушунидҳои мушаххас вобаста аст". [198]. Ба ибораи дигар, ин нишондиҳандаест, ки аз як гуфтушунид то гуфтушуниди дигар қариб бетағйир мемонад. Дар айни замон, бояд қайд кард, ки тамаркуз ба параметрҳои объективии вазъият ё муносибатҳои байнишахсӣ хусусияти соф шахсӣ нест ва асосан аз сабки миллӣ вобаста аст. Масалан, Л. Пай қайд мекунад, ки ҳангоми музокирот, чиниҳо асосан ба афроди дорои мақоми баландтар, ҳам расмӣ ва ҳам ғайрирасмӣ, тамаркуз мекунанд. Ғайр аз ин, дар дохили ҳайати шарик афроде, ки ба тарафи чинӣ ҳамдардӣ баён мекунанд, муайян карда мешаванд. Маҳз тавассути ин афрод чиниҳо кӯшиш мекунанд, ки ба мавқеи тарафи муқобил таъсир расонанд. Ғайр аз ин, барои онҳо "рӯҳияи дӯстӣ" дар музокирот аҳамияти калон дорад [199].

Нишондиҳандаи дигари шахсӣ - таносуби соҳаҳои эмотсионалӣ ва маърифатӣ - ба нишондиҳандаи қаблӣ монанд аст, зеро он на танҳо хусусиятҳои шахсӣ, балки хусусиятҳои миллиро низ инъикос мекунад. Тавре ки дар боло қайд карда шуд, баҳс метавонад арзёбӣ ё сабабу натиҷа бошад. Мувофиқан, дар ҳолати аввал, соҳаи эмотсионалӣ нақши бештар дорад, дар ҳоле ки дар ҳолати дуюм, соҳаи маърифатӣ нақши бештар дорад. Барои тавсифи муносибати байни ин соҳаҳо дар музокирот, параметрҳои, ки муаллифи амрикоӣ В. Кичин муайян кардааст, метавон истифода бурд:

- сатҳи умумии эмотсионалӣ;
- таносуби эҳсосоти мусбат ба манфӣ;
- фоизи муқоисаҳои тасвирии истифодашуда;

- тamarкузи бартарӣ ба гузашта, ҳозира ё оянда.

В. Кичин тахмин мезад, ки эҳсосоти паст, инчунин фоизи пасти муқоисаҳои тасвирӣ, « дар баробари сохтори хуб инкишофёфтаи нутқ, нишондиҳандаҳои бартариӣ арзёбиҳои оқилона бар эҳсосот мебошанд. Ў ҳангоми омӯзиши суҳанрониҳои президентҳои Амрико нишон дод, ки Р. Рейган, мисли Р. Никсон, ба арзёбиҳои эҳсосӣ тақия мекард, дар ҳоле ки Ч. Кеннеди ба арзёбиҳои оқилона тақия мекард 2.[193].

Ба андешаи мо, омӯзиш ва таҳлили суҳанрониҳои президенти имрӯзаи Амрико нишон дод, ки Д. Трамп бештар ба арзёбиҳои эҳсосӣ тақия мекунад.

Ё ин ки омӯзиш ва таҳлили суҳанрониҳои президентҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ дар раванди музокиротҳои байнидавлатӣ бештар ба арзёбиҳои оқилона тақия менамоянд.

Таҳлили мундариҷаи стенограммаҳои гуфтушунид, ки бар асоси методологияи В. Кичин асос ёфтааст, имкон медиҳад, ки афзалиятҳои шахсии намудҳои баҳс барои ҳар як иштирокчии гуфтушунидҳои байналмилалӣ муайян карда шаванд.

Умуман, имкониятҳои таҳлили мундариҷа ва дигар усулҳои миқдорӣ барои омӯзиши хусусиятҳои шахсият дар гуфтушунидҳо хеле васеъ мебошанд. Масалан, тағйироти гуногуни усули харитасозии маърифатӣ, ки моҳияти он ба муайян кардани афзалиятҳо ва пешниҳоди онҳо дар системаи иерархӣ вобаста аст, имкониятҳои назаррасеро барои омӯхтани он, ки чӣ гуна музокиракунанда ба афзалиятҳои масъалаҳои мавриди баррасӣ менигарад, фароҳам меорад. Таҳлили мундариҷаро, аз ҷумла, барои муайян кардани робитаи байни усулҳои гуногуни пешниҳоди мавқеъ истифода бурдан мумкин аст.

Дар айни замон, таҳлили робитаи байни усулҳои пешниҳоди мавқеъ, инчунин хусусияти онҳо, ҳатман истифодаи таҳлили мундариҷа ё дигар усулҳои миқдориро талаб намекунад. Дар як қатор мавридҳо,

усули бартаридоштаи пешниҳоди мавқеъҳо хеле возеҳ аст ва баҳодиҳии миқдорӣ талаб намекунад. Ҳамчун мисоли истифодаи возеҳи таъкид кардани фарқиятҳо ҳамчун усули бартаридоштаи пешниҳоди мавқеъ ва дар шаклҳои саҳти он, метавон суҳанрониҳои А. Я. Вишинскийро дар ҷаласаҳои шашум ва ҳафтуми Маҷмаи Умумии СММ овард, ки пур аз саволҳои риторикӣ, нидоҳо ва ибораҳои мебошанд, ки нисбат ба муҳолифонаш ба монанди «ин оқилонатар мебуд», «дурӯғи хом», «шумо бояд дар хотир доред», «хусусияти таҷовузкоронаи сиёсати ИМА барои тамоми ҷаҳон намоён аст», «албатта, ба манфиати таҷовузгарон аст... ки обро дар ин масъала боз ҳам лойолудтар кунанд», «Мэнсфилд дар ин ҷо суҳан нагуфт, балки айнан дод зад, ки садҳо ҳазор нафар аз бозгашт ба ватан худдорӣ карданд. Мебинед, муҳочирони мо аз бозгашт ба ватан худдорӣ карданд. Чизи аҷиб! Дурӯғи хом! [24].

Г.В. Чичерин ин фарқиятҳоро бо тарзи нозуктар таъкид мекунад ва масалан, мегӯяд: «Ман фикр намекунам, ки Фаронса аз истодан дар канор бо изҳори норозигӣ фоида ба даст орад. Англия қисмҳои калонро ба даст меорад... Агар фаронсаӣ чизеро ба даст наоранд, бигзор онҳо Клеменсо ва Миллерандро айбдор кунанд» [82, с. 470].

Дар хулосаи баррасии ҷанбаҳои шахсии раванди гуфтушунид, таъкид кардан зарур аст, ки нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда эҳтимоли мебошанд ва наметавонанд мустақилона аз якдигар тафсири якмаъно кунанд. Таҳлили куллии зухуроти шахсият ҳангоми гуфтушунид муҳим аст. Аз нигоҳи амалӣ, дониستاني хусусиятҳои гуфтушуниди иштирокчиёни мушаххас ба мо имкон медиҳад, ки эҳтимолияти бештари муоширати онҳоро пешгӯӣ намоем.

Азбаски ҳам дар гузашта ва ҳам дар шароити муосир қувва бартарӣ дорад ва нақши давлатро дар арсаи байналмилалӣ мустақиман муайян мекунад, музокироти байналмилалӣ асосан ҳамчун воситаи пурра кардани қувва баррасӣ ва истифода мешавад. Дар натиҷа, нақши

музокироти байналмилалӣ аксар вақт ба чамъбасти натиҷаҳои амалиётҳои низомӣ ё омодагӣ ба ҷангҳои нав ё қоғозӣ меёбад ё авҷ мегирад (масалан миёни ИМА ва Эрон).

Дар нимаи дуюми асри 20 пайдоиши сатҳи комилан дигари вобастагии ҷаҳонӣ имкониятҳои истифодаи қувваи низомиро ба таври назаррас маҳдуд кард, ки боиси тағйироти кулӣ дар нақш ва мавқеи музокирот дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ гардид. Дар муҳити нав, музокироти байналмилалӣ асосан ягона алтернативаи ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ гардид.

Дар айни замон, муносибатҳои дучониба ва минтақавӣ торафт бештар ба равишҳои зӯрварона барои ҳалли масъалаҳои баҳсбарангез рӯ меоранд, ки дар задухӯрдҳои мусаллаҳонаи ошкоро, бахусус дар собиқ Югославия, Қарабоғи Кӯҳӣ, Сомалӣ, ИМА ва Эрон ва дигар минтақаи олам зоҳир мегардад. Аммо, дар сатҳи минтақавӣ, роҳҳои ҳалли низомӣ ва кӯшишҳои онҳо метавонанд мушкилоти сершумори дорони хусусияти ҷаҳонӣ ба вуҷуд оранд. Дар ниҳоят, истифодаи онҳо дар ин ҷо низ аз сабаби хатари эҳтимолии ҳалалдор кардани робитаҳо ва муносибатҳои ҷаҳонӣ маҳдуд аст.

Умуман, ҳамаи ин ба он оварда мерасонад, ки дар марҳилаи кунунии рушди таърихӣ, музокироти байналмилалӣ на танҳо нақши тобеъро ба усулҳои низомии таъсиррасонӣ боз мебаранд ва аҳамияти мустақил пайдо мекунанд, балки инчунин воситаи асосӣ ва дар бисёр мавридҳо ягона воситаи имконпазири ҳалли мушкилоти байналмилалӣ дар вазъиятҳои низоъ мебошанд.

Рушди равандҳои ҳамгирӣ дар ҷаҳон инчунин нақши афзоюндаи музокиротро ҳамчун воситаи ҳамкорӣ байналмилалӣ муайян мекунанд. Маҳз тамаркуз ба ҳалли муштараки мушкилоти байналмилалӣ бо ҷонби муқобил, хоҳ дар доираи низоъ ва хоҳ ҳамкорӣ, музокиротро аз амали яктарафа фарқ мекунанд. Ин ҳадафи асосии онҳо дар арсаи байналмилалӣ

аст ва вазифаи асосии музокиротро ташкил медиҳад. Ғайр аз ин, дар баъзе мавридҳо, ин мушкилот на танҳо масъалаҳоеро, ки мустақиман дар рӯзномаи гуфтушунид қарор доранд, балки масъалаҳои берун аз онро низ дар бар мегиранд. Кори муштараки иштирокчиён оид ба мушкилоти байналмилалӣ на танҳо ба ҳалли онҳо, балки ба фаҳмиши амиқтари муносибатҳои байналмилалӣ дар маҷмӯъ оварда мерасонад.

Мувофиқат ва тафовути манфиатҳои шарикон, ки шартҳои зарурии гузаронидани музокирот мебошад, боиси пайдо шудани вобастагии байни иштирокчиён мегардад. Ғайр аз ин, ҳар қадар ҷонибҳо бештар вобастагии мутақобила дошта бошанд ва ҳар қадар онҳо аз ин далел огоҳ бошанд, ҳамон қадар қобилияти онҳо барои андешидани қадамҳои яктарафа маҳдудтар мешавад ва дар натиҷа, онҳо маҷбур мешаванд, ки якҷоя, яъне тавассути музокирот, роҳи ҳалро ҷустуҷӯ кунанд. Ин тавозуни манфиатҳо гуфтушунидҳои байналмилалиро ба фаъолияти худтанзимкунанда ва дугона табдил медиҳад, зеро иштирокчиён ҳамеша имкони гузаштан ба самти муқовимат ё ҳамкории пурраро доранд. Аммо, агар ин рӯй диҳад, гуфтушунидҳо ба як навъи дигари ҳамкорӣ табдил меёбанд: ҳамкорӣ ё низоъ.

Ҳангоме ки ҷаҳон таҳаввул меёбад ва бештар бо ҳам вобаста мешавад, аҳамияти музокироти сиёсӣ ҳамчун воситаи ҳалли низоъ ва ҳамкорӣ тавассути таҳлили муштараки мушкилот бо шарик тадриҷан меафзояд, дар ҳоле ки баъзан нақши гуфтушунид коҳиш меёбад. Аммо, ин вазъиятро танҳо метавон ҳамчун тамоюли умумии таърихӣ ҳисобид.

3.2. Нақши Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Сарвари сиёсӣ дар раванди музокироти сиёсӣ

Дар аввали солҳои 1990-ум, Ҷумҳурии Тоҷикистонро низои таҳмилии шаҳрвандӣ фаро гирифт, ки кишвар дар остонаи нестшавӣ қарор дошт. Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, таҳдиди аз даст додани

ягонагии миллӣ ва парокандагии мавҷудияти ҷумҳурии мустақилро зери суол бурд.

Таърих гувоҳ аст, ки дар лаҳзаҳои душвор, вақте ки миллатҳо бо мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд ва бесарусомонӣ ва номуайяни афзоиш меёбад, шахсиятҳои пайдо мешаванд, ки ҳамчун сарвар метавонанд раванди воқеаҳоро тағйир диҳанд.

Бисёре аз коршиносон дуруст қайд менамоянд, ки дар раванди тағйирпазирии ҷомеа ва рушди давлатҳо аксар вақт бо роҳбарони барҷаста алоқаманд буда, асосан аз дурандешӣ, азму ирода ва ҷасорати сарварони сиёсии он вобаста аст.

Масалан, ба анадешаи профессор Муҳаммад А.Н. падидаи сарварӣ аз замони пайдоиши инсон ва ҷомеа вуҷуд дошт ва ҳамеша одамон дар зиндагӣ ба сарвари шучоъ, марди кордон ва роҳбалади зақӣ ниёз доштанд. Дар илмҳои сиёсӣ сарварӣ дар худ хусусияти гуногунро таҷассум намуда, пояи асосии сиёсат ва ҳокимият ба шумор меравад ва доираи маҳдуди инсонҳоро дар бар мегирад, ки қобилияти махсус доранд.

Баъзан сарвариро сифати барҷастаи шахс ҳисобида, онро бо чунин сифатҳо муайян менамоянд: “ақли расо, иродаи матин, қобилияти беҳамтои ташкилотчигӣ ва ғайра. Баъзе муҳаққиқон онро вобаста ба таълиму тарбия ва таҷрибаи зиндагӣ истеъдоди фитрӣ ва худододӣ низ медонанд. Ҳамин тавр, дар дунё бисёр сарварони сиёсиеро номбар кардан мумкин аст, ки барои миллату давлатҳои худ хизматҳои барҷаста намудаанд. Яъне нақши сарвари сиёсӣ аз нигоҳи мусбат дар рушду нумуи давлату миллатҳо хеле назаррас аст”.

[140].

Ҳамин ст, ки дар лаҳзаҳои душвор ва муҳими таърихии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба сахнаи сиёсӣ ворид гардида, масъулияти сарнавишти кишварро ба дӯши худ гирифт. Дар шароити афзоиши нооромӣ, Эмомалӣ Раҳмон 19 ноябри соли 1992 дар иҷлосияи 16-уми

Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон раиси Парлумон ва раҳбари давлат интихоб шуд. Ба қудрат расидани ӯ дар замоне рух дод, ки кишвар дар остонаи фурӯпошӣ қарор дошт: маркази ягонаи қабули қарорҳо, механизмҳои назорати вазъият вучуд надошт ва эътимод ба ниҳодҳои сиёсӣ коҳиш ёфта буд. Бо расидан ба мақоми сарвари давлат дар як лаҳзаи муҳими таърихӣ, ӯ рамзи сулҳ, ризоият, эҳёи миллӣ ва ҳимояи истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид.

Суханони он кас дар парлумон – «Ман омодаам ҷони худро барои ноил шудан ба сулҳ фидо кунам» - на танҳо як эълomia, балки як принципи роҳнамо барои амалҳои минбаъда гардиданд»

Давра ба давра собит шуд, ки Пешвои миллат аз зумраи он сарвароне мебошанд, ки сулҳро асоси пешрафти тамоми соҳаҳо, зиндагии осудаи аҳоли ва суботу амнияти тамоми башарият медонанд. Пешвои миллат зимни суханронии нахустини хеш ҳамчун Сарвари давлат иброз намуда буданд: “Ман кори худро аз сулҳ сар хоҳам кард” [152].

Эмомалӣ Раҳмон на танҳо рамзи умед ба сулҳ, балки омили муттаҳидшавии ҷомеа низ гардид. Дар шароити низоъҳои шадид, он кас ҳамчун миёнарав, кафил ва меъмори системаи сиёсии оянда хидмат кард. Эмомалӣ Раҳмон бо кӯшишҳои шахсии худ ва иштирок дар музокироти байниҷондор раванди сулҳ ва барқарор кардани эътимод байни ҷонибҳои даргирро оғоз кард.

Яке аз омилҳои калидии рафъи бӯҳрон ва оғози раванди барқарорсозии давлат шахсияти раҳбари сиёсӣ Эмомалӣ Раҳмон буд. Ҳузури сиёсии Президенти кишвар дар шароити парокандагии амиқи иҷтимоӣ ва институтсионалӣ сурат гирифт, ки таҳлили роҳбарии он кас ҳамчун падидаи устувории сиёсӣ ва абзори ташаккули давлатдорӣ дар Тоҷикистон махсусан муҳим мегардонад.

Дар ин росто, албатта, шахсияти аввал ҳамчун Сарвари сиёсии хизматнишондода - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам

Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. Аз ин рӯ, Президенти кишвар дар феҳристи шахсиятҳои варзидаи дунё мақоми шоиста доранд. Эмомалӣ Раҳмон дар тури солҳои соҳибистиқлоли ягона Сарвари сиёсӣ мебошанд, ки тамоми ҳасти худро ба миллату Ватан бахшидааст.“ Интиҳоб гаштани Эмомалӣ Раҳмон ба сифати Сарвари сиёсии мамлакат дар ҳама вазиятсанҷиши мардонагӣ, масъулиятшиносӣ ва ватандӯстӣ буд, ки ҳокимияти сиёсии фалаҷгаштаро барқарор, муносибатҳои бенизми иҷтимоиро муътадил ва сулҳу амниятро пойдор карда тавонистанд”. [140].

Роҳбари нав, ки бо зарурати музокирот бо ҷонибҳои гуногуни низоъ, аз ҷумла намояндагони мухолифини мусаллаҳ рӯ ба рӯ шуд, зуд ба як фаъоли комили сиёсӣ табдил ёфт. Дар муддати кӯтоҳ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавонистанд эътилофи нерӯҳои сиёсӣ ва ҷамъиятиро дар атрофи худ ҷамъ кунад, ки идеяи ҳифзи давлати тоҷиконро доштанд.

Пас аз қатъ шудани амалиёти ҷангии фаъол ва оғози музокироти сулҳ, ҷомеаи Тоҷикистон бо вазифаи таъсиси заминаи нави сиёсӣ ва ҳуқуқи давлатдорӣ рӯ ба рӯ шуд. Президенти кишвар бо роҳнамоии принципҳои ошти миллӣ ва волоияти қонун амал намуда, як қатор ислоҳотро оғоз кард, ки ба барқарорсозии институтсионалии давлат нигаронида шуда буданд.

Яке аз омилҳои муайянкунандаи шахсияти Эмомалӣ Раҳмон “ҳамчун Пешвои миллӣ иштироки фаъолони он кас дар музокироти сулҳ бо мухолифини муттаҳидаи тоҷик буд. Ин музокирот, ки таҳти сарпарастии созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла СММ, баргузор шуданд, на танҳо ба Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар соли 1997 оварда расонд, балки қонуниятҳои ҳукумати кунуниро дар саҳнаи байналмилалӣ тақвият бахшид.

Аҳаммияти хоси иштироки шахсии Эмомалӣ Раҳмон дар даврҳои асосии музокирот, аз ҷумла музокироте, ки дар Афғонистони ҷангзада баргузор шуданд, буд. Ин ба аудиторияи дохилӣ ва хориҷӣ нишон дод, ки роҳбари давлат сулҳро на ҳамчун риторикаи дипломатӣ, балки ҳамчун як ӯҳдадории стратегӣ ва ахлоқӣ мебинад” [152].

Аз рӯзҳои аввали роҳбарии худ, Эмомалӣ Раҳмон се афзалиятро муайян кард: барқарор кардани сулҳ, баргардонидани гурезагон ва тақвияти ваҳдати миллӣ. Ин ҳадафҳо дар Иҷлосияи таърихии 16-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон шуда, асоси тамоми сиёсати минбаъдаи давлатиро ташкил доданд. Таъсиси ҳокимияти муассири давлатӣ, ташаккули низоми нави сиёсӣ ва тақвияти пояҳои давлатдорӣ қадамҳои муҳим дар рушди Тоҷикистони муосир гардиданд.

Бисёре аз пешвоёни бузург маҳз дар замони бӯҳронӣ - инқилобҳо, таҷовузи беруна ва ҷангҳои шахрвандӣ пайдо мешаванд. Онҳо бо шучоат, хиради сиёсӣ, истодагарӣ ва садоқат ба як ҳадафи ягона ва олий: сулҳ ва шукуфой фарқ мекунанд. Ба шарофати талошҳои пайвастаи Эмомалӣ Раҳмон, ки бар пояи музокирот ва ҳамдигарфаҳмӣ асос ёфта буд, ҷанги бародаркушӣ хотима ёфт, садҳо ҳазор гурезагон ба ватани худ баргаштанд ва дар кишвар ваҳдати миллӣ барқарор шуд.

Бояд қайд кард, ки Эмомалӣ Раҳмон дар раванди музокирот нақши муҳим бозид, бо имзои "Созишномаи умумӣ дар бораи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ" ба ҷанги таҳмилии шахрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) хотима бахшид. Кӯшишҳои он кас барои ноил шудан ба ваҳдати миллӣ, муколамаи сиёсӣ ва сиёсати муваффақонаи хориҷӣ истиқлоли кишварро тақвият ва нуфузи онро афзун карданд.

Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат» нақши Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмонро дар давлатдорӣ навини тоҷикон ба таври возеҳ чунин муқаррар кардааст: «Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат шахсияти барҷастаи таърихии миллат мебошад, ки дар

Иҷдосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти кишвар интиҳоб гардида, дар бунёди низоми давлатдорӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол, барқарорсозии соҳти конститутсионӣ, ба даст овардани сулҳу ваҳдати миллӣ сахми беназир гузошта, тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 дар асоси овоздиҳии умумихалқӣ аввалин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуда, дар эъмори давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ нақши арзанда гузошта, миллатро аз парокандагӣ, давлатро аз нестшавӣ ва халқро аз ҷанги шаҳрвандӣ раҳо намуда, дар рушди сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва таърихиву фарҳангии давлати мустақили Тоҷикистон хизматҳои бузурги тақдирсоз намудааст»[2].

Анъанаҳои давлатдорӣ, сиёсати хориҷӣ, дипломатия, ниҳоди миёнҷигарӣ ва сулҳҷӯӣ - ҳамаи инҳо ҳамеша қисми мероси таърихӣ мардуми тоҷик буданд. Аммо, рушди пурраи сиёсати хориҷӣ ҳамчун абзори пайгирии манфиатҳои миллӣ танҳо бо ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ имконпазир гардид. Таъсиси хадамоти дипломатӣ, ҳамчун ифодаи истиқлолияти давлатӣ, як қадами муҳим дар роҳи тақвияти мавқеи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон буд.

Муваффақиятҳои дипломатияи тоҷик мустақиман бо дурандешӣ ва хиради роҳбари он, дарки амиқи равандҳои байналмилалӣ, манфиатҳои миллӣ ва эҳтиром ба арзишҳои анъанавӣ алоқаманданд. Маҳз ба шарофати ин хислатҳо ва равиши стратегии Эмомалӣ Раҳмон, Тоҷикистон худро дар сахнаи байналмилалӣ ҳамчун як ҷонибдори доимии сулҳ, ҳамкорӣ ва ҳамсоғии нек муаррифӣ кардааст. Аз 31 декабри соли 2002, сиёсати хориҷии ҷумҳурӣ расман ҳамчун "сиёсати дарҳои кушода" муайян карда шуд. Бар хилофи "сиёсати дарҳои баста", ки дар замонҳои гуногун аз ҷониби Чин ва Ҷопон пеш гирифта шуда буд, Тоҷикистон барои ҷаҳони беруна кушода буданро интиҳоб кардааст, ки арзишҳои таърихӣ ва фарҳангии онро инъикос мекунад “[152].

Дар тули 35 соли аз замони эълони истиқлоли давлатӣ - таҳти роҳбарии хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон, кишвар бо итминон ба сӯи шукуфои ҳаракат кардааст.

Имрӯз, вақте ки дар паҳноии дастовардҳо, рушду пешрафт, оромии ободӣ нахустин суҳанони Сарвари давлат дар айёми тағйирпазириҳо “Ман ба Шумо сулҳ меорам”-ро ба ёд меорем, мебинем, ки он имрӯз пурра амалӣ шуда, сулҳу ваҳдати мо дар партави ин сиёсати сулҳгароёна рӯз аз рӯз пойдору амалӣ мегардад. Дар ин росто, раванди тезу тунди ҷаҳонишавӣ, қудратталабӣ, то рафт зиёд шудани гурӯҳҳо ва амалҳои террористию экстремистӣ дар ҷаҳони ғарбӣ муосир, сулҳу ваҳдат, арзиши бузурге касб мекунад. Дар китоби «Мақтаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд» таъкид гардидааст, ки: «Ба шарофат ва қидду ҷаҳду талошҳои фарзанди фарзонаи миллати тоҷик Эмомалӣ Раҳмон дар як муддати кӯтоҳи тарихӣ сулҳу оромӣ дар сартосари кишвар таъмин гардида, барои зиндагии орому осоишта ва ғайриҷанҷабозии созандаи сокинони мамлакат шароити мусоид фароҳам омад. Ҷамагон бояд дарк намоем, ки ҳаракат ба сӯи Ваҳдати миллӣ ҳамчун ҳадафи асосии сиёсати пешгирифти ва шиори зиндагӣ барои Эмомалӣ Раҳмон бесабоб набуд. Агар чунин тасмим гирифта намешуд, бадбиниву таҳдид ва душманҷӯиву сангаргирӣ бештар доман паҳн мекард» [43, 52].

Имрӯз ҳодисаҳои ғарбӣ ва низоъҳои давомдори Ҷумҳурии Тоҷикистон Миёна ҳушдор медиҳанд, ки набудани сулҳу ҳамдилии ва ваҳдати комил боиси сар задани ҷангу қашқарҳои зиёд хоҳад гардид.

Суҳанронҳои Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “дар минбарҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ҳамеша бо пешниҳоду ташаббусҳои асосноку созанда, пеш аз ҳама, ба таъмини амният ва рушди муштараки устувор, таҳкими ҳамкорӣ ва робитаи байни давлатҳо, инчунин баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии халқҳои минтақа равона гардидаанд.

Ташаббус ва таклифҳои мубрами байналмилалӣ, ки Тоҷикистон пешниҳод намудааст, бо дарназардошти вазифаҳои муштараки мамлакатҳои минтақа дар рафъи ҷолишҳо ва таҳдидҳои муосири бавучудомада саривақтӣ ва воқеӣ мебошанд”.[104].

Дар баробари дигар ташаббусҳои ҷаҳонӣ, ташаббуси навбатии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста таҳкиму ҳифзи сулҳи сартосарии ҷаҳон, Роҳбарияти Олии мамлакат, бори дигар тамоми кишварҳои ҷаҳон, созмонҳо ва институтҳои оламро ҳушдор дод, ки дар ҳифзи сулҳ ва пешгирии низоҳое, ки хатари ҷиддӣ ба ҳаёти инсоният дар рӯи замин доранд, бетараф набошанд. Ин аст, ки 24 сентябри соли 2024 Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми суҳанронӣ дар мубоҳисаҳои 79 – уми умумии Маҷмаи умумии Созмони Милали Муттаҳид вобаста ба раванди пуртазоди ҷаҳонишавӣ, низоъҳои мусаллаҳона ва дигар оқибатҳои ногувори барои инсоният хатарнокро махсус таъкид намуда, дар ин замина ҷомеаи ҷаҳониро ба муттаҳидӣ ва ҳифзи амнияти субот дар ҷаҳон даъват намуд. Пешвои миллат сулҳу оромӣ ва созиши байни сокинони сайёраро яке аз роҳҳои таъмини ҳаёти осоишта ва рушди устувор маънидод намуда, пешниҳод намудаанд, ки тавассути қатъномаи махсуси Созмони Милали Муттаҳид, “Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда” қабул карда шавад.

Бояд гуфт, ки масъалаи сулҳу субот ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ ҳамеша таҳти таваҷҷуҳи Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, ҷиҳати таҳкиму ҳифз ва нигоҳ доштани ин неъматӣ бебаҳо, ки барои мардуми тоҷик ба осонӣ ба даст намомада буд, даъват менамояд.

Масалан, 12 декабри соли 2025 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Ашхободи Туркменистон дар Форуми байналмилалӣ сулҳ ва эътимод, ки дар доираи “Соли байналмилалӣ сулҳ ва эътимод, 2025” баргузор мегардад, иштирок ва суҳанронӣ намуданд.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон изҳор доштанд, ки “Тоҷикистон аз ҳамаи ташаббусҳо доир ба таҳкими сулҳу амонӣ дар ҷаҳон пайваста пуштибонӣ менамояд”.

Дар хулосаи сухан Сарвари давлати мо “тантанаи сулҳ”-ро “гарави таъмини адолат, баробарӣ, эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон” номида, изҳор доштанд, ки “ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ин арзиши воло бояд бо така ба эътимод, гуфтугӯ ва ҳамкорӣ муносибати эҳтиёткорона дошта бошад” [170].

Дар китоби “Мақтаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд” таъкид шудааст, ки “... миллати соҳибназари тоҷик ва тоҷикистониён бо ифтихор гуфта метавонанд, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шахсияте мебошанд, ки бақои миллати тоҷикро дар мушкилтарин лаҳзаҳои давлатдорӣ таъмин намуда, дар таҳкими Истиқлол, таъмини сулҳу субот нақши тақдирсоздоранд” [44, 57]. Воқеан, гуфтан мумкин аст, ки “Ман ба Шумо сулҳ меорам”-и Пешвои музми миллат дар ҳақиқат барои миллати тоҷик пайки эҳё ва рушду шукуфоии миллату давлат гардид ва имрӯз ин мақтаби бузурги сулҳофарӣ барои ҷомеаи ҷаҳонӣ низ таъсири мусбати худро расонида, дар ҳалли низоъҳои мухталифи давлатҳо мавриди қорбарӣ қарор мегирад. Дар шароити кунунӣ зарур ва ногузир аст, ки ҳар яки мо дар тарғиби Ваҳдати миллӣ ва саҳми меъмори он – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беш аз пеш фаъол бошем.

Метавон гуфт, ки маҳз бо усули пешбурди музокироти фаъоли Эмомалӣ Раҳмон кишвари мо ҳамчун иштирокчии фаъол дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳалли масъалаҳои минтақавӣ шинохта шудааст.

Музокироти фаъоли Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбарони дигар кишварҳо, ки ба таъмини амнияти минтақавӣ ва мубориза бо терроризм ва экстремизм нигаронида шудаанд, тасдиқи ин гуфтаҳо мебошад.

Фаъолиятҳои сулҳҷӯёнаи Эмомалӣ Раҳмон эътирофи байналмилалӣ касб намуда, бо ҷоизаҳои баланд қадрдонӣ шудааст.

Ба шарофати ҳамкориҳои фаъоли байналмилалӣ ва ба таври возеҳ ва саривақтӣ ба миён гузоштани масъалаҳои муҳим дар арсаи байналмилалӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз ҳамчун яке аз давлатҳои фаъолтарин ва созандатарин дар Осиёи Марказӣ эътироф шудааст.

Аз ин рӯ, мардуми Тоҷикистон ба таври воқеӣ аз як роҳбари хирадманд ва фидокор, марде, ки тавонист миллатро муттаҳид кунад ва онро ба сӯи сулҳу шукуфой роҳнамоӣ кунад, миннатпазиранд.

Шахсияти Эмомалӣ Раҳмон омили калидии субот ва рушд боқӣ мемонад, ки аҳамияти роҳбарӣ дар ташаккули давлатдорӣ муассирро тасдиқ мекунад.

Бояд таъakkур дод, ки Сарвари сиёсии давлати мо шахсияте мебошанд, ки қобилияти муттаҳид намудан ва роҳбарии ҳаракатҳои гурӯҳи муайяни одамон, ҳизбҳо ва ташкилотро доранд. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар замони соҳибистиқлолӣ барои идоракунии давлат муҳимтар аз ҳама, сиёсати касбӣ эҷод карда тавонистанд. Сарвари сиёсии Тоҷикистон тавонистанд зиддияти гуногунро, ки дар дохили ҷомеаи мо вучуд дошт, аз байн баранд.

Чеҳраи сиёсии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун Сарвари сиёсии муваффақ эътироф намуда, гуфтан мумкин аст, ки Президенти Тоҷикистон дар баробари хизматҳои шоён ба миллату давлати навини тоҷикон боз танзимгари ташаббусҳои нави ҷаҳонӣ низ мебошанд. Баланд гаштани эътибор ва машҳур гаштани Президенти давлати мо, пеш аз ҳама, аз муваффақияти касбӣ, хизматҳои бесобиқа, фикру андешаҳо дар бораи созандагӣ бунёдкорӣ ва сатҳи маҳбубияташон дар байни одамон одамон бармеояд.

Таъakkур бояд дод, ки обрӯю нуфузи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз амалҳои сиёсии сулҳпарварона, гирифтани пеши роҳи ҷанги шаҳрвандӣ, содиқ будан ба Ватану миллат ва ҷонфидоӣҳо барои таҳкими давлатдорӣ навини миллӣ баланду боло гардидааст. Президенти мамлакат ба мардуми мо сулҳу салоҳ ва

ҳамдигарфаҳмӣ оварданд, ки мардumi Тоҷикистон аз ҳамон замон он касро ҳамчун Сарвари сиёсии муваффақ ва дурбин эътироф намудаанд.

Ҳамин тариқ, сарварӣ парвардаи вазъияти сиёсӣ, муносибатҳои байниҳамдигарии иштирокчиён ва сифатҳои шахсӣ буда, имконият медиҳад роҳбар масъулиятро ба дӯши худ гирад. Сарвар ба омма роҳбарӣ намуда, онро ба пеш мебарад ва дар навбати худ ҷомае низ вазифадор аст, ки сарварро аз назари сиёсӣ дастгирӣ ва комил гардонад. Мақому манзалати шахсии Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун падидаи рамзи идеяи сиёсии муайян собит месозад, ки он кас ҳамчун роҳбари сиёсӣ тавонистанд шавқу ҳаваси сиёсии умумимиллиро дастгирӣ ва тарафдорӣ намоянд.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чун Сарвари сиёсӣ дар тасаввуроти аксари аҳоли ба мисли шахсияте шинохта мешаванд, ки мардум ба он кас чун ба фарзанди фарзонаи миллат эҳтирому ифтихори самимӣ доранд. «Чунин боварӣ ба Президенти мамлакат ҳамчун Сарвари сиёсии муваффақ ба он асос меёбад, ки он кас ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон хотима бахшида, мамлакатро аз нестӣ наҷот дода тавонистанд ва Тоҷикистонро ба шоҳроҳи нави пешрафту тараққиёт ва муваффақияту шуҳрат роҳнамоӣ намуданд. Албатта, афкори ҷамъиятӣ дар чунин ҳолат нақши асосӣ мебозад. Маҳз афкори умум дар ҳолатҳои муайян ба сарвари сиёсӣ таъсир мерасонад. Сарвари сиёсии мо ҳамеша ба усулҳои сиёсии танзимнамоӣ такя намуда, бо назардошти баҳисобгирии манфиатҳо, эътиқодмандӣ, муколама, намунаи шахси ро мавриди истифода қарор додан, ҳамеша ташаббускор ва дар пеш мебошанд. Ҳатто ҳамон шиори Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикистон, ба пеш” нишонаи ин гуфтаҳо ва сармашқи андешаҳои созандагӣю бунёдкории мардumi тоҷик гардидааст»[140].

Барои саҳми бебаҳояш дар таъмини сулҳ дар Тоҷикистон ва таҷкими амнияти минтақавӣ, инчунин дигар дастовардҳои барҷастааш дар густариши муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои байни халқҳо, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо унвонҳо ва ҷоизаҳои баланд аз ҷониби давлатҳо ва созмонҳои гуногуни байналмилалӣ сарфароз гардонида шудааст.

Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун музокиракунандаи прагматикӣ, ки ба манфиатҳои миллӣ, субот ва рушд нигаронида шудааст, маъруф аст, ки ин дар анҷоми бомуваффақияти ҷанги шахрвандӣ ва пешравии фаъоли Тоҷикистон дар саҳнаи байналмилалӣ зоҳир шуд. Сабки музокироти ӯ принципнокӣ, истодагарӣ, хоҳиши шарикӣ мутақобилан судманд (хусусан дар соҳаи энергияи сабз) ва ҳифзи соҳибхитиёриро муттаҳид мекунад.

Хислат ва хусусиятҳои калидии музокирот дар сабки Эмомалӣ Раҳмон чунин аст:

Яке хислат ва хусусиятҳои асосии музокирот дар сабки Эмомалӣ Раҳмон ин тафаккури стратегӣ ва прагматизм мебошад, дар доираи он Эмомалӣ Раҳмон аз идоракунии бӯҳрон ба банақшагирии стратегӣ гузашта, ба лоиҳаҳои дарозмуддати иқтисодӣ (барои гидроэнергетика) тамаркуз кардааст.

Усули хоси музокироти Эмомалӣ Раҳмон ин принципнокӣ ва ҳифзи соҳибхитиёри мебошад. Масалан, дар муносибатҳои байналмилалӣ Эмомалӣ Раҳмон сарфи назар аз мавқегирии кишварҳои абарқудрат аз манфиатҳои Тоҷикистон қотёна ҳимоят мекунад ва ба баробарӣ ва эҳтиром исрор меварзад.

Сабки махсуси музокироти Эмомалӣ Раҳмон ин пешоҳангӣ ва созандагӣ мебошад. Эмомалӣ Раҳмон ташаббусҳои ҷаҳониро, ба монанди масъалаҳои об ва тағирёбии иқлим, фаъолона таблиғ мекунад ва Тоҷикистонро ба як иштирокчии эътирофшудаи муколама табдил медиҳад.

Яке аз ҳадафҳои усули музокироти Эмомалӣ Раҳмон ин ин ҷустуҷӯи созиш мебошад. Дар ин замина, қобилияти муттаҳид кардани одамон ва пайдо кардани заминаи муштарақ, ки ба ягонагии миллӣ мусоидат кардааст.

Усули махсуси музокироти Эмомалӣ Раҳмон ин муқовимат ба фишори беруна мебошад. Пешвои миллат дар раванди музокирот боназардошти нигоҳ доштани сиёсати мустақил, қобилияти муколама бо қудратҳои бузургро дорад.

Яке аз хусусиятҳои калидии музокирот дар сабки Эмомалӣ Раҳмон ин самаранокӣ мебошад. Музокирот таҳти роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон аксар вақт бо имзои созишномаҳои мушаххаси ҳамкорӣ миёни иштирокчиёни он анҷом меёбанд.

Дарвоқеъ, ташаббусҳо ва талошҳои Президенти мамлакат барои ҳамгирӣ, муттаҳидшавӣ ва умаман наздикшавии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ аз тарафи мамлакатҳои ҳамсои мо муҳим, саривақтӣ ва дар умум мусбат пазируфта мешаванд. Зеро ҳама ташаббусҳо ва талошҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хотири сулҳу амният, рушди устувор ва ояндаи дурахшони минтақаи Осиёи Марказӣ нигаронида шуда, мамлакатҳои минтақа, махсусан президентҳои ин кишварҳо ба ин фаъолияти созандаи Президенти кишвари мо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳои баланд дода, эҳтиром ва эътирофи хосса зоҳир менамоянд.

Дар бораи мақом ва эътирофи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Сарвари сиёсии пуртаҷриба дар сиёсати байналмилалӣ гуфтаҳои сарварони сатҳи баланди ҷаҳонӣ низ хеле зиёд аст.

Масалан, Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёв дар бораи шахсияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин суханони нек гуфтаанд: «Мо Шуморо ҳамчун арбоби барҷастаи давлатии Тоҷикистони муосир, фарзанди фарзонаи халқи худ ва пешвои ҳақиқӣ

мешиносем, ки ба хотири сулҳу оромӣ ва шукуфоии давлататон бо суботкориӣ зиёд заҳмат мекашед» [167].

Аз ҷумла, барои тақвияти ин гуфтаҳо суханони Си Чинпинро дар Саммити якуми сарони кишварҳои «Чин – Осиёи Марказӣ» ба хотир меорем, ки чунин ибрози андеша намудааст: «Шумо, Ҷаноби Президент, миёни мо — сарони давлатҳо аз ҳама сиёсатмадори пуртаҷриба ба шумор меравед, ки дар сарғаҳи таъсиси Созмони ҳамкориӣ Шанхай истода будед. Шумо хеле сиёсатмадори хирадманд, пуртаҷриба ва дурбин ҳастед ва дар рушди муносибатҳои дӯҷониба нақши муҳим мебозед. Пешниҳод ва андешаҳои Шумо барои мо ниҳоят муҳим мебошанд». Воқеан ҳам эътирофи Сарвари сиёсии давлати мо дар чунин сатҳ ин эҳтирому эътирофи миллату давлат ва соҳибистиқлолии Тоҷикистони азиз мебошад. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон — Сарвари сиёсии муваффақ, обрӯю эътибори миллат ва кафили ҳифзи манфиатҳои миллӣ мебошанд, ки мо бояд тамоми дастоварду муваффақияти замони соҳибистиқлолиро ба он кас вобаста ва тавбаам бидонем» [140].

Роҳбарони кишварҳои абарқударти ҷаҳонӣ ва инчунин роҳбарони давлатҳои минтақа дар суҳанрониҳои худ оид ба таҷрибаи ғании роҳбарӣ ва сарвари сиёсии муваффақ ва сиёсатмадори барҷастаи сатҳи ҷаҳонӣ будани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро махсус иброз намуда, он касро борҳо бо мукофотҳои олий ҳамчун нишони арҷгузорӣ ва қадрдонӣ сарфароз гардониданд. Махсусан, “нақши калидӣ ва саҳми арзандаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар тақвияти дӯстӣ, бунёди намунаи олии ҳамкорӣ байни мамлакатҳои минтақа ва тавсеаи ҳамкориӣ судманду созанда дар байни Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ба инобат гирифта, президентҳои Қазоқистон, Туркманистон ва Узбекистон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро бо

мукофотҳои олии давлати худ ҳамчун нишони арҷгузори ва қадрдони сарфароз гардонидаанд”.[105].

Далели ин гуфтаҳо дар он зоҳир мегардад, ки 6 августи соли 2021 дар асоси Қарори муштаракӣ сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ дар шаҳри Туркманбошии Туркманистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни Воҳӯрии машваратии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ ба нахустин мукофоти олии – «Нишони фахрии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ» барои хизматҳои шоиста дар рушди муносибатҳои дӯстӣ, ҳамсоғии нек, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ, таҳкими сулҳу амният дар минтақа, пешбурди манфиатҳо ва ташаббусҳои муштаракӣ кишварҳои минтақа дар арсаи байналмилалӣ сарфароз гардонида шуданд, ки аҳамияти хеле бузург дорад.

Қарори муштаракӣ сарварони давлатҳои Осиёи Марказӣ дар бораи ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сазовор донишмандони ин мукофоти олии нишони арҷгузори ва қадрдони беандоза аз хизматҳои шоистаи ин сиёсатмадори барҷастаи сатҳи ҷаҳонӣ, ки дар ҳалли масъалаҳои муҳими минтақавӣ ва ҷаҳонӣ талош меварзанд, ба ҳисоб меравад.

Шарафбӣ ба ин” мукофоти олии бори дигар эътибори нуфузи ин марди хирад, сиёсатмадори оқил, пешвои ваҳдатфарро дар арсаи байналмилалӣ тасдиқ намуда, эътирофи усули давлатдории Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сифати эҳғари Тоҷикистони навин ва мустақил, инчунин ташаббускори ибтикороти минтақавию ҷаҳонӣ мебошад”.[141].

Дар инҷо метавон саҳми шахсии Президент муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди музокироти Тоҷикистону Қирғизистон нишон дод, ки иборат аз пешбурди пайвастаи принципҳои неқхамсоғӣ, муколамаи мустақим дар сатҳи олии ва оғоз кардани механизмҳои осоиштаи делимитатсияи сарҳад мебошад. Эмомалӣ Раҳмон ба пешгирии низоъҳо,

таҳкими эътимод ва рушди ҳамкориҳои фаромарзӣ диққати махсус медиҳад.

Вобаста ба масъали болозикр метавон саҳмҳои калидии Эмомалӣ Раҳмонро нишон дод, ки чунинанд:

Яке аз чунин саҳмҳои асосии Эмомалӣ Раҳмон ин ташаббуси музокироти мустақим мебошад. Эмомалӣ Раҳмон ҷонибдори ҳалли баҳсҳо танҳо тавассути роҳҳои осоишта, тавассути музокирот аст, ки ба пешрафти назаррас дар муайян ва демаркати сарҳади давлатӣ оварда расонидааст.

Саҳми дигари Эмомалӣ Раҳмон дар таҳқиқи амният мебошад. Кӯшишҳои пайвастаи он кас барои таъмини субот дар минтақаҳои марзӣ ва пешгирии низоъҳои марзӣ равон гардидааст.

Фарҳанги сулҳофарӣ яке аз саҳмҳои дигари калидии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Пешбурди концепсияе, ки бар асоси принципҳои эҳтироми мутақобила, дӯстӣ ва ҳамсоияти нек байни мардуми тоҷик ва қирғиз асос ёфтааст, маҳз дар заминаи фарҳанги сулҳофарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба миён омадааст.

Муколамаи шахсӣ ҳамчун саҳми дигари калидии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Эмомалӣ Раҳмон доимо талош меварзиданд, ки мулоқоти мунтазам бо роҳбарияти қирғизро барои ҳалли масъалаҳои муҳим роҳандозӣ намоянд.

Бо ташаббуси бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 31 март соли 2025 дар шаҳри Хучанд дар доираи нишасти сарони Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон созишномаи таърихӣ дар хусуси сарҳадҳои се давлат ва эълонияи Хучанд доир ба дӯстии абадӣ ба имзо расида, масоили сарҳадии миёни се давлати ҳамсоя ҳалли ниҳонии худро пайдо намуданд.

Ин руйдодҳои таърихӣ ба таъмини амну субот, рушди устувор ва болоравии нуфузу эътибори байналмилалии минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамаҷониба мусоидат намуд.

“ 21 декабр дар толори Консерваторияи давлатии Санкт-Петербург ба номи Римский-Корсаков маросими супоридани Ҷоизаи байналмилалии сулҳи ба номи Лев Толстой ба роҳбарони давлатҳои Тоҷикистон, Узбекистон ва Қирғизистон баргузор гардид” .[134].

Дар вазъияти тантанавӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Ҷоизаи байналмилалии сулҳи ба номи Лев Толстой супорида шуд.

Метавон гуфт, ки Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ин ҷоизаи фахрӣ дар соли 2025 барои саҳми бузург дар таҳкими сулҳу амният дар минтақаи Осиёи Марказӣ сарфароз гардиданд.

Дар суҳанронии табрикоти худ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ба ифтихори ҷашни байналмилалии Наврӯз дар шаҳри Хуҷанд баргузор гардид ва сарони давлатҳои Қирғизистону Узбекистон дар ин чорабинии бошукуҳ иштирок доштаанд, қайд намудаанд, ки «...мо бори дигар қатъиян эълон намудем, ки аз арзишҳои сулҳ ва усулҳои ҳалли ҳамаи масъалаҳои мавҷуда аз роҳи муколама, дар рӯҳияи ҳусни ҳамҷаворӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, самимият, эҳтиром ва эътимоди ҳамдигар пуштибонӣ мекунем»[169].

Хулоса метавон гуфт, ки Эмомалӣ Раҳмон барои таъмини амният дар минтақа фаъолона талош меварзад, ки мустақиман ба таҳкими муносибатҳои дӯстона мусоидат менамояд.

Пешвои миллат ҳамкориҳои фарогири минтақавиро ҳамчун муҳимтарин василаи ҳалли масъалаҳои сиёсӣ амниятӣ, тиҷоратию иқтисодӣ, экологӣ ва таъмини амнияти субот дар Осиёи Марказӣ доништа, ҷонибдори сулҳу субот, рушди устувори минтақа, ҳамзистии осоишта ва дӯстонаи мардумони минтақа мебошанд.

Маҳз ҳамин талошҳо сабаб шуданд, ки имрӯз дар минтақаи мо фазои ҳамгирӣ ва дарки умумияти тақдиру сарнавишти давлатҳо ва мардумони онҳо торафт тавсеа ёфтанд. Нақши Тоҷикистон таҳти роҳбарии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари сиёсии муваффақ ва ботаҷриба дар раванди музокироти сиёсӣ ҷиҳати пойдории субот, рушди ҳамкорӣ, инчунин тавсеаи ҳамгирии созанда дар минтақа эътироф гардидааст.

Мавриди қайд аст, ки нақши муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Сарвари сиёсӣ дар раванди музокироти сиёсии байнитоҷикон хусусияти амлалӣ дошта, таъсири он натавонад барои кишвари мо, балки барои кишварҳои Осиёи Марказӣ низ муҳимияти хосса дорад. Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Сарвари сиёсии муваффақ ва танзимгари музокироти сиёсӣ дар арсаи байналмилалӣ шинохта мешавад.

ХУЛОСА

Таҳлилу таҳқиқи илмӣ нишон медиҳад, ки тартиби ба амал баровардани принципи ҳалли озоиштаи баҳсҳои байнидавлатӣ дар шакли системаи ҳуқуқи байналхалқӣ мавҷуд аст. Мутобиқи моддаи 33 Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид, давлатҳои иштирокчии низоъ, ки идомаи он ба ҳифзи сулҳу амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад, бояд тавассути музокирот, муколама, миёнаравӣ, созиш, арбитраж, муурофияҳои судӣ амал кунанд ва ба созмонҳои минтақавӣ муроҷиат намоянд.

Дар ин моддаи Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид қариб ҳамаи воситаҳои баргузори баҳсу муҳокимаҳо оид ба ҳалли низоъҳои сарнагуншуда номбар шудаанд ва гуфтушунидҳои сиёсӣ ҳамчун яке аз воситаҳои муассиртарини ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ муайян карда шудаанд. Ин аз он сабаб аст, ки ҳадафҳои дақиқ, тартиби иштирокчиён, сатҳи намояндагии онҳо дар музокирот, масъалаҳои ташкилӣ бо ҷонибҳои баҳс мувофиқа карда мешаванд. Мувофиқи принцип ва меъёрҳои муосири принципҳои байналхалқӣ музокирот бояд дар асоси баробарӣ ба роҳ монда шуда, ҳар як ҳодисаи вайрон кардани иродаи тарафҳо бояд истисно карда шавад.

Дар асоси таҳлили масоили музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар ҳалли низоъҳои, ки дар Осиёи Марказӣ ба амал омаданд, хулосаҳои зеринро метавон баён намуд:

1. Масъалаҳои марбут ба падидаи «музокироти сиёсӣ» яке аз масъалаҳои асосӣ ва мубрами сиёсатшиносии муосир ба шумор меравад. Сиёсатшиносони варзида онҳоро мушкилтарин, вале дар айни замон, роҳи асосии ҳалли низоъҳои дохилидавлатӣ ва минтақавӣ дар ҷаҳони муосир медонанд.

Мавриди қайд аст, ки дар раванди музокироти сиёсӣ масъалаҳои муносибатҳои тарафҳои ба ҳам муҳолиф дар дохили мамлакат ва

давлатҳо ҳамчун нуқтаи ба ҳам омаданд муқокима шуда, роҳҳои сулҳомези ҳалли ҳама гуна низои минтақавӣ муайян карда мешавад. Мақсади асосии музокироти сиёсӣ ин ба даст овардани созиши байни ҷонибҳо мебошад, ки он пеш аз ҳама ба ҳалли масъалаҳои нигаронида шудааст, ки ба муътадил гардондани вазъият ва пешгирии кардани сар задани амалҳои ҳарбӣ мусоидат мекунад.

Вобаста ба масоили музокироти сиёсӣ дар илмҳои ҷамъиятӣ муосир як қатор концепсияҳо коркард шудаанд, ки ин падидаи бисёрҷанбаро ба таври гуногун тавсиф намудаанд. Дар байни онҳо концепсияҳои муқакқикони рус аҳамияти махсус доранд — А.Я. Анцупова, К. Боришполца, И. Василенко, А.В. Игнатова, В.М. Кулагина, М. Лебедева, Н.П. Медведева, А.Навасардян, В.Е. Насиновский, Е. Скакунова, С.В. Соколова, Т.Н. Чумаченко, Г. Чурик, М. Штанко ва дигарон.

Назарияҳои ҷолибе, ки пажӯҳишгарони хориҷӣ, аз қабилӣ Л.Беланже, К.Боулдинг, И.Галтунг, Р.Дарендорф, Г.Зиммел, Л.Козер, С.П. Ледерак, А.Раппопорт, Р. Фишер ва дигарон пешниҳод намуданд, дар онҳо ҷанбаҳои гуногуни масоили музокироти сиёсӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Инчунин ҷанбаҳои алоҳидаи масоил музокироти сиёсӣ дар қорҳои илмӣ муқакқикони тоҷик Маҳмадов А.Н., Раҳматуллоев Э., Хидирова М.У., Зокиров Г.Н., Ниёзов С., Ҳакимов Р.М., Имомов А. таҳия гардида, дар онҳо сарчашмаҳои пайдоиш ва таъмиқи низоъҳо ва ҳолатҳои низоангез дар минтақаи Осиёи Марказӣ, инчунин истифодаи имкониятҳо дар раванди музокирот барои ҳалли онҳо таъкид шудааст.

Имкониятҳои методологии концепсияҳои ҳамаи муқакқикони дар боло зикршударо дар таҳлили масоили музокироти сиёсӣ ва хусусиятҳои бевоситаи он дар ҳалли низоъҳои маҳаллӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ муосир бомуваффақият татбиқ намудан мумкин аст.

2. Чунон ки маълум аст, таҳлили масоили музокироти сиёсию дипломатӣ ҳамчун усули боэътимоди ҳалли низоъҳо сазовори диққати чиддии тадқиқотчиён ва мутахассисони соҳа мебошад. Музокироти сиёсӣ ва ҳалли дипломатии низоъҳо дар фаъолияти давлатҳои муосир навъи махсуси шарикӣ байналмилалӣ ба ҳисоб меравад.

Албатта, музокироти сиёсию дипломатӣ ҳамчун воситаи ҳамфикрӣ дар масъалаҳои ҷанг ва сулҳи байни тарафҳои ба ҳам мухолиф, давлатҳо ва халқҳоро муттаҳид мекунад. Чунин равиш ба танзими низоъҳо, пеш аз ҳама, барои ҳалли он масъалаҳои зарурат дорад, ки ба муътадил гардондани вазъияти тезутунд, ки дар равобити байни давлатҳо ба амал омадаанд, бевосита мусоидат менамояд.

Маҳз тавассути дипломатия ва фаъолияти дипломатҳои касбӣ барои пешгирии низоъҳо, ҳалли мусолимадомези баҳсҳои байналмилалӣ ва ба роҳ мондани муносибатҳои мутақобилан судманди байнидавлатӣ шароит фароҳам овардан мумкин аст. Ҳамзамон бо истифода аз ҳадамоти дипломатӣ давлат метавонад дар хориҷи кишвар таъриху фарҳанги худро тарғиб кунад ва барои ба имзо расонидани созишномаҳои нави мутақобила замина фароҳам оварад.

Хусусиятҳои фарқкунандаи гуфтушунидҳои мустақими дипломатӣ, ки дар сатҳи намояндагӣҳои чунин сатҳ гузаронида мешаванд, дар он ифода мешавад, ки иштирокчиёни онҳо дар асоси дастурҳои дақиқ танзимшуда амал мекунанд, дар ҳоле ки онҳо ҳуқуқи мустақилона додани ҳулосаи ниҳоиро надоранд.

Бо вучуди ин, музокироти сиёсию дипломатӣ ҳамчун усули асосии ҳалли низоъҳо дар ҳалли низоъҳои маҳаллӣ ҳам дар тамоми ҷаҳон ва ҳам дар минтақаи Осиёи Марказӣ васеъ паҳн гардидаанд. Ба андешаи мо, онҳо барои ҳалли осоиштаи бисёр ихтилофҳои байнидавлатӣ аҳамияти калон доранд ва дар оянда метавонанд роҳи асосии (агар ягона набошад) ба тартиб андохтани масъалаҳои баҳсталаб дар сатҳи минтақавӣ гардад.

3. Баъди фурупошии Иттифоқи Советӣдар дохили ҷумҳуриҳои соҳибистиқлоли Осиёи Марказӣ ва байни онҳо пайваста оид ба масъалаҳои гуногун, пеш аз ҳама, вобаста ба аломатгузориҳои марзҳои давлатӣ баҳсҳо ва ихтилофҳо ба вуҷуд омадаанд, ки аксар вақт боиси низоъҳои ошкорои мусаллаҳонаи маҳаллӣ гардад. Зимнан, агар мо ба гунае иқтидори низоъҳоро дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон арзёбӣ намоем, ошкор кардани таъсири омилҳои мухталиф дар амалияи вазъияти низоъӣ душвор нест.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо чаҳор кишвари хориҷӣ: Афғонистон (1344 км), Ҷумҳурии Ёзбекистон (1332 км), Ҷумҳурии Қирғизистон (913 км) ва Ҷумҳурии Мардумии Чин (514 км) ҳамсарҳад аст. Дарозии умумии марзи Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамсоя 4103 километрро ташкил медиҳад. Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи давлати ҷавони тоҷикон пешбурди музокирот бо давлатҳои ҳамсоя барои муайян кардани хатти сарҳад – делимитатсия ва демаркатсия буд.

Барои нишон додани самтҳои эҳтимолии иқтидори низоъии кишварҳои минтақа омилҳои дар боло зикргардидаи тезутундшавии чунин вазъиятро ба асос гирифтани лозим аст. Агар, масалан, дар Ёзбекистону Қирғизистон, вазъи пуршиддати низоъ дар равобити оштинопазири ҳукумат ва муҳолифони метавонад таъсири бузург дошта бошад, пас дар Тоҷикистон ба шарофати ба даст овардани сулҳ, қонунигардонии фаъолияти аҳзоби сиёсӣ, рақобат ба дараҷаи минималӣ расонда шудааст.

Аммо ҳоло низоъҳои марзӣ низ бахше аз мушкилоти сиёсии ҳалношудаи кишварҳои ҳамсояи Осиёи Марказӣ, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ёзбекистон мебошанд. Қобили зикр аст, ки музокироти ҷонибҳо оид ба делимитатсияи сарҳади давлатии Тоҷикистону Ёзбекистон дар асоси принципҳои риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, адолат ва оқилона, созандагӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, эътимоди мутақобила ва гузаштҳои мутақобила ҷараён дорад. Аммо даргириҳои маҳаллӣ дар

манотиқи марзии Қирғизистону Тоҷикистон, Қирғизистону Узбекистон то чанд соли охир аз печидатарин масоили ҳалношуда дар минтақа маҳсуб меёфтанд, ки дар кишварҳои дигари Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил боиси таассуф шуд.

Бо назардошти ин, яке аз роҳҳои муҳими ҳалли онҳо музокирот мебошад. Онҳо инчунин барои ҳалли низоъҳои маҳаллӣ, ки аксар вақт байни кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар асоси даъвоҳои ҳудудӣ ё дига омилҳо ба вуҷуд меоянд, хеле заруранд.

Музокирот дар сатҳи байнидавлатӣ имкон медиҳад, ки масъалаҳои баҳсбарангези муштарак баррасӣ шаванд ва барои ҷалби миёнаравҳо барои ҳалли мусолимотомези низоъҳои сиёсӣ шароит фароҳам оварда шавад. Агар музокироти мазкур эҳтимолан ҳамчун усул ё роҳи танзими низоъҳои сиёсӣ фаҳмида шаванд, пас онҳо метавонанд шакли муҳокимаи озод, одилона ва ҳамдигарфаҳмиро дошта бошанд.

4. Нақши музокираҳои сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои маҳаллӣ дар ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ падидаи нотакрор ва ҷузъи муҳими фарҳанг ва ҳаёти иҷтимоии мардуми ин кишварҳо доништа мешавад. Музокироти сиёсии тарафҳои даргир, пеш аз ҳама, раванди ваҳдат ва пойбандӣ ба ташаббусҳои созандаву эҷодкорона, фароҳам овардани фазои ҳамдигарфаҳмӣ ва таҳаммулпазирӣ дар муносибатҳои кишварҳои ҳамсоияи минтақа арзёбӣ мешавад.

Бо вуҷуди он ки дар Тоҷикистон беш си сол мешавад, ки сулҳу ваҳдати миллӣ ҳукмрон аст, даъвоҳои беасоси ҳудудии бархе аз ҳамсоияи кишварҳояш (масалан, Қирғизистон) метавонист кишварро ба вартаи нави низоъҳои байнидавлатӣ кашад. Барои роҳ надодан ба чунин ҳодисаҳои номатлуб роҳбарияти олии сиёсии кишвар тамоми чораҳои имконпазирро андешид ва аз роҳҳои дипломатӣ дар доираи меъёрҳои мавҷудаи ҳуқуқии байналмилалӣ, пешбурди музокиротро оид ба таъини одилонаи сарҳад самаранок истифода намуд.

Дар баробари ин, музокироти сиёсие, ки дар таҷрибаи муосири ҷаҳонӣ васеъ истифода мешаванд, бояд барои ҳалли низоъҳои маҳаллӣ ва ҳалли ихтилофоти байнидавлатӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ низ татбиқ карда шаванд. Маҳз ҳамин усул бо назардошти манфиатҳои ҷонибҳои ба ҳам муҳолиф дар раванди гуфтушунид метавонад низоъҳоро, ки дар минтақаи пасошӯравии Осиёи Марказӣ ба миён меоянд, бо роҳи осоишта ҳал кунад.

Инро дар ҳалли масъалаи аломатгузори марзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон пас аз фурӯпошии Иттифоқи Советӣ метавон тасдиқ намоем. Албатта, бо истифода аз зарфиятҳои музокироти сиёсӣ масъалаҳои марбут ба аломатгузори марзҳои шимолии Тоҷикистон ва навоҳии ғарбии Ҷумҳурии Қирғизистонро низ бо роҳи осоишта ҳал кардан мумкин аст, ки айна ҳол бо маром идома дошта, дар марҳилаи анҷомёбӣ қарор дорад.

5. Таҳлили масоили дурнамои татбиқи музокироти сиёсӣ дар ҳалли низоъҳои эҳтимолӣ дар Осиёи Марказӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки то замоне ки дар байни кишварҳои минтақа масъалаҳои ҳалношудаи ҳудудӣ ва обӣ-табӣ вучуд доранд, хавфу хатари ба амал омадани баҳсҳои ҷиддӣ дар байни онҳо боқӣ мемонад.

Дар шароити ташаккули тартиботи нави ҷаҳонӣ ва пайдоиши марказҳои нави қудрат дар сиёсати ҷаҳонӣ баҳсҳои минтақавӣ дар соҳаи амнияти миллӣ омилҳои зиёди бесуботино дар бар мегиранд. Аз ҷумла, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки даъвоҳои ҳудудӣ доранд, аксари шаҳрвандони Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳангоми кӯчидан аз як минтақаи худ ба минтақаи дигари худ ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ мешаванд. Бояд гуфт, ки айна замон, ин мушкилот барои шаҳрвандони Тоҷикистону ва Ўзбекистону аз байн рафта аст. Умдворем ин мушкилот барои шаҳрвандони Тоҷикистону ва Қирғизистону баъд аз пурра ҳаллу фасл гардидани масъалаи сарҳадӣ дар соли 2025 ҳалли худро низ меёбад.

Албатта, дар оянда кишварҳои Осиёи Марказӣ бояд ба назар гиранд, ки онҳо бояд идеологияи ҳалли низоъҳои сиёсиро дар шароити ҷаҳонишавии фарогир аз худ кунанд, то ки халқҳои онҳо принципҳои тавоноии эҷоди муносибатҳои мутамаддинро аз худ намоянд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Дар шароити муосир дар ҷаҳон навҳои нави низоъҳои мусаллаҳона торафт бештар шудаанд, ки дастгоҳи давлатии кишварҳои ҷаҳон ба ҳалли онҳо дар танҳои қодир нестанд, аз ин рӯ аз имкониятҳои бузурги музокироти сиёсӣ самаранок истифода бурдан зарур аст.

Бинобар ин, дар доираи таҳлили таҳқиқоти мазкур ва натиҷагирӣ аз он зарур мешуморем, ки барои дарки дуруст, пешгирӣ, танзим ва татбиқи самараноки музокироти сиёсӣ дипломатӣ ҳамчун навӣ махсуси ҳалли низоъҳои эҳтимолии минтақавӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ пешниҳодҳо ва тавсияҳои зеринро ибраз мекорем:

1. Кишварҳои Осиёи Марказиро зарур аст, ки ҷиҳати пешгирии низоъҳои эҳтимолии байнидавлатӣ аз роҳи музокироти сиёсӣ дипломатӣ ҳамчун навӣ махсуси танзим ва ҳалли низоъҳои минтақавӣ ба таври васеъ истифода намоянд.
2. Иҷрои саривақтии санадҳои меъёри ҳуқуқӣ дар раванди музокирот ва қолабҳои дигари вохуриҳо аз тарафи ҷонибҳо оид ба ҳалии баҳсҳои сарҳадӣ ва дигар баҳсҳои байни давлатӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ба имзо расидаанд, омили муҳим ба шумор рафта, барои пешгирӣ, танзим ва ҳалли ҳамагуна низоъҳо дар минтақа мусоидат менамояд.
3. Аз замонҳои қадим, масъалаҳои ҳалли низоъҳо тавассути гуфтушунид ва созишномаҳо байни халқҳое, ки ин раванд барои онҳо қисми ҷудонашавандаи фарҳанги минтақаи Осиёи Марказӣ буд, ҳал мешуданд. Дар натиҷа, баргузори гуфтушунидҳои байналмилалӣ, ки ба ҳалли низоъҳо ва баҳсҳо байни кишварҳо ва нигоҳ доштани сулҳу ризоият байни халқҳои Осиёи Марказӣ нигаронида шудаанд, анъанаҳои муқарраршудаи ин халқҳоро таъкид мекунанд. Бешубҳа, гуфтушунидҳои сиёсӣ ба ҳалли осоиштаи низоъҳо мусоидат мекунанд ва барои

ҳамзистии осоишта байни халқҳои Осиёи Марказӣ шароит фароҳам меоранд. Дар оянда созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ бояд талошҳои худро ба ҳамкорӣ дар ҳалли низоъҳо ва баҳсҳои байналмилалӣ байни халқҳои минтақаи Осиёи Марказӣ равона намоянд. Омили инсонӣ, ки метавонад ба чараёни музокироти сиёсӣ таъсири назаррас расонад, дар ин кор нақши муҳим мебозад. Албатта, нақши роҳбарони давлатҳо дар баргузори музокирот хеле муҳим аст. Бояд қайд кард, ки дигар иштирокчиён низ метавонанд дар музокироти сиёсӣ иштирок намоянд ва ба раванд таъсир расонанд.

4. Нақш ва мақоми омили инсонӣ метавонад дар раванди музокироти сиёсӣ таъсири зиёд расонад. Масалан, мақоми президентҳои кишварҳоро ҳамчун танзимгарони музокироти сиёсӣ чиҳати ҳалли низоъҳо арзёбӣ намуд. Хусусан, ҷойгоҳи Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди муколамаҳои байни тоҷикон ва кишварҳои минтақа падидаест, ки имрӯз ҳам боиси ҳалли низоҳҳои мухталифи ҷомеа шуда метавонад. Холо ҳам , тавачҷӯҳ ба он равандҳои музокироти сиёсии миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ афзоиш меёбад, ки омӯзиши ҳалли ниҳонии низоҳҳо ва раванди муколамаи онҳо бояд дар мактабҳои олии ин кишварҳо ба роҳ монда шавад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ

1. Документы специальной комиссии по региональным конфликтам: диалог по Таджикистану. – Душанбе, 1995.
2. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат»
3. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 29 апреля 2010 г., № 202 «Об утверждении Национальной стратегии управления границами и Плана ее реализации».
4. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2001 г., №602 «Об утверждении Положения о пограничных представителях Республики Таджикистан».
5. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 13 апреля 1999 г., № 157 «О создании Правительственной комиссии по разрешению территориальных и пограничных вопросов».
6. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 6 августа 2001 г., №371 «О внесении изменений в постановление Правительства Республики Таджикистан от 13 апреля 1999 года, № 157».
7. Указ Президента Республики Таджикистан от 13 июля 1999 года «Об образовании Секретариата Правительственной комиссии по разрешению территориальных и пограничных вопросов».
8. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 11 февраля 2000 г., № 74 «Об образовании Правительственной комиссии по разрешению территориальных и пограничных вопросов с Республикой Узбекистан»
9. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 марта 2012 г., № 110 «О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства Республики Таджикистан от 11 февраля 2000 года за № 74».

10. Постконфликтное построение мира // Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств.
11. Предотвращение конфликтов // Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств.
12. Урегулирование вооружённых конфликтов // Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств.

Китобҳо:

13. Аллахвердиева О.В., Карпенко А.Д. Медиация - конструктивное разрешение конфликтов. – СПб., 2008. –127 с.
14. Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремлённых системах. – М., 1974. – 272 с.
15. Анцупова А.Я., Шпилова А.И. Конфликтология. – М.: «ЮНИТИ», 1999. –551 с.
16. Анцупов А.Я., Шпилов А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 591 с.
17. Асадуллаев И.К., Расулов С. Политическое общение и лидерство. –Душанбне, 2009. –140 с.
18. Бойко М.С. Базовый курс медиации: рефлексивные заметки. – Минск: Медисон, 2011. – 316 с.
19. Большаков А.Г., Мансуров Т.З. Политическая конфликтология. – Казань, 2014. – 135 с.
20. Боришполец К.П. Методы политических исследований. – М.: Аспект пресс, 2010. –230 с.
21. Василенко И.А. Международные переговоры. Учебник для магистров. 2-е изд. – М.: ЮРАЙТ, 2013. – 485 с.
22. Василенко И.А. Политические переговоры. Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2006. –271 с.

23. Вышинский А.Я. Вопросы международного права и международной политики. Шестая сессия Генеральной Ассамблеи ООН 1951-1952 гг. М.: Госюриздат, 1953.
24. Вышинский А.Я.. Вопросы международного права и международной политики. Седьмая сессия Генеральной Ассамблеи ООН 1952-1953 гг. М.: Госюриздат, 1954.
25. Громова О.Н. Конфликтология. – М., 1993. –320 с.
26. Грегори Г. Открытый мир. Пер. с англ. – Екатеринбург, 1997. – 336 с.
27. Дорога мира (документы межтаджикских переговоров). – Душанбе, 1997. – 340 с.
28. Дипломатический словарь. А – И. – М.: Наука, 1985. –С.202.
29. Джекшенкулова А.Д. новые независимые государства Центральной Азии в мировом сообществе.-М.: Науч.кн.2000
30. Дронина Н.И. Международный конфликт. – М., 1981. –184 с.
31. Зокиров Г.Н. Мочарошиносӣ. – Душанбе, 2005. –220 с.
32. Игнатова А.В. Таджикистан в современных международных процессах: концептуальные основания, формы участия и перспективы. – Душанбе-Бишкек, 2016. – 235 с.
33. Израэлян В.Л. Дипломаты лицом к лицу. - М.: Международные отношения, 1990.
34. Клаузевиц К. фон. О войне. – М., 1997. –458 с.
35. Коваленко Б.В., Пирогов А.И., Рыжков А.И. Политическая конфликтология. – М.: Ижица, 2002. –400 с.
36. Койчиев А. Национально-территориальное размежевание в Ферганской долине (1924-1937 гг.). – Бишкек, 2002. –140 с.
37. Конфликтология: учебник для студентов вузов. под ред. проф. В.П. Ратникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 543 с.
38. Коровин В. Третья мировая сетевая война. – СПб.: «Питер», 2014.

39. Кулагина В.М. Современная международная безопасность. – М.: КОНОРУС, 2016. –432 с.
40. Кулевцов Д.Н. Переговоры как способ разрешения трудового конфликта. 2013
41. Курбатов В.И. Конфликтология. – 2-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 374 с.
42. Мавланов И.Р. Международные экономические переговоры: Методическое пособие по проведению практических занятий.- Университет мировой экономики и дипломатии Республики Узбекистан. -Ташкент: УМЭД, 2015. – 120 с.
43. Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди I. – Душанбе: ҶДММ “ФАСЛ- 4” 2021. – 392с.
44. Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди IV. – Душанбе: ҶДММ “ФАСЛ- 4” 2023. – 552с.
45. Марр Р., Блистер А. Словарь // Человек и труд. – М., 1994. – С.121.
46. Маркс К., Энгельс Ф. Т.6. – М., 1957. С.269.
47. Махмадов А.Н., Хопёрская Л.Л. Национальное примирение: перспективы развития суверенного таджикского государства. – Душанбе, 2017. –168 с.
48. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К.. Национальный интерес Таджикистана (Методическое руководство). – Душанбе, 2009. – 90 с.
49. Махмадов С. Диалог как социально-политический феномен. – Душанбе, 2010. – 170 с.
50. Маҳмадов А.Н. Тоҷикистон дар масири истиқлолият. – Душанбе, 2000. – 170 с.
51. Маҳмадов А.Н. Низои сиёсӣ ва ҷомеаи муосир (Таҷрибаи Тоҷикистон). – Душанбе, 2003. – 120 с.
52. Маҳмадов А.Н. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ. –Душанбе, 2016. 270 с.

53. Маҳмадов А.Н., Раҷабов Ш.А. Амният ҳамчун падидаи системаи иҷтимоӣ. – Душанбе, 2007. 160 с.
54. Маҳмадов П.А., Шарифов А.Н. Хадамоти дипломатии кишварҳои хориҷӣ. – Душанбе, 2018. – 340 с.
55. Медведев Н.П., Насиновский В.Е., Скакунов Э.И. К концепции решения конфликтов в постсоветский период. –М., 1995. – 33 с.
56. Мета Г., Похмелкина Г. Медиация – искусство разрешать конфликты. – М., 2004. –319 с.
57. Нарочницкая Н.А. Оранжевые сети: От Белграда до Бишкека. – Бишкек, 2008. – 208 с.
58. Нергеш Я. Поле битвы- стол переговоров. –М.: Международные отношения, 1989. –220 с.
59. Нечипоренко Л.А. Буржуазная социология конфликта. –М.: Политиздат, 1982. –146 с.
60. Николсон Г. Дипломатия. - М.: ОГИЗ, 1941.
61. Пель Махтельд. Приглашение к медиации. – М., 2009. –250 с.
62. Политический конфликт и современная общества (опыт Таджикистана). – Душанбе, 2003. – 230 с.
63. Пряхин В.Ф. Региональные конфликты на постсоветском пространстве (Абхазия, Южная Осетия, Нагорный Карабах, Таджикистан). – М.: Изд-во «ГНОМ и Д», 2002. – 312 с.
64. Раджабов С.А. Международно-правовые аспекты урегулирования вооруженного конфликта в Таджикистане. (Монография) - Душанбе, Эр-граф. 2011. -176 с.
65. Раджабов С.А. Вклад ООН в урегулировании конфликта в Таджикистане// Международно-правовые аспекты урегулирования вооруженного конфликта в Таджикистане. Душанбе 2011.-С 61-69;
66. Раджабов С.А. Международно-правовые аспекты достижения мира и национального Единства в Таджикистане// Роль Основателя мира и национального единства- Лидера нации,

- Президента республики Таджикистан Э.Рахмона в устанавления мира в Таджикистане. Москва, 2011.-51 с.
67. Расулов С.Х. Роль политическое общение в процессе трансформации общество. – Душанбе, 2010. –180 с.
 68. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон ҳамеша ва имрӯз. – Душанбе, 1997.
 69. Рахматуллаев Э. Роль ООН в урегулировании межтаджикского конфликта.-Москва, 2000 г.
 70. Рахматуллаев Э. Превентивная дипломатия: панацея или мираж. – М.: КДУ, 2007. – 408 с.
 71. Ракитина Л.Н., Львова О.А. Медиация (посредничество). Как урегулировать спор, не обращаясь в суд. М., 2008. –140 с.
 72. Созишномаи умумӣ дар бораи барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон. Муҳтавои он аз чӣ иборат аст? – Душанбе, 1997. –120 с.
 73. Соколова С.В. Социальная конфликтология. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. –327 с.
 74. Фаттоев С. Роҳи сулҳи бебозгашт аст. – Душанбе, 1998. – 180 с.
 75. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию, или переговоры без поражения: Пер. с англ. - М.: Наука, 1990.
 76. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. –480 с.
 77. Хантингтон С. Столкновение цивилизации. Пер. с англ. –М.: АСТ, 2017. –С. 556 с.
 78. Хидирова М.У. Конфликт и лидерство в современных условиях. – Душанбе, 2006. –160 с.
 79. Центральная Азия: проблемы и перспективы (взгляд из России и Китая). – М.: РИСИ, 2013. – 320 с.
 80. Шеретов Г.С. Введение в международные переговоры. – Алматы: Данекер, 2004. – 154 с.
 81. Штракс Г.М. Социальное противоречие. – М.: Мысль, 1977. –158 с.

82. Чичерин Г.В. Статьи и речи по вопросам внешней политики. - М.: Издательство социально-экономической литературы, 1961.
83. Чуфрин Г.И., Сондерс Г.Г. Практика: Общественный миротворческий процесс. –М., 1995. –288 с.

Диссертатсия ва авторефератҳо

84. Белов Е.В. Исторический опыт переговорного процесса по урегулированию межтаджикского конфликта (1993-1997): автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Душанбе, 1999. –24 с.
85. Зоидов С.Н. Влияние пограничных конфликтов на государство и систему его безопасности: дис. ... канд. полит. наук. – Душанбе, 2003. –166 с.
86. Муродов С.А. Место и роль института посредничества в урегулировании социально-политических конфликтов: Дис. ... канд. полит. наук. – Душанбе, 2015. – 160 с.
87. Рахматуллаев Э. Роль Организации Объединенных Наций в урегулировании межтаджикского конфликта: автореф. дисс. ... канд. полит. наук. –М., 2002. – 24 с.
88. Расулов С.Х. Роль политическое общение в процессе трансформации общества (на материалах Республики Таджикистан): Дис. ... канд. полит. наук. – Душанбе, 2010. –155 с.
89. Сайфуллоева З.Х. Роль международных организаций и стран содружества в укреплении мира в Таджикистане (из опыта Таджикистана): автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / З.Х. Сайфуллоева. – Душанбе, 2007. – 24 с.
90. Шарафиева О.Х. Гражданская война в Таджикистане. 1990-1997 гг.: дис. ... канд. ист. наук. – Томск, 2010. – 242 с.
91. Хакимов Р.М. Конфликтогенные факторы межнациональных и внутринациональных отношений в Таджикистане: автореф. дис. ... канд. полит. наук. – Душанбе, 1999. –24 с.

Мақолаҳо

92. Зайферт А. Мир, национальное согласие и сосуществование культур – пример и опыт Таджикистана // Исторический опыт миротворчества в Таджикистане. – Душанбе, 2001. – С.118-133.
93. Имомов А. Межтаджикский конфликт: общественное согласие и согласительные документы // Центральная Азия и Кавказ. – 1998. – №2.
94. Кыргызстан-Таджикистан: курс на укрепление партнерства в контексте региональных связей. Общественный Фонд Т.Усубалиева и Фонд им. Ф.Эберта в КР. – Бишкек, 2010. – С.127-135.
95. Лебедева М.М. Международные переговоры как социальный и гуманитарный ресурс в мировой политике // Политическая наука. – 2020. – №3. – С.98-113.
96. Майтдинова Г.М. Этнополитический фактор, как проблема безопасности Центральной Азии // Сб. ЦГИ: Безопасность в центрально азиатском регионе: опыт и практика в решении этнополитических конфликтов: материалы III Межд. науч. конференции (г.Душанбе, 8-10 июля 2004 г.). – Душанбе, 2005. – С.46-54.
97. Махмадов А.Н. Таджикистан: урегулирование «нетрадиционного» конфликта традиционными методами // Урегулирование конфликта и построение гражданского общества. – Вашингтон – Москва, 1997.
98. Махмадов А.Н. Конфликты в Центральной Азии: закономерности и специфика // Межтаджикский конфликт: путь к миру. – М., 1998. – С.30-31.
99. Маҳмадов А.Н. Низоъшиносӣ дар Россия ва Осиёи Марказӣ // Муқаддимаи низоъшиносӣ. – Душанбе, 2006. – С.20-32.
100. Махмадов А.Н., Курбонова З.М. Сценария развития политических конфликтов и пути их предотвращения. Часть 2. // Вопросы политологии. – 2020. – № 2 (54). – Т.10. – С.506-511.

101. Махмадов А.Н., Хопёрская Л.Л. Факторы евразийской интеграции Таджикистана и проблема безопасности //Вестник Института философии , политологии и права АН РТ.-2015.-№4;
102. Малышева Д.Б. Региональный аспект конфликта в Таджикистане // Центральная Азия и культура мира. – 1997. – №1. –С.73-85.
103. Мусаев Б. Узбекистан: региональная безопасность и социально опасные тенденции развития общества // Центральная Азия и Кавказ. 2000. – № 3 (9). – С.106-120.
104. Муҳаммадзода П.А. Инициативы Республики Таджикистан как фактор развития и укрепления политики добрососедства в Центральной Азии в современных условиях международных отношениях // Международные отношения и безопасность. 2023. № 1 (5). С. 17-23.
105. Муҳаммадзода П.А. Эмомали Рахмон – выдающийся политик мирового уровня// Международные отношения и безопасность. 2023. № 3 (83). С. 24-32.
106. Муҳаммадзода П.А. Муносибатҳои Тоҷикистону Узбекистон ҳамчун намунаи беназири ҳамкориҳои байнидавлатӣ// Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. № 2(74) 2021. С.14-22
107. Муҳаммадзода П.А. Ҳалли масоили сарҳадӣ миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон – намунаи беназир дар шароити кунунии ҷаҳонӣ// Рӯзномаи ба қуллаҳои дониш. №3(1555) Душанбе, 19 март 2025, С.6.
108. Навасардян А. Политические и дипломатические переговоры // «21 ВЕК». – 2017. – №2 (43).
109. Олимов М., Камолиддинов А. Региональное сотрудничество по использованию водных и энергетических ресурсов Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. – 1999. – № 2 (3). – С.268-279.
110. Папин К.А. Культурные измерения интеллигенции как субъекта политических отношений // Сборник статей философского

- факультета МГУ / Под ред. Е.Н.Мощелкова. – М.: Издательство «Социально-политическая МЫСЛЬ», 2008. – С. 232-239.
111. Раджабов С.А. Анализ правовых аспектов конфликта в Таджикистане и его разрешения// Московский журнал международного права.2004 №3.
112. Ренда М.С., Гарольд С. Урегулирование конфликтов в разделённых обществах: уроки Таджикистана // Сб. тр. Урегулирование конфликта и построение гражданского общества. – Вашингтон, М., 1997. – С.271-280.
113. Суюнбаев М., Мамытова А. Природные ресурсы как фактор развития Центральной Евразии // Центральная Азия и Кавказ. – 1998. – № 1. – С.315.
114. Усубалиев Т.У. К вопросу о водных ресурсах Кыргызстана // Центральная Азия и Кавказ. – 1998. – № 1. – С.147.
115. Усмонов И.К. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар барқарор намудани сулҳи тоҷикон // Таҷрибаи таърихии сулҳофарӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2001. – С.152-159.

Сарчашмаҳои электронӣ

116. Анклав – что это? Государства-анклавы [Электронный ресурс]. – URL: <https://fb.ru/article/141833/anklav---chto-eto-gosudarstva-anklavuyi> (дата обращения: 15.04.2024 г.)
117. Бархатные революции. Национальная политическая энциклопедия [Электронный ресурс]. –URL: <https://politike.ru/termin/barhatnye-revolucii.html> (санаи мурочиат: 21.12.2022 с.)
118. Баҳс ҳал шуд. Тоҷикистон ва Қирғизистон се санади ниҳонии марзро имзо карданд [Манбаи электронӣ]. URL: // <https://dialog.tj/tj/new82062/> 22.02.2025 (Санаи мурочиат: 01.02.2026)

119. Бобохонов Р. Национально-территориальное размежевание и образование союзных республик в Центральной Азии (1924-1936 гг.) [Электронный ресурс]. URL: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1435859460>; (дата обращения: 13.04.2019 г.)
120. Бо Эмомалӣ Раҳмон дар як ҳуҷра 10 соат баҳси тунд доштем. Содир Жапаров баъзе ҷузъиёти ҳалли баҳси марзӣ бо Тоҷикистонро ошкор кард [Манбаи электронӣ]. URL://<https://asiaplustj.info/tj/news/tajikistan/politics/20260108/bo-emomal-ramon-dar-yak-ura-10-soat-basi-tund-doshtem-sodir-zhaparov-baze-uziyoti-alli-basi-marz-bo-toikistonro-oshkor-kard> 8.01.2026 (Санаи мурочиат: 01.02.2026)
121. Будубоши бидуни сабт то 60 рӯз. Тасвиби созишномае, ки будубоши шаҳрвандони Тоҷикистону Қирғизистонро танзим мекунад [Сарчашмаи электронӣ. – URL: <https://asiaplustj.info/tj/news/tajikistan/20260113/buduboshi-biduni-sabt-to-60-rz-tasvibi-sozishnomae-ki-buduboshi-sharvandoni-toikistonu-irizistonro-tanzim-mekunad>, 13.01.2026 (санаи мурочиат: 19. 02.2026)
122. Ворух. [Интернет-ресурс]. URL: www.wikiprdia.org... (Дата обращения: 20.02.2020г.)
123. Глава МИД Ирана обвинил Д. Трампа в предательстве дипломатии// <https://russian.people.com.cn/n3/2026/0305/c31519-20431685.html>. Агентство Синьхуа. 05.03.2026 (Санаи мурочиат: 15.01.2025)
124. Глава МИД КНР призвал к совместным шагам в ответ на односторонние действия против Ирана// <https://russian.news.cn/20260302/05f6918030114a329104b39d50848c79/c.html>(Санаи мурочиат: 02.03.2026)
125. Дмитрий Орлов. Партии в Кыргызстане умерли. Но этого никто не заметил// [Электронный ресурс]. – URL:<https://cronos.asia/>

[kyrgyzstan/kg-politics/kyrgyzstan-partii-v-kyrgyzstane-krizis-2025](https://www.kyrgyzstan.kg-politics/kyrgyzstan-partii-v-kyrgyzstane-krizis-2025)

17.10.2025 (дата обращения: 05.01.2026)

126. Захарова заявила, что переговоры США и Ирана использовались для прикрытия// <https://www.osnmedia.ru/politika/zaharova-zayavila-chto-peregovory-ssha-i-irana-ispolzovalis-dlya-prikrytiya>. 28.03.2026. (Санай мурочиат: 28.02.2026)
127. За 2021-2022 годы прошло столько же митингов, сколько в предыдущие 5 лет, - МВД//[Электронный ресурс]. – URL:<https://kg.akipress.org/news:1813149/> 26 октября 2022 (дата обращения: 06.02.2026)
128. Идеолог режима Путина родом из Украины: кто такой Мединский и почему участвует в переговорах [Электронный ресурс] URL: https://24tv.ua/ru/vladimir-medinskij-biografija-ideologa-rezhima-putina_n2826800 18.02.2026. (Санай мурочиат: 20.02.2026)
129. Каримов Р. Треугольник Узбекистан-Афганистан-Таджикистан как очаг напряженности в Центральной Азии [Электронный ресурс] URL: http://www.ca-c.org/journal/cac-04-1999/st_07_karimov.shtml (санай мурочиат: 19.08.2023 с.)
130. Қирғизистон 107 км марзи худ бо Тоҷикистонро симҳор кашидааст. Тошиев мегӯяд, "эҳтимол марзбонон дигар лозим нашаванд"[Сарчашмаи электронӣ]. – URL // <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/20251031/iriziston-107-kilometr-marzi-hud-bo-toikistonro-simhor> 31.10.2026. (санай мурочиат: 01. 02.2026)
131. Кульбаев А.К., Мирхамитов М.П. О сущности проявления религиозного экстремизма в Казахстане на современном этапе и о путях ее преодоления [Электронный ресурс]. –URL: <http://articlekz.com/article/11207> (дата обращения: 11.08.2018 г.)
132. Кыргызстан: Анатомия митингов[Электронный ресурс].– URL:// <https://cabar.asia/ru/kyrgyzstan-anatomiya-mitingov> 18.04.2017 (дата обращения: 24.01.2026)

133. Ларюэль М. Внешняя политика и идентичность в Центральной Азии // ProetContra, 2013 январь – апрель. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <https://carnegieendowment.org/> (дата обращения: 07.12.2025 г.)
134. Маросими сарфарозгардонӣ бо Ҷоизаи байналмилалии сулҳи ба номи Лев Толстой [Манбаи электронӣ]. URL: // <https://www.president.tj/event/news/54303> 21.12.2025 (санаи мурочиат: 24.11.2025)
135. Маросими имзои санадҳои сечонибаи Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон [Манбаи электронӣ]. URL: // https://www.president.tj/event/domestic_trips/50328 31.03.2025, шаҳри Гулистон (Санаи мурочиат: 01.02.2026)
136. Масадыхов Т. Наш регион – точка пересечения трех мировых держав [Электронный ресурс]. –URL: <http://www.ca-irnews.com/ru/interview-ru> (дата обращения: 26.05.2019 г.)
137. Мингбаев Н. Размежеванная Центральная Азия и трудности региональной безопасности [Электронный ресурс]. URL: <https://caa-network.org/archives/7433> (дата обращения: 25.03.2020 г.)
138. Мулоқоту музокироти сатҳи олии Тоҷикистон ва Қирғизистон [Сарчашмаи электронӣ]. – URL:// <https://www.mfa.tj/tg/beijing/view/17268/muloqotu-muzokiroti-sathi-olii-tojikiston-va-qirgiziston> 08.07.2025 (санаи мурочиат: 24.01.2026 с.)
139. Мулоқоти сечонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон [Манбаи электронӣ]. URL: // https://www.president.tj/event/domestic_trips/50324. 31.03.2025 12.40. шаҳри Гулистон (Санаи мурочиат: 01.02.2026)
140. Муҳаммад А.Н. Эмомалӣ Раҳмон - сарвари сиёсии муваффақ. Президенти Тоҷикистон танзимгари ташаббусҳои нави ҷаҳонӣ низ мебошанд. [Манбаи электронӣ]. URL:<https://khovar.tj/2023/06/emomal-ra-mon-sarvari-siyosii-muvaffa-prezidenti-to-ikiston->

- tanzimgari-tashabbus-oi-navi-a-on-niz-meboshand/ 1.06.2023 (санаи мурочиат: 14.11.2025)
141. Муҳаммадзода П.А. Эмомалӣ Раҳмон — сиёсатмодори барҷастаи сатҳи ҷаҳонӣ. Эҳтироми Президенти Тоҷикистон дар сатҳи ҷаҳонӣ эътирофи миллату давлат ва соҳибистиқлолии он аст [Манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj/2023/09/emomal-ramon-siyosatmadori-bar-astai-sat-i-a-on-e-tiromi-prezidenti-to-ikiston-dar-sat-i-a-on-etirofi-millatu-davlat-va-so-ibisti-lolii-on-ast/> 11.09.2023 (санаи мурочиат: 14.11.2025)
142. Мухаммадзода П.А. Инициативы Таджикистана — фактор развития и укрепления политики добрососедства в Центральной Азии// <https://khovar.tj/rus/2023/03/initsiativy-tadzhikistana-faktor-razvitiya-i-ukrepleniya-politiki-dobrososedstva-v-tsentralnoj-azii/> 19 03 2023. (Санаи мурочиат: 15.01.2025)
143. Олег Галан. Личность В. Мединского как отражение цели В. Путина относительно переговоров с Украиной// <https://igp.org.ua/ru/publikacii/osoba-medinskogo/> 19.06.2025. (Санаи Мурочиат: 09.12.2025)
144. Панфилова В. Таджикистан и Узбекистан пошли на сближение [Электронный ресурс]. – URL: http://www.ng.ru/cis/2017-04-18/6_6976_tajikistan.html (дата обращения: 14.05.2023 г.)
145. Переговоры. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <http://www.Wikipedia.org> (дата обращения: 30.11.2025г.)
146. Переговорщики, боевые генералы и разведчики. Что говорит о позиции Украины состав ее делегации в Стамбуле. // <https://www.bbc.com/russian/articles/cr4z6vwr4kyo16> мая 2025 (Санаи мурочиат: 08.03.2026)
147. Постконфликтное построение мира // Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств [Электронный

- ресурс]. <https://docs.cntd.ru/document/1901213> (санаи мурочиат: 22.09.2023 с.)
148. Проблемы региональной безопасности Центральной Азии: внутренние аспекты в теории и на практике [Электронный ресурс]. URL: <http://centralasia.narod.ru/articles/1.htm> (дата обращения: 13.03.2020 г.)
149. Решение о формировании Коллективных миротворческих сил и начале их функционирования [Электронный ресурс]. – URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN> (санаи мурочиат: 15.09.2023 с.)
150. Решение о сроке пребывания, составе и задачах Коллективных миротворческих сил в Республике Таджикистан [Электронный ресурс]. –URL.: [https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/ GEN /N94/194/82/pdf/N9419482.pdf](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/194/82/pdf/N9419482.pdf) (дата обращения: 15.09.2022 г.)
151. Сайидзода З.Ш. Центральная Азия: консолидация, баланс и ответственность в условиях глобальной трансформации [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: // <https://www.osiyoavrupo.tj/tg/post/centralnaya-aziya-konsolidaciya-balans-i-otvetstvennost-v-usloviyah-globalnoy-transformacii>. 10.02.2026. (дата обращения: 11.02.2026)
152. Сайидзода З.Ш. Возрождение государственности в современном Таджикистане: личность Эмомали Рахмона как ключевой фактор лидерства [Манбаи электронӣ]. URL: // <https://amit.tj/ru/vozrozhdenie-gosudarstvennosti-v-sovremennom-tadzhikistane-lichnost-emomali-rakhmona-kak-klyuchevoj> 11.11.2025 (санаи мурочиат: 29.12.2025)
153. Сайидзода З.Ш. Сквозь кризис к стабильности. Взгляд таджикских учёных на историческую роль Эмомали Рахмона в становлении мира [Манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj/rus/2025/09/skvoz-krizis-k-stabilnosti-vzglyad->

- tadzhikskih-uchyonyh-na-istoricheskuyu-rol-emomali-rahmona-v-stanovlenii-mira/ 02.09. 2025 (санаи мурочиат: 9.11.2025)
154. Соглашение о Коллективных миротворческих силах и совместных мерах по их материально-техническому обеспечению от 24 сентября 1993 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/573/38/img/N9357338.pdf> (дата обращения: 13.06.2013 г.)
155. Созишномаи ниҳоии марзӣ байни Тоҷикистон ва Қирғизистон имзо шуд [Манбаи электронӣ]. URL: <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/politics/20250313/sozishnomai-nioii-marz-baini-toikiston-va-iriziston-imzo-shud>. 13 марта, 2025. (Санаи мурочиат: 03.02.2026)
156. Сущность переговоров. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <http://encode.com/diplomat/> (дата обращения: 05.07.2025 г.)
157. Сохский район [Электронный ресурс]. –URL: www.wikipedia.org (дата обращения: 16.02.2020 г.)
158. Таджикиско-узбекская Государственная граница [Электронный ресурс]. – URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/152/tadzhiksko-uzbekskaya-gosudarstvennaya-granitsa> (дата обращения: 01.02.2026 г.)
159. Текущий архив МИД РТ. [Электронный ресурс]. – URL: www.mfa.tj (Дата обращения: 25.12.2020г.)
160. Тоҷикистон – маркази дӯстӣ ва муттаҳидии кишварҳои минтақа// <https://www.facebook.com/groups/601621884840925/posts/1174785524191222/> (Санаи мурочиат: 5.12.2025)
161. Убрать мины, не трогать воду: власти Таджикистана и Узбекистана обсудят демаркацию границ [Электронный ресурс]. – URL: <http://ru.sputnik-tj.com/analytics/20170530/1022450072/granica-demarkatsiya-tadzhikistan-uzbekistan-minirovanie-torgovlya.html> (дата обращения: 16.02.2022 г.)

162. Узбекистан в гражданской войне Таджикистана [Электронный ресурс]. URL: <http://tajikwar.ru/gosudarstva-uchastniki/uzbekistan/> (санаи муруҷиат: 09.06.2022 с.)
163. Урегулирование вооружённых конфликтов// Концепция предотвращения и урегулирования конфликтов на территории государств-участников Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс]. <https://docs.cntd.ru/document/1901213> (дата обращения: 09.03.2022 с.)
164. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию, или переговоры без поражения. Перевод с англ. [электронный ресурс]. – URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4249> (дата обращения: 25.09.2020 г.)
165. Чаро баҳси марзии Тоҷикистону Қирғизистон ба муноқишаи мусаллаҳона печид? [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/security/20240112/charo-basi-marzii-toikistonu-iriziston-ba-munoishai-musallaona-pechid> 12 января, 2024. (санаи муруҷиат: 24.01.2026 с.)
166. Чумаченко Т.Н. Международные переговоры: понятие и типология на современном этапе // Вестник Каз НПУ. – Алматы, 2014 [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <https://articlekz.com/article/19311> (дата обращения: 06.11.2023 г.)
167. Шавкат Мирзиёев поздравил Эмомали Рахмона с 70-летием [Электронный ресурс]. URL://<https://www.xabar.uz/ru/siyosat/shavkat-mirziyoyev-emomali-rahmonni-tabrikladi>. 05.10.2022(дата обращения: 11.11.2024)
168. Цифра дня. 136 митингов прошли в Кыргызстане с начала 2019 года [Электронный ресурс]. – URL:// https://24.kg/obschestvo/116592_tsifra_dnya136_mitingov_proshli_vkyrgyzstane_snachala_2019_goda/ 03.05.2019 (дата обращения: 08.02.2026)
169. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар Барномаи фарҳангӣ ба ифтихори ҷашни байналмилалии Наврӯз [Манбаи электронӣ].

URL: <https://prezident.tj/event/news/50336> 31.03.2025 (санай мурочиат: 24.12.2025)

170. Эмомалӣ Раҳмон. Иштирок ва суҳанронӣ дар Форуми байналмилалӣ сулҳ ва эътимод дар Ашхобод [Манбаи электронӣ]. URL: // <https://prezident.tj/event/news/54161> 12.12.2025 (санай мурочиат: 24.12.2025)

Адабиёт бо забони англисӣ

171. Coser L. The Functions of Social Conflict. –New York: The Free Press, 1956.
172. Coser L. Continuities in the staid of Social conflict. – New York, 1967.
173. Dahrendorf R. Class and class conflict. - Stanford University Press, 1959.
174. Boulding C. Kenneth K. Conflict and Derense. – University Press of America, 1988.
175. Dahrendorf R. Class and class conflict. - Stanford University Press, 1959;
176. Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization. 2012. Vol. 20. No. 4.
177. Druckman D. Human Factors in International Negotiations. - New Haven: Yale University Press, 1973. Druckman. D. The Situational Level of Negotiating Flexibility. - Laxenburg: International Institute for Applied System Analysis, 1992.
178. Dukhovny V., Schutter J. de. Water in Central Asia: Past, Present, Future. L.: CRC Press, 2011.
179. Rapaport A. Game Theory as Theory of Conflict Resolution. - Kluwder Academic Publishers, 1974.
180. Galting J. Violense and its Alternativse. – St.Martin`s Press, 1999.

181. George Gavril is. Central Asia's Border Woes and the Impact of International Assistance. Central Eurasia Project // Occasional Paper Series. – 2012. – № 6.
182. Gulliver P. H., Disputes and Negotiations: A Cross-Cultural Perspective. New York: Academic Press, 1979.
183. Hermann Ch., Hermann M. An Attempt of Simulation the Outbreak of World War 1 // The American Political Science Review. - 1967. - V. 61. - N 3. - P. 400-416.
184. Hermann Ch., Hermann M., Cantor R.A. Counterattack or Delay: Characteristics Influencing Response to the Simulation of an Unidentified Attack // Journal of Conflict Resolution. - 1974. - V. 18. - N 1. - P. 78-91.
185. Hopmann P.T. Negotiation Peace in Central America // Negotiation Journal. - 1988. - V. 4. - N 4. - P. 361-380.
186. Hunter Sh.T. Central Asia since independences // CSIS. - 1996. -C.19.
187. Ikle' F.Ch. How Nations Negotiate. - N.Y. a.o.: Harper & Row, 1976
188. Lederach J.P. The Little Book of Conflict Transformation. – Good Books, 2003.
189. Linn J. F. Central Asian Regional Integration and Cooperation: Reality or Mirage? // EDB Eurasian Integration Yearbook / E. Vinokurov (ed.). Almaty: Eurasian Development Bank, 2012. P. 96—117;
190. Linn J. F., Pidufala O. Lessons for Central Asia. Experience with Regional Economic Cooperation. Manila: Asian Development Bank, 2009.
191. Laruelle M., Peyrouse S. Regional Organisations in Central Asia: Patterns of Interaction, Dilemmas of Efficiency. Univ. of Central Asia's Institute of Public Policy and Administration. Working Paper No. 10. 2012.

192. Laruelle M. Factoring the Foreign Policy Goals of the Central Asian States // The U.S., China and the Future of Central Asia / D. Denoon (ed.). N. Y.: N. Y. Univ. Press, 2013.
193. Kichin W. Imagery, Emotion & Cause Effect in Presidential Language // International Political Science Review. - 1987. - V. 8. - N 2. - P. 111-119.
194. Marat E. The State-Crime Nexus in Central Asia: State Weakness, Organized Crime, and Corruption in Kyrgyzstan and Tajikistan. Silk Road Papers. - Wash. D.C.: The Central Asia-Caucasus Institute. – 2006; The Journal of Post-Soviet Democratization. - 2012. - Vol. 20. - №4.
195. Megoran N. The Critical Geopolitics of the Uzbekistan–Kyrgyzstan Fergana Valley Boundary Dispute, 1999—2000 // Political Geography. 2004. Vol. 23. P. 731—764
196. Muhammadzoda P.A. Resolution of border issues between Tajikistan and Kyrgyzstan – unique example in today’s global conditions [Манбаи электронӣ]. URL:<https://djournal.kr/mobile/article.html?no=24211> 17.03.2025 (санай муроҷиат: 01. 02.2026)
197. Raiffa H. The Art & Science of Negotiation. - Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1982.
198. Rubin J, Brown B. The Social Psychology of Bargaining and Negotiation. - N.Y.: Academic Press, 1975.
199. Pye L. Chinese Commercial Negotiation Style. - Cambridge (Mass.): Ocleschlager, Gunn & Hain Puplishers Inc., 1982.
200. Winham J. Negotiation as a Management Process // World Politics. - 1977. - N 1. - P. 87-114;